

Панчатантра (П'ять кошків життєвської мудрості)

Автор Невідомий

*Панчатантра, або
П'ять кошків життєвської мудрості*

Переклад Ігоря Серебрякова

НАЙДОСТОЙНІША "ПАНЧАТАНТРА"

Початок оповіді

Ом! Слава славетним наставникам Шараді та Ганапаті, і великим поетам слава!
Славиться хай Вагаспаті, Ману, Парашара із сином
Ваясою, з ними й — Чанак'я — він нової шастри творець.
Шастри всі, як є, збагнувши,
Велемудрий Вішнушарман
Написав у п'яти тантрах
Цю прекрасну, мудру книгу.
Ось що дійшло до наших вух.

"Є в Південних краях місто Махілароп'я, а в ньому жив колись цар на ймення Амарашакті, вельми тонкий знавець всіляких мистецтв і наук, істинне побажай-дерево для багатьох прохачів; ноги його виблискували від сяйва коштовностей, що прикрашали корони найзнаменитіших царів, коли ті схилялись перед ним у поклони. Мав він трьох синів, що були й на розум бідні, і на глузд небагаті, а звали їх — Васушакті, Уграшакті й Анекашакті. Раджа, утямивши, що неохочі вони до науки, скликав міністрів і мовив: "О вельмишановні, ви ж знаєте, що ці троє моїх синів і до науки байдужі, і тверезого розуму не мають. Хоч і велике моє царство, але коли бачу, які вони, ніщо не тішить мене. Правду кажуть:

*Як має хтось народитися мертвим, а чи дурним, хай народиться мертвим:
Двоє мертвонароджених менше накоять зла, аніж йолоп живий;
Хай буде викидень, хай буде мертвий син, хай краще народиться донька, [12]
Хай безплідною буде жона, й не дійде до зачаття, аніж мав би ти сина дурного.
Як бути з коровою, що вже ялівкою стала?
Що чекати від неука-сина, ще й невігласа в вірі?*

Отож коли є хоч якась можливість пробудити в них розуміння, треба скористатися нею. Живе тут з доброї ласки моєї і харчується п'ять сотень пандитів. Так-от, щоб моє бажання здійснилося й увінчалось успіхом, знайдіть таку можливість!"

Один з міністрів на це мовив: "О повелителю, на вивчення граматики треба витратити дванадцять років. Потім варто опанувати дгармашастри Чанак'ї та інших і кама-шастри, створені Ватсьяною та ще декотрими. Лише тоді, коли буде пізнано дгармашастри, артхашастри і камаша-стри, прокинеться розум".

Після цього один з міністрів, якого звали Суматі, відказав: "Справді-бо, всі ці предмети знадобляться в житті, але, щоб пізнати їх, треба вивчити багато творів. Але для просвіти цих юнаків краще знайдемо якусь коротку шастру. Правду кажуть:

*Науки безмежні, викладені мудрим словом,
Життя швидкоплинне, і в ньому чимало загат,-
Умій вловить суть наук, непотріб відкинь,-
Так добуває гусак молоко з океану.*

Є тут один брахман на ім'я Вішнушарман, який досягнув усі науки і прославився серед тих, що прагнуть знань. Треба віддати цих молодиків йому, і він, напевне, зможе наставити їх на розум".

Вислухавши це, раджа покликав Вішнушармана і грічно попросив: "О достойний, зроби мені ласку, візьми моїх синів і розтлумач їм науку про багатство так, щоб ніхто з ними" в цьому не зміг зрівнятися, а я тебе за це обдарую сотнею щедрих нагород!" І сказав Вішнушарман раджі: "Зволь вислухати, о божественний, мої щирі слова. Навіть за сто щедрих пожертвувань не продаю я знань, та коли твої сини за шість місяців не стануть знавцями нітішастри, Що наставляє на житейську мудрість, то відречусь я від слави і свого імені!"

Вислухавши незвичайну брахманову клятву, раджа та його міністри страшенно здивувалися. Володар з пошаною [13] віддав йому синів і відчув велике полегшення. А Вішну-шарман, прийнявши юнаків, написав для досягнення мети п'ять в'язанок книжок: "Втрата дружби", "Придбання друзів", "Про війну ворон і сов", "Втрата набутого" та "Несподівані діяння" і примусив царевичів читати, а вони, за шість місяців вивчивши все, про що йшлося там, як і обіцяв брахман, стали знатися на житейській мудрості. Відтоді для просвіти нерозумних і з'явилося на землі вчення про житейську мудрість, витлумачену в книзі під назвою "Панчатантрака". Що ще сказати? А ось що:

*Хто вивчає нітішастру і засвоює повчання,
Перешкодити тому, бач, навіть Індрі не під силу.
Це "Початок оповіді".*

ВТРАТА ДРУЖБИ

Отож починається перша книга "Втрата дружби", в якій перша шлока така:

*Між биком і левом дружба виросла у царстві лісу.
Втрутився шакал підступний — дружби наче й не бувало.
Ось як розповідається про це.*

"Є в Південних краях місто Махілароп'я, і жив там купецький син Вардгамана, страшенно багатий завдяки дотриманню дгарми. Одного разу, коли настала ніч і він ліг

спати, йому сплигло на думку: "Якщо маєш в руках багатство, то треба не тільки знати способи примноження його, а й здійснювати це. Бо кажуть:

*Чого вже тільки в світі цім не роздобуде багатій!
Розумний докладе зусиль — надбать всього зуміє він.
Багатство є, то й друзі є, багатство є, то й рідні є,
Багатство є, то й славить світ, багатство є, і ти — мудрець.
Таких немає ні наук, ані діянь, ані мистецтв,
Яких би ниці лестуни не приписали багачу.
Породичатись норовить з багатим будь-хто із чужих.
Свого ж, якщо сірома він, завжди вважають крадієм.
Багатство можна приростить, якщо дбайливим бути з ним,
І стрімко потечуть діла, подібно до річок гірських.
Не раз бува, в шанобі ті, шаноби хто не заслужив.
Тих прославляють у житті, хто при багатстві, при грошах.
Жага породжує чуття, багатство — ще нову жагу.
Тому і прийнято вважать: багатство всемогутнє в нас. [15]
Женеться за багатством хто, кладовищам поклони б'є.
Зоставивши своїх батьків, рушає у чужі краї.
Вважають діда юнаком,
Як посіда маєтність він.
Юнак — старезний дідуган,
Як зостається бідаком.*

У людей є шість способів для надбання багатства: жебрацтво, служіння цареві, хліборобство, володіння наукою, лихварство й торгівля. Але найдостойнішим ділом вважається добування багатства торговим промислом. Через те й кажуть:

*Жебри — нищих діло; цар невдячний; в полі каторжна робота;
Йти в науку, знань в напрузі набувають — наставнику коритись;
Та й лихварство призвести до краху може: позика — непевне діло.
Все це не дає порук на зиск.
А торгівля — річ надійна!
Слід товарів нагромадити прегарних
І продати їх. Інші способи сумнівні.*

І є сім різновидів торгівлі. Ось вони: продаж пахощів, заставне діло, створення спілки торговців, забезпечення постійних замовників, вдавання до завищених цін, використання обманних ваг та завезення краму з іншої країни.

*З пахощами не зрівняєш діамантів ані злота!
За малесеньку їх дрібку платить люд чималі гроші.
Робить хтось заставу — молить божество купець прещиро:
"Тільки-но помре заставник, принесу тобі пожертву".
Головою спілки ставши, подумки купець радіє:
"Чи не я завоював тут землю всю з її скарбами?"*

*Купець, в надії виторг мати,
Чекає покупця,
Як той, хто радо жде
Народження свого сина. [16]
Неодмінно обдурити — шеляг не додять, обважить,-
Навіть приятеля свого,— це у звичаях кіратів.*

*А також
Той, хто хоче вдвічі, втричі збільшить зиск від власних витрат,
З капіталом по товари їде він у край далекий.*

Отак поміркувавши, надумав купецький син податися в Матхуру. Він набрав краму і, спитавши дозволу в батьків, одного погожого дня запряг пару добрячих волів, яких звали Санджівака та Нандака, в гарний віз і вирушив у далеку дорогу. Коли довелось їхати багnistими берегами Ямуни, Санджівака загруз у болоті, вивихнув ноги, зламав ярмо і впав. Вардгамана дуже зажурився, дивлячись на страждання скаліченої худобини, і, сповнений до неї широкого співчуття, перервав свою подорож аж на три дні. Побачили попутники-купці, як він побивається, та й сказали йому: "О купче, ти ж через цього вола наражаєш себе на велику небезпеку в тутешньому лісі, де повно левів, тигрів та інших лютих хижаків. Недарма кажуть:

*Чого б то мав мудрець через дурницю
На небезпеку наражать себе?
В тім мудрість, щоб малим зусиллям
Велике врятувати".*

Він, послухавши доброї поради, залишив кілька чоловік охороняти Санджіваку, а сам забрав усі товари і знову рушив у дорогу. Але охоронці, знаючи, яка в тому страшному лісі звірина водиться, покинули нещасного вола й накивали п'ятами звідтіля. На другий день вони наздогнали караван і, коли купець почав розпитувати їх, вони обдурили його: "Помер Санджівака, господарю. А ми, гадаючи, Що така твоя воля, вчинили обряд спалення". Вислухавши їх і широко подякувавши, караванник, пройнятий глибоким Жалем, справив усі заупокійні обряди, такі як "відпущення вола" та інші.

А Санджівака, якому судилося прожити довше, завдяки соковитій траві й солодким водам Ямуни видужав, у силу вбився, і берег тієї річки став йому надійним притулком. Там він живився зеленими, як смарагд, свіжими врунами трави і незабаром став могутній, немов бик Хари; одкохав [17] товстий горб і, довбаючи рогами береги Ямуни, ревів, мов труба. Правду кажуть:

*Захищає беззахисного талан,
Що захищено як слід — те доля губить.
Кого в лісі кинуто, той вижива,
Кого в домі кинуто, той гине.*

Якось лев Пінгалака, змучений спрагою, в оточенні звіриної зграї спустився до Ямуни напиться води й почув могутнє ревіння Санджіваки, що долинали здалека. Пінгалака сполошився і з перекошеною від жаху мордою завмер під баньяном. Не

довго думаючи, лев утворив чотурманда-лу — оборону з чотирьох кіл: посередині стояв він сам, навколо нього почет, в третьому колі були крикуни, що, мов ворони, повідомляли про небезпеку, в зовнішньому колі вишикувалися кімвритта, які сповіщали про те, що коїться довкола. Постійно лева супроводжували два шакали, що входили до його почту, Каратака й Даманака, сини міністрів, які втратили свої пости. Вони завжди радились поміж собою.

Коли Пінгалака зупинився, Даманака мовив: "Любий Каратако, от бачиш, наш повелитель Пінгалака спустивсь на багnistий берег Ямуни, щоб втамувати спрагу, але чогось раптом зупинився. Яке ж то лихо скоїлося, що він закликав нас до бойового порядку, а сам, охоплений смутком, наче вкопаний, став під баньяном?" Каратака йому відказав: "Друже, а нам який клопіт? Недарма кажуть:

*Коли людина знехотя до діла несвого стає,
їй буде так, як мавпі тій, що витягла з колоди клин".*

Спитав Даманака: "Як це сталося?", і Каратака ось що розповів.

Оповідка перша

"А було це так. Неподалік од якогось міста один купецький син заходився в діброві храм будувати, присвячений його родинному божеству. Опівдні робітники, теслярі та інші майстри, пішли до міста попоїсти, а тим часом зграя мавп, що жила тут поблизу, підкралася до тої будови. Якийсь робітник залишив там наполовину розпиляну соснову колоду з загнаним у неї клином, що був виструганий [18] з дерева кхадира. Мавпи гралися, забавлялися, стрибаючи з дерева на дерево, вибиралися й на маківки храму. Котрась із них, якій, мабуть, судилося рано вмерти, заради цікавості скочила на недопиляну колоду, і коли стала витягувати лапами клин, то причандалля того мавписька потрапило в щілину. Чи варто пояснювати, що довелося зазнати бідоласі?

Тому я й сказав: "А нам який клопіт?" До речі, ми харчуємося тим, що залишається від їжі лева. То нащо нам братися за діло, яке нас не обходить?"

Даманака йому заперечив: "Ет, голубе, хіба лише про наїдок потрібно дбати? Негоже так. Неспроста кажуть:

*Аби зараять друзям у біді,
На ворога накликати погибель,
Велителеві служать мудрі люди,
А не для того, щоб набить живіт.
До того ж
Хто ради іншого живе, той істинним життям живе.
На що не піде стариган, набити щоб собі живіт.
Людське життя коротке, пов'язане воно
З багатством, доблестю й знаннями.
Хто знає це, по-справжньому живе.
А от ворони — ті живуть з пожертв.*

Буває повний і струмок,
Бува й у миші рот ущерть набитий.
Радіють і нікчеми.
Дурниці декому приносять щастя.
До того ж
Хто народивсь, щоб молодість згубити неньці,
Не піднесе свого роду короков.
Помер хто у шаленім світі, чи родиться він знов?
Той справді народився, хто возвеличує свій рід.
Крім того,
Хоч виросла трава на березі ріки,
Та милостива нам її поява: [19]
Надію подає плавцеві,
Коли боїться він у вирі потонуть.
Не так багато є людей,
Які живуть життям високим,
Готові захистити інших,
Подібно до хмарин у спеку.
Вважають мудрі: мати істинно велика
Й наставника, що гідний шани,
Спроможна виносить під серцем.
Того, хто має незвичайний хист,
Але не виявить,— зневажать люди;
Торкнутись можна в дереві вогню,
Та не тоді, коли він вже палає".

І мовив Каратака: "Та ми ж з тобою не великі персони. Для чого нам втручатися в його справи? Бо ж кажуть:

Хто заговорить із низів без дозволу володаря,
Заслужить неповагу він, а то й презирство та ганьбу.
До того ж
Там слово промовляти варт, де дасть воно хороший плід,-
Стобарвність вирізниш як слід лише на білім полотні".
Але Даманака не погодився з ним: "Не треба, не треба так говорити.
Може стать малий великим, вірно служаачи цареві,
Може все великий втратить, як у службі тій він схибить.
Через те й мовиться:
Цар милостив до тих, котрі найближче,
Хай безтямні, неосвічені, безрідні.
Так заведено — царі, жінки, ліани
До тих схиляються, хто близько біля них.
До того ж

*Якщо слуги розуміють, звідки царські гнів і милість,
То нерідко вірні слуги верховодять над царями.[20]
Та для тих, знання у кого і мета ясна й висока,-
Для митця а чи вояки,— при царю найкраще бути.
Тим же, хто пихатий надто, хто своїм царем гордує,
Тим найтяжча буде кара — прошаком життя проскніти.
Той же, хто царів вважає неприступними і злими,-
Недбайливий ледацюга і нездатний до служіння.
Як слонів приборкати можна, змії а чи бенгальських тигрів,
Для розумних — щоб той владар! І його вони впокорять.
Підхід знайшовши до царя, мудрець доскакує посад,-
Окрім Малайських гір ніде сандал на світі не росте.
Якщо цареві догодив, чарівних матимеш красунь,
Багато коней, і слонів, і білі парасолі — теж".*

І сказав тоді Каратака: "То що ж, любий, нам тепер робити?" — а Даманака відповів: "Зараз і наш повелитель Пінгалака, і все його оточення помирають від страху. Треба підійти до нього й дізнатися, що спричинило такий переполох, а потім уже й вирішувати, що має бути: дружба, війна, похід, замирення, сидіння у твердині, плутанина чи цілковита ясність?" Спитав Каратака: "А як же ти, любий, довідаєшся, чи перелякався наш володар?" Даманака йому відповів: "Хіба це так важко? Ось послухай, що кажуть:

*Почувши річ, худоба навіть все збагне,
Лиш знак подай — рушає кінь і слон.
Розумний у чужих очах все прочитає,
Учений і немовлене почує слово!
А Ману що каже?
Обличчя вираз, порух губ, гримаси, жести, блиск очей
І слова настроїв видають найпотаємніші думки.*

Тож я піду сьогодні до охопленого страхом Пінгалаки, силою розуму свого врятую його від переляку, підкорю його собі і завдяки цьому добуду посаду міністра!"

Каратака здивувався: "Ти ж, любий мій, у службових справах нічого ніяк не тямив. Як же це тобі вдасться [21] підкорити його?" — "А так,— відказав Даманака,— як мудрий Дгаум'я наставляв пандавів перед вступом до міста Вірати. Та про це всі вояки знають:

*Землі у квітах золотих жадають троє водночас —
Герой, мудрець і той, хто зна, як слід прислужувати царю.
Тож для служби має мудрий особливу мову знати,
Щоб царю робити благо і від нього мати ласку.
Хто чеснот не бачить в іншому, мудрі люди тим не важать,-
Солончак не дасть врожаю, скільки не ходи при ньому.
Вартий владаря служивий, хай злиденного й без царства,*

Владарю служіння з часом дасть жадану нагороду.
Нехай і змушений мудрець у голоді сидить, як стовп,-
Він від господаря чека заслужених винагород.
Скупого й грубого царя завжди ненавидить слуга,-
Чом не зненавидить себе, раз він не знає, як служить?
Царицю, принца, матінку, царя і радника його,
їх охоронців і жерця, як і правителя, шануй.
Слід слугам кинути царя, як в нього їм нема життя.
Мандрівники не рвуть плодів отруйних з арки-дерева.
Хто цареві каже: "Квітни!", хто в усіх ділах умілець,
Хто безмовний у служінні, той цареві наймиліший.
Хто тримає лад в палаці, стереже набуток в ньому,
Хто готує добре одяг, той цареві наймиліший.
Хто в розмову не вступає із прислугою гарему,
Хто не гляне на коханок, той цареві наймиліший.
Хто переступить не сміє меж пристойності в житті,
Мовляв: "Я в шані у царя", той цареві наймиліший.
Хто людей всіх зневажає тих, що роблять зле владиці,
Й сам добро для нього творить, той цареві наймиліший.[22]
Хто не гра в азартні кості, чуючи в них смерті подих,
На жінок царя й не гляне, той цареві наймиліший.
Хто у бій іде найперший, й сам у місті — між останніх,
Хто царів палац пильнує, той цареві наймиліший".

І спитав Каратака: "Ну, от підеш ти туди, любий, а з чого ж ти почнеш?" І Даманака на це сказав:

"Як добре слово мовить хтось, то й бесіда приємно йде.
Так на доглянутім лану зерно народжує зерно.
Кмітливці помагають тим, хто у халепу попаде,
Кмітливці вказують шляхи, як із халепи вийти їм.
Міністри зблиснуть мудрістю, перш ніж явити доброту.
(Так хмара грізно прогримить, перш ніж рясним линуть дощем).
Той, мов папуга, балакун, а той слова в душі хова.
А як зійдуться у гурті, стають подібні до заклятъ.

Я не заводитиму розмови в неслухний час. Колись мене батько навчав, що все треба робити розсудливо, не пускаючись здорового глузду.

Якщо і Брихаспаті сам промовить щось не до ладу,
Він, втративши здоровий глузд, заслужить кпинів і ганьби".

Мовив тоді Каратака:

"Нелегко вдовольнить царів, вони як білі пасма гір,
Оточені потворами, жорстокі,— важко їм служить.

До того ж вони

*Царі, закуті у броню, готові вірити брехні,
Подібні до підступних змій, жадають завжди насолод.
Цар не доступний для людей, як не доступний сан святих,
Що невдоволення у них дрібне щось навіть виклика. [23]
Марно ласки від царя чекати,
її важко зберігати,
Та якщо вона здобута,
Збережеться, як вода в ставку".*

*Даманака відказав: "Воно справді так, але
Як здатний хтось, о милий мій, проникнуть в задуми чужі,
Він зможе неuka того прибрати враз до рук своїх.
Якщо наслідувать царя,
Так і підлеглим добре жити.
Й ракшасів можна підкорити,
Як стежити за їхніми думками.
Коли у гніві цар, звернися
До пестуна його з хвалою,
І в милість царський гнів перейде,
Й підкориш ти його без заклинань".*

Сказав Каратака: "Ну, що ж, якщо ти такої гадки, то я бажаю тобі успіхів на цьому шляху. Хай збудеться все, що ти задумав!" І Даманака, вислухавши таке напутнє слово, вклонився Каратаці й подався до Пінгалаки.

Пінгалака, помітивши, що до нього наближається Даманака, звелів вартовому, який стояв біля —входу: "Підніми жердину! Це наш, це Даманака, син нашого колишнього міністра. Хай заходить і згідно з правом перебуває серед наближених до мене осіб". Даманака заповз на череві всередину, низько вклонився повелителеві і, діставши дозвіл, сів на вказане йому місце. А Пінгалака, піднявши праву лапу, прикрашену подібними до блискавок пазуря-ми, доброзичливо проревів: "Хай щастить тобі! Чогось давно тебе не було видно!" Даманака на це відповів: "Повелитель не потребував наших послуг. Тільки в слухний час і вищі, й середні, і найнижчі мають догоджати цареві і вести мову з ним. Бо сказано:

*Володарю прислужиться й билінка
Почухати за вухом, почистить зуби.
Неоціненна в службі та людина,
Яка хвалу царю складати вдатна.*

А коли ми, слуги володаря нашого, відступаємося від нього в лиху годину, забуваємо про свій обов'язок, то нам [24] не місце серед служителів божественного. Недарма кажуть:

*Цар, що достоїнств розрізнить не може,
Не розуміється й на слугах.
Хай родовитий, хай багатий,*

Ніхто з розумних слугувать не буде.

Адже кажуть:

Якщо рівняють до нерівні,

Якщо до нижчих причисляють,

Якщо високої посади не дають,

Слуга владу залишає.

Коли цар необачно призначає слуг своїх, достойних займати високі пости, на такі посади, де може впоратися будь-хто, рано чи пізно вони залишають його, і гріха в тім не буде.

У золоту оправу треба брать,

А не в свинцеву дорогий алмаз,

Інакше сяяти браслет не буде

І ювеліра цим зганьбить.

А тепер, будь ласка, вислухай, чому я так довго не показувався на очі повелителів:

Благорозумний чоловік не стане мати справу з тим,

Хто не уміє зрозуміть, де правий, а де лівий бік.

Слуга служить не буде в тих, хто незугарний гральну кість

Від камінця коштовного безпомилково відрізнить.

Якщо господар слуг своїх всіх міря на один копил,

Зусилля найстаранніших зведуться певне нанівець.

Немає без владу слуг, і слуг немає без царя.

Один від одного вони залежні — владар і слуга.

Без слуг не може бути цар ласкавим до своїх людей,

І сонце без проміння теж не може сяяти і гріть.

У суті нашого буття чотири осі сходяться,

І коло обертається — буття господаря й слуги.[25]

Волосся в нас на голові лише помащене блищить,

А без оливи блиск втрача, то що й казати вже про слуг.

Радіючи покорі слуг, їм щедро гроші платить цар.

Вони ж відплачують йому усім своїм важким життям.

Лиш знаючи свого царя, могутні й мудрі служаки,

Сміливці мужні, доблесні, беруться домогтись мети.

Слуга в доручені діла вкладає душу до кінця,

Немов прислужує чужій вродливій молодій жоні.

Той справжній помічник царю, хто вміло справи всі веде,

Хоча б вони були й важкі, і не виказує себе.

Хто мовчазний коло воріт стоїть на чатах цілий день,

На запит мовить кілька слів, той вартий похвали слуга.

Хто бачить, як життю царя загрожує страшна біда,

Відтак біді запобіжить, той істинний слуга царю.

Облаяний, покараний, побитий, зганьблений царем,

Хто не вважає це за гріх, той істинний слуга царю.

Хто голод переборює, хто недоїсть і недоспить,

І терпить спеку та мороз, той істинний слуга царю.

Хто поголоску про війну, що вже над краєм нависа,

Почув і спокій не згубив, той істинний слуга царю.

Того нікчемного слугу, що через нього зменшивсь край,

Неначе шкіра над вогнем — зі служби увільнити слід.

Не годиться володареві, думаючи про мене — "Та ж він шакал!", зневажати мене за це, хоча б тому, що

Нам родять черви шовк, а камінь — золото,

Трава священна дурва — смух корови,

В болоті лотос-красень виростає,

Із океану-моря місяць сходить,

Росте блакитний лотос із багнюки,

Нам щиро дерево вогонь дарує,

Зростає камінь-пожалій на кобрі

І пахощі — з коров'ячої жовчі,-

І все достоїнством своїм прекрасне.

Та чи й збагнеш причину їх появи?[26]

Народилась в домі миша — її нищим, бо шкідлива.

Від котів у домі користь — підгодовуємо їх.

Що в другу вірнім та слабкім, що у могутнім та в лихім?

Я — відданий, могутній я, тож, царю, поважай мене!"

Пінгалака прорік: "Бути вже так! Здібний чи нездібний, але ти син нашого давнього міністра. Тож кажи, коли щось маєш на думці, не бійся". Даманака на те відповів: "О божественний, є дещо таке, про що слід сказати!"

"Тож повідай швидше, не зволікай!" — гаркнув Пінгалака, і Даманака розпочав:

"Це діло може видатись володарю землі дрібним,

Тож Брихаспаті не велить про це на раді говорить.

Хотів би я, о рівня божествам, щоб ти вислухав мене сам на сам, бо

Вухами шістьма почуте — увесь білий світ почує,

Чотирма — таємним буде,— мудрий відкида шість вух".

І от, з волі Пінгалаки, тигри, пантери, вовки та всі інші, почувши, що говорив на раді Даманака, відразу повиходили. Тоді Даманака й запитав Пінгалаку: "Чому повелитель, ідучи до річки напитися води, раптом повернув назад і зупинився саме тут?" Пінгалака, збентежено вищіривши зуби, відповів: "А так, знічев'я". По тих словах Даманака і мовив: "Ну, коли, о божественний, про це не можна розповідати, нехай так воно й буде. Бо кажуть:

Щось дружинам, щось синам,

Щось добрим людям розповісти можна,

На міру таємниці важить слід,

Що до діла буде, а що — ні.

Вислухав оце Пінгалака й подумав: "Гадаю, він заслуговує на довір'я. Мабуть, я повідаю йому все, як було, і розкрию душу. Недарма кажуть:

*Жоні, що все про тебе зна, і доброчинному слугі,
І другові біду відкрий — і ти щасливо заживеш!"[27]*

"Ти чуєш, Даманако, могутнє ревіння, що доноситься здаля?" — "Чую, повелителю,— озвався Даманака.— Ну то й що?" І сказав йому тоді Пінгалака: "Хочу я, любий, піти з цього лісу". А Даманака запитав: "Чому?" Пінгалака сказав: "Та тому, що в цьому лісі оселилась якась чудернацька істота, могутнє ревіння якої долинає до наших вух. Мабуть, і сама вона така ж могутня, як і її ревище". Даманака мовив: "Негоже, о повелителю, боятись якогось там ревіння! Недарма кажуть:

*Руйнується потоком міст, закланням — незахищений,
Любов вмира через брехню, від слова гине боягуз.*

Навіщо володареві з цієї причини кидати напризволяще ліс, який перейшов йому у спадщину від предків. Мало що може ревіти: грім, водоспад, віна, барабан, литаври, черепашка, вози... То хіба всього цього боятись треба? Неспроста ж кажуть:

*Поразки не зазнає цар, якщо не гине воля в нім,
Коли в жахну атаку йде на нього ворог навісний.
Про страх не відають хоробрі,
Хай навіть сам творець на них у гніві,
Зуміє випить озерецько,
Але не вип'є моря сонце.*

А також

*В бою хоробрих, в дружбі вірних,
Стійких в нещасті, у біді бадьорих,
Окрасу істинну всіх трьох світів,-
Таких синів нечасто родять матері.*

До того ж

*Хто вродився в неповазі, той подібний до травинки,-
Щоб не гнутись — сил не має, квітнуть — талану не має.*

А ще

*Нащо краса, як нездатен протиставить ти хоробрість,-
Так лакована прикраса обсипається у спеку.*

Тепер володар знає все і повинен бути несхибним. Не треба лякатись якогось там звуку. Правду кажуть:[28]

*Про це раніше я вже чув і сповнивсь райдужних надій,
Однак здобув у ділі цім лиш клопоть шкіри й дерева".*

І коли Пінгалака спитав, як це сталося, то Даманака розповів йому таке.

Оповідка друга

"Один шакал, з худющою від голоду шиєю, блукав по всіх усядах аж поки натрапив на поле бою двох військ і почув дуже страшний звук, що його здалеку доносив вітер. Шакалові стало моторошно, і він подумав: "Ну, пропав я! Але спершу піду й довідаюсь, від чого той шум, і тоді вже втечу звідси. Не можна ні сіло ні впало залишати ліс, у якому жили батьки, діди й прадіди. Бо ж кажуть:

*Хто не втрачає розуму ні з жаху, ані з радощів,
Той похапцем не вийде в путь і не зазнає каяття.*

Ось я зараз піду й довідаюся, що там гуде". Набрався шакал хоробрості й нишком почвалав на розглядини. Невдовзі побачив литавру. Здивований і зацікавлений, підійшов він до самісінького інструмента, ударив по ньому лапою і на радощах подумав: "Ти диви, скільки мені харчу привалило неждано-негадано. Тут, мабуть, і м'яса, й жиру повно-повнісінько". Він сяк-так роздер туго натягнену шкіру, зробив дірку і дуже задоволений поліз усередину, хоча при цьому і зламав собі зуба. Як же він розчарувався, коли побачив, що там, окрім дерева, нічого немає. І тоді невдаха прочитав таку шлоку:

*"Про це раніше я вже чув і сповнивсь райдужних надій,
Однак здобув у ділі цім лиш шкіри й дерева шматки".*

Так що не треба боятись ніяких звуків.

Пінгалака сказав: "Поглянь, он увесь мій почет охоплений страхом і прагне порятунку. То хіба ж я сам можу бути спокійний?" — "То не дивина,— відказав Даманака,— слуги завжди поводяться так, як їхні повелителі. Недарма кажуть:

*Наука, кінь, кинджал, вино,
Мужчина, лютня, мова й статъ слабка,-
Всі чинять шкоду чи приносять користь,
Якщо дістануться людині гідній.[20]*

Раджу тобі набратися мужності й сидіти тут, поки я піду й розвідаю, що воно там реве". — "Іди, шановний,— мовив Пінгалака,— спробуй дізнатись". Даманака відповів: "Хоч би що загадав повелитель, здійснення чи нездійснення, вірний слуга неодмінно виконає. Бо відомо, що

*Ніколи відданий слуга під сумнів не бере наказ —
Чи в пашу кинутись змії, а чи поринуть в океан.*

А також

*Якщо із тим, що цар звелів, легке то буде, чи важке,
Загаявся слуга, царю звільнитися від нього слід".*

І тоді сказав Пінгалака: "Якщо так, любий, тоді йди. Хай щастить тобі". Даманака, вклонившись йому, попрямував туди, звідки долинали ревіння Санджіваци.

Коли Даманака пішов, переляканий Пінгалака подумав: "Ой, нащо я йому так довірився і розповів усе, що маю на душі? А може, тому Даманаці мій ворог заплатить більше, аніж я, і він мене підступно зрадить? Правду кажуть:

Є ті, кого підносить цар, є ті, принижує кого,

Царя ж бо, врешті-решт, вони, шляхетні, можуть погубить.

Ну, а поки він там розбирається, що й до чого, я втечу й сховаюся в іншому місці. Чого доброго, Даманака приведе сюди недруга й занапастить мене. Недарма кажуть:

І сильні можуть не побить слабких та недовірливих;

Довірливих, але міцних, побити можуть і слабкі.

Якщо захочеться комусь щасливо і яскраво жити,

То може він зневажити і Брихаспаті мудрості.

Чекає успіх на богів, якщо не вірять недругу,

Так Індра ворога свого в утробі Діті знищить зміг".

Отак поміркувавши, Пінгалака сам-один перейшов на інше місце і став спостерігати за стежкою, якою Даманака мав повертатись назад. А Даманака, розгледівши зблизька Сандживаку, переконався, що то був звичайнісінький віл, і подумав: "От як добре вийшло! Тепер я можу й замирити лева з волем, а можу й посіяти поміж ними ворожнечу, і Пінгалака завдяки цьому буде в моїх руках. Бо кажуть: [30]

Докіль не звалиться біда, не слухає міністрів цар,

Хоча шанує їхній рід і з ними попросту живе.

Постійно у тривозі цар — в тім для міністрів користь є,

Одного прагнули б вони, щоб цар не позбувався тривоги.

Таких міністрів не бува, що не бажали б вад царю,

Не зичили б всіляких бід, не накликали б і хвороб".

З такими думками шакал щодуху помчав до Пінгалаки, а той, угледівши його, одразу ж повернувся на колишнє місце. Даманака ще здалеку низько вклонився і підповз до повелителя. "Скажи мені, шановний,— звернувся до нього лев,— чи ти бачив ту істоту?" Відповів йому Даманака: "За велінням володаря бачив!" — "А ти правду кажеш?" — запитав Пінгалака. І Даманака йому відповів: "Хіба ж можна говорити неправду біля ніг свого хазяїна? Кажуть так:

Хоча й малу брехню

Сказав би ти цареві,

Як за найбільший гріх

За це боги карають.

А також

"Владика — втілення богів". Так Ману сам проголосив.

Шануй царя як божество, повік ні в чім царя не зрадь.

Шануй володаря свого — він втілення усіх богів,

Відтак діла і добрі й злі ідуть від бога та царя".

Пінгалака мовив: "Видно, воістину бачив ти його, о шановний. Але не гніваються великі на малих, і тобі не загрожує падіння. Недарма кажуть:

Трави не вирве буревій, якщо до долу припаде;

Лиш серед рівних справжній муж свій виявляє мужній дух.

А також

*Коли бджола, приваблена струмками поту,
Слонового торкнеться лоба в тічки час,
Хоча і сильний, та не гнівається слон —
Лише на рівного спрямовує свій гнів". [31]*

І тоді сказав Даманака: "Хай буде так, як сказав великодушний, бо всі ми нікчеми. Що повелитель накаже, те слуги мусять виконувати". і

Пінгалака, зітхаючи, мовив: "А що шановний може зробити?" І Даманака відповів: "Чого тільки розум не здатний ! осягнути?! Неспроста ж кажуть:

*Ні зброєю, ні пішими, ані кіньми, ні слонами
Перемоги не здобудеш, якщо розуму не маєш".*

І Пінгалака постановив: "Коли так, Даманако, то я поставлю тебе міністром. Відтепер ти будеш відати справами нагород, покарань та ще багато чим".

Тоді Даманака подався до Санджіваки й заторохтів: "Не гайся, не гайся, мерзенний воле! Повелитель Пінгала; ка звелів покликати тебе! Сказав, щоб ти відкинув страх і якомога швидше прибув до нього". Вислухав його Санд-жівака й запитав: "Добродію! А хто такий Пінгалака?" Даманака йому на те таку дав відповідь: "Що, ти не знаєш повелителя Пінгалаку? Гляди, бо клопоту потім не збудешся! Це наш повелитель лев, який сидить під баньяном, оточений безліччю звірів, і звати його Пінгалака". Вислухавши це, Санджівака дуже зажурився і проревів: "Ти, любий, добродію, вмій вправно говорити. Якщо вже я маю з тобою до нього йти, то зроби так, аби мені не було страшно, і щоб повелитель при зустрічі ласкаво зі мною поведився". Даманака відказав йому. "Правду каже добродій, мудрі його слова. Бо

*Сягаємо вершин гірських, глибин морських і надр земних,
А царевих таємниць ніколи не сягнути нам.*

Побудь поки що тут, а я виберу зручну хвилину й тоді поведу тебе". По цій мові Даманака пішов до Пінгалаки й доповів йому: "Це, велителю, не звичайна істота, а той бик, на якому їздить сам божественний Махешвара. Я став його розпитувати, а він мені сказав, що Махешвара ним задоволений і велів йому пастись на порослих буйною травою берегах Кдлінді. А ще повідав про те, що бог зробив його володарем цього лісу". Пінгалака з острахом мовив: "Тепер я знаю істину. Без милості божої траводні не можуть безстрашно блукати в цьому лісі, де повно всякої звірини. А що ж ти йому сказав?" — "Я сказав,— відповів Даманака,— що над цим лісом владарює їдова тварина Чандіки лев Пінгалака. Так-от, шановний, зволь прибути сюди бажаним гостем. Коли постанеш перед його очима, він прийме тебе по-братньому, ти будеш разом з ним їсти й пити, гуляти й веселитися, роз'їжджати на колісниці. Той на все погодився. І я з радістю сказав бикові, що володар лісу звільняє його від страху. Тепер, повелителю, твоя воля". [32]

Почувши таке, Пінгалака проричав: "Добре, розумнику, добре! Та ти не тільки міністр, але й штретрія. Ти ніби з моїм серцем порадився, коли говорив таке. Швидше приведи його сюди і скажи, що він тут буде в цілковитій безпеці. Воістину правдиво мовиться:

Як в царя міністри — мудрі, чесні, гострі, незрадливі,

То й стоїть на них держава, як будівля на колонах.

Крім того,

Міністра видно в час війни, а лікаря — як зніме біль.

Як все гаразд — учений муж, як діло добре йде — мудрець".

Вклонився йому Даманака й побіг до Санджівачи, радіючи в душі: "О, шанує мене повелитель, прислухався до слів моїх. Виходить, поталанило мені. Недарма кажуть:

Вогонь узимку — нам нектар, красуня люба — нам нектар,

Царя прихильність — нам нектар, кисляк із рисом — нам нектар".

От дістався він до Санджівачи й з повагою звернувся до нього: "О друже, на моє прохання мій повелитель звільнив тебе від страху, тому сміливо рушай до нього. Діставши милість державця ти мусиш дотримуватись такої поведінки, як і я. Своєї гордині ні в якому разі не виявляй. А я за твоєю згодою візьму на себе весь тягар царевих справ, зайнявши посаду міністра. Коли так учинимо, то ми з тобою зазнаємо царського щастя.

До тих людей багатство йде, у кого є мисливця хист —

Одні загонять дичину, а забиває інший хтось.

А також [33]

Хто не шанує царських слуг, хоч би якого сану був,

Як Дантіла, небавом той загубить службу при дворі".

Санджівача запитав: "А як це може статися?" І Дама-нака заходився розповідати.

Оповідка третя

"Є в цих краях місто, відоме під назвою Вардгамана, в якому жив знаменитий купець Дантіла, що мав багато різного товару. Він заклопотаний був і міськими справами, і царськими, чим догоджав і городянам, і цареві. Що там казати! Такої спритної людини ніхто зроду-віку не бачив. Але відверто кажучи:

Хто служить повелителю, того ненавидить народ,

Хто щиро дбає про народ, того ненавидять царі,-

Але при протиріччі цім знайти нелегко нам когось,

Хто про народ і про царя однаково умів би дбать.

Минав час. І от якось на подвір'ї Дантіли справляли весілля. Він покликав на нього всіх міських жителів і царевих прибічників, ушанував їх частуванням, вбранням та іншими подарунками. Коли весілля відшуміло, Дантіла запросив до себе в гості самого царя з усіма його дружинами. А один царський слуга, підмітальник у палаці, Горабга, пішов туди непроханий та ще й усівся на чільному місці. Його, звісно, вигнали в потилицю, вкривши ганьбою. Відтоді бідолаха втратив спокій, не спав ночами та все міркував: "Як би мені на того купчика накликати гнів царя? От коли б його ще й скалічити! Ой, не можу я його зганьбити. Правду кажуть:

Як ти не здатний відомстити,

*Не соромно впадати в гнів?
Як на жаровні б не стрибав,
Горох її не розіб'є".*

Якось уранці, коли цар ще вилежувався в своїй постелі, Горабга, підмітаючи, прошепотів: "Ой, бачив я, повелителю, як Дантіла міцно обнімався зі старшою царицею". Почувши таке, цар схопився, мов ужалений, і спитав: "Слухай, Горабго, чи ти правду сказав? Невже цариця [34] так-таки обнімалася з Дантілою?" Горабга на те мовив: "Божественний, до пізньої ночі я грав у кості і зараз ходжу наче сонний. Сам не знаю, що бовкнув". Цар подумав: "Але ж і Горабга, і Дантіла вільно входять до мого палацу, може, й справді слуга бачив, як Дантіла обнімав царицю? От він і проговорився. Недарма кажуть:

*Чого жадає божество, те смертний бачить уві сні.
Що не виходить з голози, те здійснюється наяву.
А також
Дурне чи добре на умі, хай сховане за сім замків,
Стає відоме нам зі слів, знічев'я мовлених вві сні.
Ну, а жінка, від неї ж бо можна всього чекати!
Із тим шепочеться усмак, на того зирить гаряче,
Милується в душі із тим,— це — жінка, що про те й казати.*

*Крім того,
З тим — копилить нижню губку і базікає невпинно,
Поглядом за тим стріляє, очі розкрива, як лотос.
Багача, хоч він байдужий, на умі собі тримає.
А достойного любові спритно зваблює бровами.
До того ж
Не вситить хворостяк вогню, а океану — тьма річок,
Не вситить смерті все живе, не вситить жінку й тьма мужчин.
Як нема кутка і часу, спраглого нема мужчини,
Лиш тоді Нарада може берегти свою цнотливість.
Чарівна, жагуча любка завше, ніби тінь, зі мною,
Як самиця павичева, ласа до любовних ігрищ.
Отаких слова і справи — хай легкі а чи важезні —
Все принижують жіноцтво і ганьблять в очах народу. [35]
Те, про що жінок не просять, учинить вони готові,
А чого захоче жінка, то доб'ється неодмінно.
Навіть і нестримна жінка держиться у певних межах,
Як немає хтивих поруч, як слуга не наразився.
Хто до них лише підійде, дід чи красень, чи потвора,
Все одно згодиться жінці, з ним натішиться уволю.
Чоловік, жаданий жінці, все одно що стрій червоний,-
Він — подібний до спідниці, що здирається зі стегон.*

*На підлозі лак червоний чавить жінка повсякчасно,-
Так мужчини слабодухі падають жінкам під ноги".*

Отак терзаючись важкими думками, правитель місця собі не знаходив і нарешті заборонив Дантілі переступати поріг царського палацу. А той, спантеличений таким велінням царевим, подумав: "Ой, правду ж кажуть:

*Хто з багатів не гордий? В кого з волоцюг
нещастя не буває?*

*Кому жінки душі не ранять? Суворий час
над ким не владарює?*

*Хто з гонористих багатів пухи позбувсь?
Який бідняк у шані?*

*Хто в сіті підступу не попадає?
Хто вийде з них без болю?*

До того ж

Хто з вас ворону білу бачив?

Хто із гравців стрічався чесний?

Ласкава є змія? А чи холодна жінка?

Бездумний цар?.. Хто чув подібне щось?

Напевно, хтось із царських прибічників нашептав йому про мене якихось небилиць. Бо чого б оце ні сіло ні впало державець від мене відвернувся?" Одного дня підмітальник Горабга, побачивши, як Дантілу не пускають на царське подвір'я, посміхнувся і сказав стражеві, що стояв на воротах: "О-о, чуєш, охоронцю! То ж сам Дантіла, пригрітий і приголублений царем, просить милості. Гляди, щоб і ти не дістав од нього по шиї, як я!" Тоді Дантіла й подумав: [36]

"Та це ж Горабга винуватець мого злощастя, і ніхто інший. Правильно сказано:

Хай рядом і низький слуга, украй дурний та без чеснот,

Та якщо служить він царю, у шані завше буде жити.

Нехай мерзотник, боягуз, а вже як служить він царю,

То вже й зарозумілий він, не стерпить кпинів і образ".

Поринувши в такі думки, зажурений тим, що втратив довір'я царя, Дантіла пішов додому, а ввечері покликав до себе Горабгу й подарував йому сяку-таку одежину — сорочку і дготі, а потім сказав: "Я тебе тоді вигнав, бо дуже розгнівався: ти ж сів навпроти царського жерця, куди тобі не можна сідати. Отож я тебе й образив. Ти вже, будь ласка, прости мені". А Горабга, убравшись в подаровані сорочку і дготі, відчув себе мало не в раю і мовив: "Ну, що ж, купче, я тобі прощаю. А за шанобу і щедрість твою до мене скоро ти знову зазнаєш царської милості і володітимеш силою розуму". По цих словах він, радісний, пішов з подвір'я Дантіли. Недарма кажуть:

В мерзотнику і в терезах близька є схожість, певна річ:

То вгору здійметься таріль, то раптом різко піде вниз.

На другий день, прибираючи в палаці, Горабга, підійшов до царя, котрий ще спав, і промимрив: "Ой, який же нерозумний наш повелитель, бо перед тим, як

випорожнитися, їсть огірки". Почувши такі слова, цар здивовано сказав: "Гей, Горабго, що за нісенітницю ти верзеш?! Тільки тому, що ти при дворі моему служиш, я тебе карати не стану. Та хіба ж я так коли чинив?" Горабга відповів йому: "Я, божественний, цілу ніч грав у кості, а як почав прибирати, то раптом задрімав. Що мені в голову вдарило, і що я балакав, не пам'ятаю. Змилуйся, повелителю, це все від того, що мене сон зборов". Вислухав його цар і подумав: я зроду перед тим, як випорожнитися, огірків не їв. абуть, і минулого разу цей бовдур усе вигадав, а я так розпорядився вчинити з Дантілою. Несправедливо я вигнав безневинного. Така людина не могла мене ошукати. Крім того без Дантіли і державні, і міські справи почали занепадати". Добре все обміркувавши, цар покликав до себе Дантілу, надарував йому своєї одежі та прикрас і призначив його на колишню посаду. [37]

То я кажу — не треба високо заноситись!" Відповів тоді Санджівака Даманаці: "Та й справді, любий! Як бажає повелитель, так я й зроблю!" І коли він так сказав, шакал повів його до Пінгалаки і мовив: "Ось, божественний, привів я до тебе Санджіваку, а як з ним поведися, сам розсуди". Санджівака поштиво схилився і незрушно стояв перед левом Пінгалакою. Оторочений жовтою гривовою, Пінгалака, піднявши праву лапу, прикрашену лазурями, поблажливо й доброзичливо прорік: "Хай у всьому буде гаразд! Звідки ти, шановний, прибув до цього безлюдного лісу?" І Санджівака повів про те, що з ним сталося, як розлучився він з Вардгаманою та ще багато чого. Пінгалака вислухав його і з повагою сказав: "Не бійся, приятелю! Під охороною моєї могутньої лапи живи, як тобі заманеться, а коли що — тримайся мене, бо в тутешньому лісі повнісінько хижої звіроти, то де вже там ужитися поміж неї таким великим травоїдним, як ти?!" Потім Пінгалака в оточенні свого почту спустився до болотяного берега Ямуни, напився досхочу води й подався в ліс, поклавши тягар державної влади на Каратаку й Даманаку. Сам же він з другом Санджівакою бавив час у розмовах, що були пересипані прекрасними висловами. Справедливо кажуть:

З добрими людьми зближатись можна без кінця і краю,

І нема потреби знову повторять, що все це правда.

Оскільки Санджівака мав гострий розум, завдяки вивченню багатьох шастр, незабаром тупуватий Пінгалака теж дечого навчився і став поводитися не як лісовий, а як сільський житель. І не дивина, що Пінгалака й Санджівака цілими днями були разом, не відходячи один від одного ні на крок, а інші звірі блукали собі вдалині. Навіть Кара-така й Даманака не сміли наближатись до повелителя. Відтак лєвова влада послабшала, і змучені голодом звірі почали розбрідатись по чужих краях. Недарма кажуть:

Цар не дає винагород, і слуги від державця йдуть.

Так пташка залиша гніздо, коли вже дерево всиха.

А також

Шанованих і вірних слуг царю не втримать при собі.

Підуть вони від нього геть, якщо не буде їм платить. [38]

І крім того,

*Якщо порушить слово цар, не сплатить слугам гроші в строк,
Царю не вибачать вони і в суперечку вступають з ним.*

Та не тільки слуги і подібні до них, а весь суцільний світ тримається на тому, що всі взаємно пожирають одне одного, вдаючись до різних засобів — переговорів, грошових розрахунків, сили і чвар. Ось, наприклад:

*За землі б'ються владарі, шукають хворих лікарі,
Шукають покупців купці, а дурноверхих — мудреці.
Шукають злодії роззяв, господаря шука прохач,
Коханців — пристрасні жінки, а майстрові — хоч би когось.
Озброєні знаряддям всім, на когось ждуть і день, і ніч,
Як ждуть у ріках і морях на добрий вилов хижаків.*

А ось іще влучно сказано:

*Наміри падлюк і змії не завжди у житті здійсненні,
І тому, мабуть, і досі світ оцей іще існує.
І змія, затисши Шамбгу, пацюка хотіла б зжерти,
Що на ньому Ганapati шлях собі удаль торує.
Зжер змію павич би любо, лев, що всівсь на нім Парваті,
Зжерти норовить Ганешу, за слона його прийнявши.
Отакі жахні стосунки навіть у печері Шамбгу,
Що й казати вже про інших, як така природа світу.*

Тоді Каратака й Даманака, обділені царською милістю, охопленими від голоду шиями стали радитися поміж собою. Даманака мовив: "Втратили ми, достойний Каратако, чільне становище. Чогось Пінгалака дуже подружив з Сандживакою й відцурався усіх тих, хто був завжди при цьому. Що нам робити?" Каратака йому відповів: "Любий, Пінгалака зараз наших слів і не чує, але я скажу, що [39] він має спокутувати свою провину. Недарма кажуть:

*Хоч зневажа міністрів цар, хай знищить він свою вину,
Як це колись Амбіки син вчинив з намови Відури.*

А також

*Слона нервового й царя, що збилися на манівці,
Міністрам слід чи корнаку на істинну наставить путь.*

Але ж ти привів до володаря цього пожирача трави, а це все одно, що своєю лапою притягти розжарене вугілля!"

І сказав Даманака: "Це правда! Мій то гріх, а не повелителя. Бо ж кажуть:

*Між баранів поліг шакал, мене злодюга обікрав,
Втрутилась звідниця — всі ми самі собі знайшли біду".*

Запитав його Каратака: "Як це?", і Даманака розповів.

Оповідка четверта

"В одній, бог його знає якій, країні, є святилище, де проживав подвижник Девашарман.

Завдяки продажу подарованої йому добрими людьми одежі з тонкого полотна він дуже розбагатів і перестав довіряти будь-кому, а торбину з грішми носив завжди під пахвою. Правду кажуть:

*Багато назбирають добра — біда, набуте зберегти — біда,
І зиск, і витрати — біда. Багатство — джерело нещастя.*

От якось шахрай Ашадгабгуті, який славився викраденням чужого добра, помітивши, що подвижник ховає торбину з грішми, подумав собі: "Як би це мені оте багатство вкрати? Пробити дірку в стіні святилища важко — вона дуже міцна. Перелізти через ворота не можна — занадто високі. Краще я спробую вдатись до лестощів, і він тоді довіриться мені. Адже ж кажуть:

*Не стать державцем без жаги, без пристрасті — не полюбить,
Глупак не скаже теплих слів, не буде щирий хитруном".*

Отак розсудивши, подався він до подвижника й мовив: "Ом! Слава Шіві!" Потім віддав уклін і смиренно сказав:[40]

"О господарю, нема глузду в цьому світі, юність — немов гірська річка, життя згорає, як трава у вогні, втіхи подібні до хмар в холодну пору року, стосунки між друзями, дружинами, синами, прислужниками — то лиш сон нетривкий. Я все це осягнув. Тепер не знаю, що робити, аби здолати океан буття". Вислухавши його, Девашарман з повагою сказав: "Сину мій, щасливий ти, що вже замолоду дійшов до неприйняття світу. Бо ж кажуть:

*Хто втихомиривсь з юних літ, той вмиротворивсь назавжди.
В тих вмиротворення мине, у кого жили вже сухі.
Спочатку в душу, там — і в плоть приходить старість до добряг,
І йде до тіла крадіїв, але ніколи — до душі.*

А раз ти питаєш мене, яким чином переправитися через океан буття, то послухай, коли твоя ласка, таке:

*Як шудра а чи чандала посипле коси попелом
І справить Шіві заповіт — він мовби Шівою стає.
Хто шестизначну прочита молитву і лінгаму квіт
Жбурне на маківку гори — в цім світі знов не оживе".*

По цих словах Ашадгабгуті впав до ніг подвижника, обхопив їх руками й шанобливо мовив: "То напоум же мене, господарю, наклади на мене випробування!" — на що Девашарман відказав: "Уволю я твою волю, сину, дам випробування, але не слід тобі серед ночі ступати в святилище, бо пустельники, такі як ти і я, прагнуть самотності. Сказано ж:

*Рід гине від благих, цар — від дурних порад,
подвижник — від застілля,
Від збайдужіння — жрець, чесноти — від пліток,
від недовір'я — дружба.
Від балувань — дитя, з надуживань — любов,
від неуваги — жінка.*

*Від нехтування — лан, від марноти — добро,
від марнотратства — гроші.*

Так-от після того, як приймеш обітницю, ти спатимеш на подвір'ї святилища у хижі з соломи". [41]

Ашадгабгуті відповів йому: "Святе веління твоє, добродію. Ти допоможеш мені досягти найвищого". З дозволу Девашармана він змайстрував собі ложе і став, як сказано в шастрах, вести учнівське життя. Він робив усе, навіть розтирав наставникові руки й ноги, аби тільки догодити йому. Проте мудрець, як і раніше, ні на мить не випускав з-під пахви торбини з грішми. Так минав час, і от якось Ашадгабгуті задумався: "Ой, ніколи він мені не довіриться. А що, як я його заколю мечем, або дам йому отрути, або заріжу, як скотину?" Поки він так міркував, прийшов з якогось села син одного з учнів Девашармана, щоб запросити його в гості, і сказав: "Шановний господарю, завітайте, будьте ласкаві, до нашої оселі, де відбуватиметься церемонія покладання вінків, сплетених з куші". Девашарман дуже зрадів, що його запросили й разом з Ашадгабгуті вирушив у дорогу. Коли вони дійшли до якоїсь річки, Девашарман витягнув з-під пахви торбинку з грішми, поклав її в мішок і, залишивши його на березі, скупався, помолився богу й сказав: "Слухай, Ашадгабгуті, поки я сходжу до вітру, ти з цієї торбини, присвяченої Йогешварі, ока не спускай", — та й пішов. Ашадгабгуті тільки того й треба було. Він дочекався, поки подвижник зайшов за куші, ухопив торбину й дав тягу. А Девашарман, цілком звірившись на улюбленого учня, спокійно робив своє діло і раптом помітив, що в овечій отарі зчепилися два барани. Вони раз по раз люто накидались один на одного, і з лобів у них уже юшила кров. А тим часом шакал, опинившись на арені їхньої боротьби, заходився злизувати її язиком. Угледівши таке, Девашарман подумав: "От дурний шакал, якщо барани зіткнуться, смерті йому не минути". Так і сталося. Коли барани знову вступили в бійку, вони розчавили шакала, який з насолодою облизував кров. Девашарман пожурився за ним, а потім попрямував туди, де залишив своє добро. Але ні торбини з грішми, ні Ашадгабгуті, якому він доручив стерегти її, на місці не було. Подвижник обшукав усе довкола, проте нічого нічого не знайшов. Тоді він скрикнув: "Ой-ой, пограбували мене!" — і звалився без тями додолу. А коли опритомнів, став бідкатись: "Як же ти обдурих мене, Ашадгабгуті! Відгукнися, повернися!", а потім рушив у дорогу, сподіваючись натрапити на слід того пройдисвіта...

Блукав він довго і аж надвечір дістався до села, з якого саме виходив ткач зі своєю жінкою, видно, поспішали в місто скуштувати хмільного. От до нього й звернувся [42] Девашарман: "О вельмишановний, ось уже й сонце сідає, а я прийшов до тебе як гість. Нікого в цьому селі я не знаю. Тож дотримай закону гостинності. Бо ж кажуть:

Якщо надвечір зайде гість, його гостинно стріти слід,

І до господаря у дім із часом прийде благодать.

До того ж

Привітне слово і вода, земля і ліжко із трави

У доброчинних хазяїв для гостя знайдуться завжди.

*Вітання, бесіда — сто жертв, вода для обмивання ніг,
Це — мов шаноба для вітця, мов Шамбгу в гості завітав".*

Вислухавши його, ткач сказав своїй жінці: "Іди, люба, додому і гарно прийми гостя! Приготуй для нього, як годиться, воду для обмивання ніг, частування, ложе і сама залишайся там, а я, як домовились, принесу чогось випити",— та й пішов до міста. А жінка його була розпусна і, думаючи в душі про свого коханця Девадатту, взяла з собою подвижника і, всміхаючись, пішла додому. Недарма ж кажуть:

*Коли похмурий день, дощить,
Чи ніч, хоч в око стрель, й дримає місто,
Й чоловіки в краях далеких,
Це для жінок розпусних благодать.*

*А також
Охоча до таємних стріч,
Красуня, звісно, зовсім не цінує
Ні ковдрою застеленого ліжка,
Ані уважного до неї чоловіка.
Болять розпусниці зальоти мужа,
Його любов — кістки судомить,
Гірчать його слова солодкі,-
Немає щастя у сім'ї гріховній.
Ні осуд, ні знеславлена сім'я,
Ані в'язниця, ні життю загроза,-
До всього байдуже розбещеній жоні,
Якій із іншим бавитись кортить. [43]*

Прийшла ткачиха додому, підвела Девашармана до поламаного, незасланого ліжка й сказала так: "О шановний, я зараз піду до своєї подруги, а ти поки що влаштовуйся тут у моїй домівці. Я там не забарюся". Перейнята думами про любовну зустріч з Девадаттою, вона вийшла з подвір'я й побачила свого чоловіка, що повертався з міста. Ткач уже був напідпитку, веселенький і спотикався на кожному кроці; чуб у нього скуйовдився, а в руках він тримав глечик з хмільним питвом. Тільки-но блудниця помітила свого чоловіченька, вона швиденько побігла назад у дім і, покидавши з себе всі прикраси, вдала, ніби нічого не сталося. Але ткача здивувало те, що його мила була якось дивно, не по-домашньому вдягнута, і він мимохіть пригадав чутки, що давно вже стали до нього доходити. Пересуди гнітили йому душу, проте ткач намагався не виказувати свого настрою. Однак тепер, побачивши, що дружина поводить себе не так, як завжди, він повірив чуткам і, охоплений гнівом, присікався до неї: "Куди це ти, шльондро, грішоводнице, зібралася?!" А вона йому на те: "Та я ж з тобою разом у дім увійшла і нікуди не збиралася! А ти, мабуть, уже допився до того, що й плетеш неподобне! Правду, видно, кажуть:

*Як на землю повалився й несусвітне щось плете —
Ось прикмети достеменні, що напивсь до очамріння.*

*Всього наскрізь трясе, десть одяг загубив,
страшна запала неміч,
Став грубіянить всім, чіпляється до людей —
з Варуною зустрівся,
Як сонце з неба йде, на нього подивись,-
розсіює проміння,
Втрачає гідний блиск і багровіє так,
неначе зле на землю".*

Ткач вислухав жінчині нарікання і сказав: "Давно я, шльондро, чую розмови про тебе, а сьогодні сам переконався, що то були не плітки! Ось я тобі зараз дам!" Ухопивши палицю, він добряче гамселив свою благовірну, потім міцно прив'язав її до стовпа, а сам, одурманений хмелем, заснув мертвим сном.

Подруга ткачихи, яка була одружена з цирульником, дізналася, що чоловік тієї спить, мов убитий, прийшла до неї й мовила: "Подруженько, твій Девадатта чекає на тебе, [44] біжи швидше до нього". А та озивається: "Ти поглянь, на кого я схожа! Як же я йому покажусь? Піди до мого коханого й передай йому, що не можу я сьогодні ввечері з ним зустрітись".

"Е, ні, мила,— сказала цирульничка.— Не так чинять зрадливі дружини. Говорять же:

*Тих народження я славлю,
Хто жадає, мов верблюд,
Плоди солодкі добувати,
Яка б їх доля не чекала.
А також
Сумнівно, що є інший світ,-
Чого лиш людські язики не плещуть,-
Але, коли коханий поруч,
Блажен, хто юності куштує плід.
До того ж
Втішатись випаде в самотині,-
Розпусниця зрадіє і потворі,
їй чоловік не буде милий,
Хоч би яким він був вродливцем".*

Тоді ткачиха мовила: "Скажи, коли знаєш, як же я, міцно зв'язана, туди піду? А тут іще й спить мій осоружний чоловік!" Цирульникова дружина на те відповіла: "Люба подруго моя, та він же п'яний як чіп і прокинеться лише тоді, коли блисне промінчик сонця. Зараз я тебе звільню і прив'яжу себе замість тебе, а ти поспішай до Девадатти!" Та їй сказала: "Хай так і буде!" Тоді цирульникова дружина розв'язала подругу, сама стала на її місце і прив'язалась до стовпа, а приятельку послала туди, де на неї чекав Девадатта. Незабаром після цього прокинувся ткач. Майже тверезий, він не був такий сердитий. "Чуєш, негіднице,— гукнув він до жінки,— якщо від сьогодні ти сидітимеш

дома і станеш покірною, я тебе розв'яжу". Цирульникова дружина, остерігаючись, аби ткач не впізнав її, причаїлась і мовчала. А той вів своєї. Вона ж не промовила жодного слова. Тоді розлючений ткач ухопив гострий кинджал і відтяв їй кінчик носа. Учинивши так, сказав: "У. гультайко, залишайся тепер тут. Я більше тобі не [45] догоджатиму!" — та й знову заснув. Голодний і зажурений Девашарман, який втратив свої гроші, був свідком усіх тих жіночих витівок.

Згодом, ткачева жінка, натішившись досхочу з Девадат-тою, сповнена істинного щастя, повернулась додому й сказала цирульниковій дружині: "Бажаю тобі добра. А чи не прокидався мій харцизяка?" Та відповіла: "Добра то добра, але я ось без кінчика носа залилася. Відв'яжи мене швидше. Я побіжу додому, поки твій іще спить!" Так вона й зробила.

На другий день ткач прокинувся і знову заходився вичитувати жінці: "Ну, шльондро, ти й сьогодні не скажеш нічого? Я ж тобі ще гірше вкою — вуха повідрізаю, або щось інше!" А вона йому обурено сказала: "Тьху на тебе, негіднику, коли ти здатний скалічити й спотворити мене, вірну свою дружину! Нехай почують про це всі хранителі світу:

*Сонце, Місяць, Вогонь, Вітер,
Земля, Небеса, Води і Яма,
День і Ніч, Надвечір'я і Дгарма —
Всім їм відомі помисли людські.*

Якщо я, о боги, чиста душею і з чужим чоловіком не втішалася, то зробить, великі, щоб ніс у мене був, як раніше, не поранений, а коли я хоч у думці согрішила з іншим чоловіком, то спопелить мене!" А потім сказала своєму чоловікові: "Ось поглянь, лиходію, силою моєї непорочності ніс у мене на місці, який був, такий і є".

Ткач узяв скіпку, присвітив і побачив, що ніс у жінки таки справді цілий, а на землі розпливалася калюжа крові; віддалік стояв подвижник. Здивований ткач мигцем одв'язав дружину, поклав у ліжку і став голубити її та милувати. А Девашарман, який, не вірячи своїм очам, споглядав усе це, промовив:

*"Шамбари хитрі витівки, одурювання Намучі,
Уміння Балі махлювать,— відоме все ж бо це жінкам.
На сміх сміється і вона, на плач співчутливо сплакне,
Уміє і нелюблячи ласкавим словом підкорить.
Май Ушанаси мудрість всю і Брихаспаті всі знання —
З умом жіночим не зрівнять. Як від жінок нам вберегтись? [46]
Лжу видають за істину, а істина для них — олжа.
Чоловікам як у житті їх вберегти і захистить?!
І десь іще сказано:
Безтямно не захоплюйтесь жінками,
Не потурайте владі їхній.
Для них той, хто в захопленні безтямнім,
За ляльку править, як без крил ворона.*

Які слова солодкі у жінок,
А лоскотно вони у груди б'ють.
В них серце — крига, мед на язиці,
Отрута халахала в серці тім.
Отож, впиваючись цілунком в губи,
Мужчина б'є у шалі кулаком:
Його до себе зерня щастя вабить.
Дух лотоса так зманює бджілок.
А також
У ліжку неслухняну, непокори смерч,
цю старань губительку,
Вмістилище обманів, хитрощів клубок,
цю гріхів посудину,
Це поле підступів, що й мудрі не збагнуть,
оцю погубу дгарми
Із жалом кобри,— хто істоту цю створив
в страшній подобі жінки?
Не перечислити, чим знаджувать мужчин
дано газелеоким:
І персів твердістю, й живим вогнем очей,
грайливістю в обличчі,
Знадливістю речень, округлістю принад,
чутливістю у серці,
Непевністю в ділах,— це сховище гріхів
завжди мужчинам любе.
Вони і в сміх, вони і в плач, аби здобути успіх,
Примусять вірить будь-кого і будь-кому не вірять.
Мужчинам не ганьбити гідність роду!
Жінок слід оминать, як оминають з прахом урну. [47]
Ці ж ніжністю спочатку зваблюють мужчин,
А, впевнившись, що ті вже в сітях Ками,
Водити починають, ніби рибку,
Яка з гачком наживку проковтнула.
До того ж
Хиткі, як хвилі, спалахнуть на мить у шалі,
Немов на заході хмарки із відблиском червоним.
Усе узявши від мужчин, геть відганяють їх.
Так непотрібний лак обтрушують із ніг.
Брехня, пожадливість, обман, свавільність, невситимий шал,
Занедбаність і глупота — цього в жінок хоч відбавляй.
Отруйне їхнє все нутро, зваблива зовнішність.

Хго їх такими спородив, як гунджаси підступний плід?"

Так ось ткачева жінка дуже перелякалася подвижника, який роздумував серед ночі. А її подруга повернулася додому, тримаючи в руці відрізаного носа, й скрушно подумала: "Що ж я робитиму тепер?" Поки витівниця міркувала та журилася, як вона з такою раною житиме, її чоловік, що мав податись вранці до міста, де чекало на нього безліч справ, уже стоячи у дверях, попросив: "Голубонько, принеси-но мені швидше торбинку з бритвою — я піду поголю володаря!" А та, опинившись дома з відрізаним носом, удаючи, що страшенно запоралася, витягла з торбинки бритву й кинула її чоловікові межі очі. Цирульник спересердя, що вона кидає бритву без торби, шпурнув бритву назад і влучив нею жінці просто в обличчя. Тут вона з несамовитим криком і вибігла надвір, здійняла руки й заголосила: "Ой людоньки, ви тільки подивіться, що цей бузовір, тихий та смирний, наробив! Він же мені одрізав носа! Рятуйте! Рятуйте!" На лемент поприбігали цареві слуги, добряче відшмагали палицями голяра і разом з його безносою дружиною повели туди, де чинилось правосуддя, і сказали: "Звольте, судді достойні, вислухати історію про те, як цирульник ні за що ні про що відрізав носа своїй жінці. Покарайте його так, як він того заслуговує". Вислухали все засідателі та й спитали: "Гей, цирульнику, чого це ти дружину свою скалічив? Вона що, з іншим зійшлася, зрадила тебе чи, може, прокралася? Скажи, [48] чим вона перед тобою завинила?" Але геть побитий цирульник не міг вимовити ані слова. Судді побачили, що він мовчить, і вирішили: "Мабуть, правду повідали слуги цареві! Він злочинець, а його нещасна дружина нічим не провинилась перед ним. Сказано ж:

Бліде обличчя, голос підупав.

Розгублено відвагу, зір лякливий.

Ось той бридкий людини стан,

Коли проймає страх за скоєні гріхи.

А також

Холодний піт біжить з чола і, мов заїка, розмовля,

Він не іде, а кривуля,— ознаки тих, хто скоїв гріх.

Якщо тремтить, мов лист сухий, ступа з потупленим лицем,-

Людину з виглядом таким за злодія вважать не гріх.

Бо

Якщо не винен чоловік, не гнеться він перед судом,

У нього гнів горить в очах, і він упевнений в собі.

Отже, з усього видно, що цирульник винен, бо намагався вбити жінку. За це його слід посадити на палю".

Девашарман, побачивши, як ведуть сердешного на страту, звернувся до виконавців закону: "О судді, цю жінку поранив не цирульник, а зовсім інший чоловік. Перукар живе пристойно. Вислухайте мене, коли ваша ласка:

Шакала вбили барани — це звідниці лиха крутня.

Мене пограбував крадій,— три горя з власної вини".

І тоді судді спитали: "Як же це сталося?" Девашарман розповів їм три правдиві

історії. Вислухавши його, вони Дуже здивувались, відпустили цирульника й мовили:

*Брахмана, жінку, дитинча, пустельника і хирляка
Карать невільно. А проте за гріх тяжкий скалічить слід".*

А ту, яка через свої плутощі лишилася без носа, цар звелів позбавити й вух. Коли все було так і вчинено, заспокоєний [49] Девашарман, що, втративши багатство, мало не знавіснів, попрямував до своєї оселі. Тому я й кажу:

*"Шакала вбили барани,— це звідниці лиха крутня.
Мене пограбував крадій,— три горя з власної вини".*

Каратака запитав: "А як же той крутій Ашадгабуті зміг обдурити Девашармана?" І Даманака йому на це відповів:

*"Є обманщики хитрющі — не збагне обману й Брахма,-
Тож у Вішну обернувшись, ткач царівну взяв за жінку".*

Зацікавлений Каратака мовив: "Як же це сталося, брате?" І Даманака повідав йому про те.

Оповідка п'ята

"В одному містечку жили двоє друзів — ткач і колісник. Вони з самого дитинства товаришували, скрізь ходили разом і так проводили час. Та одної погожої днини у селищному храмі, присвяченому якомусь божеству, влаштували розкішне свято на честь виїзду священної колісниці. Зібралось там багато блазнів і танцівниць, різного люду з усіх усюд. І, як завжди, походжали в тому натовпі і двоє друзів. Аж ось помітили вони цареву дочку, що виїхала в паланкіні в оточенні євнухів та іншої челяді помилуватися ' божеством. Царівна сяjala гордою красою. Ткач як побачив її, так одразу ж, немов труєний чи скорений лихою зіркою, вражений стрілами бога кохання, впав на землю. Колісник, бачачи, що з ним сталося, не знав, куди подітися від горя. Він з допомогою надійних людей приніс його до себе додому. Коли цілителі та заклинателі привели недужого до тями, колісник спитав його: "Скажи мені, друже, чого це ти раптом зомлів? Розкажи мені все, як було". Ткач відповів йому: "Ну, гаразд, раз ти просиш, то я відкрию тобі таїну свого серця. Якщо ти справжній друг, зроби мені велику ласку — розклади погребальне вогнище. Може, я прошу забагато, то прости мені". Після цих гірких слів колісникові на очі навернулися сльози, і він, затинаючись, промовив: "Друже мій, чого ти впав у такий розпач? Я зроблю все, що зможу. Недарма кажуть:[50]

*З допомогою багатства та ще зілля й заклинання
Мудрецеві всього можна досягти у цьому світі.*

Гадаю, все це розвіє твою тугу". Ткач йому відповів: "Ой друже мій вірний, ніщо вже не розвіє моєї туги, а тому дай мені швидше спокійно померти". А колісник сказав: "Повідай мені про своє горе, що так тебе пригнітило, і коли справді не можна буде зарадити йому, то я разом з тобою зійду на погребальне вогнище. Не переживу я розлуки". Тоді ткач йому й каже: "Так-от, друже, в ту мить, коли я побачив цареву

дочку в паланкіні, бог, на корогві якого — морське чудовисько, прирік мене до такого стану. Несила мені терпіти любовні муки". Колісник співчутливо вислухав ткачеву сповідь і, усміхаючись, мовив: "Якщо в цьому річ, то чому б нам не пошукати щастя. Сьогодні ж я спробую влаштувати тобі зустріч з нею".— "Приятелю,— озвався ткач,— де ми, а де покої царівни? Туди ж нікому доступу немає, всюди царська варта стоїть. Навіщо ти втішаєш мене марними обіцянками?" На це колісник відповів: "Ти зараз, друже, переконаєшся в силі знань моїх",— і показав йому Вайнатею, що рухався з допомогою важеля. Зроблений він був з пір'я, шкіри та дерева, мав при собі раковину, металевий диск, палицю, каустхубу й лотос. Потім колісник посадив ткача на Вайнатею, на якому літав Вішну, надав другові подоби самого Вішну і, навчивши користуватися важелем, сказав: "Ну, тепер ти у божій подобі проберешся вночі до покою царівни, що міститься на сьомому поверсі палацу, лишившись з нею наодинці, явишся їй, дурненькій, як сам Васу-дева. Тож уласкав її солодкими речами, вчини, як заповідав Вагсьяяна, і оволодій нею".

Отак напоумлений, ткач у подобі Васудеви потай влетів у покої царівни і мовив: "Чому ти спиш, царівно? Прокинься! Я залишив добути з океану пристрасну Лакшмі й прилетів до тебе. То зіллємося ж у любовних обіймах". А вона, побачивши перед собою чотирирукого, який сидів на Гару-Ді при всій своїй зброї, з каменем справдження бажань, здивувалася цьому, підвелася з ложа і сказала: "Господи, я ж не свята, а звичайнісінька собі земна дівчина, богові ж, який освячує всі три світи, треба поклонятись. Хіба я можу з тобою зійтись?" Ткач одповів: "О щасливице, істину ти говориш, милостива. Однак, моя дружина Радга Народилася в пастушачій сім'ї. Так само, як колись до неї, спустився тепер я до тебе!" Вислухала його царівна і мовила: "Ну, якщо так, боже, то треба спитати дозволу в мого батька. Він усе обміркує і віддасть мене за тебе". Але ткач сказав їй: "Люба моя, не можу я людям показуватись. Навіщо нам зайві розмови? Ти віддайся мені за законом гандгарвів. А коли батько противитиметься, то я його з усім його родом на порох зітру". По цих словах він скочив з Гаруди, взяв царівну, яка вся тремтіла і мало не плакала від сорому і страху, повів до ложа, і вони вдвох провели решту ночі, дотримуючи заповідей Ватсьяяни; а тільки-но стало займатись на світ, ткач непомітно полетів до своєї домівки. Отак він без остороги довгенько вчашав до неї, забувши про все на світі. [51]

Але якось один з євнухів побачив на нижній губі дівчини сліди від укусів і мовив: "Напевно, царева дочка скуштувала мужчини — про те свідчать знаки на її тілі. Та як же це могло статись, коли палац так пильно охороняється? Треба негайно доповісти раджі!" Обміркувавши все, євнухи пішли до царя й сказали: "Нічого ми не відаємо, повелителю, але хтось пробирається в покої до царівни, хоч він і надійно охороняється". Ця звістка дуже засмутила державця, і той подумав:

"Дочка прийшла на світ — великий клопіт.

"За кого видать?" — батька непокоїть.

З ким буде щасна, з ким нещасна буде?

Дочка для батька завжди тільки горе.

А також

Дочка прийшла на світ, і стогне мати.

Покіль росте — уся рідня в тривозі.

Та й видать заміж — на добро чи лихо?

Не відокремиш від дочки нещастя".

Чого тільки раджа не перебрав у думці, а потім сказав своїй дружині: "Божественна, як би нам дізнатися, чи то правда, що євнухи повіли. На зухвальця, який таке виробляє, чатує страшна смерть". Цариця переполошилась, побігла в покій до дочки й побачила її зранену губу та подряпини на тілі. І тоді цариця сказала: "Чого ж це ти, грішнице, роду нашого недостойна, цноти своєї не зберегла? Хто він, той смертник, що ходить до тебе по ночах? Скажи мені чисту правду!" Дівчина, зніяковівши, потупила очі й розповіла їй про Вішну, подоби якого набрав [52] ткач. У матері від радості аж душа стрепенулась, і вона поспішила до царя, щоб поділитися з ним новиною. "Божественний,— мовила жінка,— ти щасливий! До нашої дочки щоночі навідується сам Нараяна, і вона з ним у шлюбі за законом гандгарвів. Так-от, сьогодні вночі підійдімо до слухового вікна і хоч одним оком гляньмо на нього. Але не забудь, що з людьми він не розмовляє". Окрилений цар, якого взяла нетерплячка, ледве дочекався кінця дня, що видався йому вічністю. А коли надворі споночило, цар і цариця примостились біля слухового вікна так, щоб їм видно було небо. Незабаром вони побачили дивину: з високості на Гаруді спускався Нараяна, прикрашений усіма належними ознаками — і раковиною, і металевим диском, і палицею, і лотосом. Державець, серце якого немов сповнилося амрітою, сказав: "Люба, ми найщасливіші за всіх, бо з нашою дочкою втішається сам Нараяна; це завдяки йому справджуються наші бажання. Тепер я з допомогою такого зятя підкорю всю землю!" Дійшовши такої думки, він повів своє військо на сусідні країни, правителі яких стали чинити йому відчайдушний опір, тільки-но той перетяв їхні кордони.

А через царицю раджа переказав дочці таке: "Донечко, люба моя, коли ти будеш з нашим зятем Нараяною, то запитай його, чи це справедливо, щоб усі ті царі проти мене війну вели? Після того, як він тобі все розтлумачить, попроси, щоб наслав на ворогів моїх лихоліття". І от, коли вночі до царівни з'явився ткач, вона шанобливо звернулась до нього: "Якщо ти, Великий Боже, доводишся моєму батькові зятем, то було б добре, аби царям, які з ним ворогують, не пощастило... Зроби таку ласку, нашли на всіх його ворогів лихоліття".

Ткач сказав їй: "Чи варто говорити про це кохана моя? Так і буде з недругами твого батька. Хай не тривожиться. В одну мить я їх знищу впень своєю палицею й металевим диском. Повір мені!" Тим часом вороги розорили вже всю країну; останнім оплотом царя стала його фортеця. А цар, який не знав, що під виглядом Вішну криється простий ткач, безперестану посилав йому такі дорогоцінні пахощі як агуру, камфора, мускус та інші, вельми розкішний одяг, всілякі добірні страви та напої і вустами дочки своєї благав: "О святий боже, вранці неодмінно впаде наша фортеця, бо нестача зерна й топлива призвела до того, що людей, які ослабли й не в змозі далі битися, чекає

неминуха смерть! Тепер, коли ти знаєш усе, відверни біду в слухний час!" [53]

Почувши це, ткач задумався: "Якщо фортеця справді впаде, то мені доведеться розлучитися з коханою. Я, мабуть, сяду на Гаруду, при всій зброї злечу в небо й покажусь людям. Коли вони визнають мене за самого Васу-деву, то охоплені страхом царі зі своїми воїнами загинуть. Сказано ж: і

*Хай в змії нема отрути — голова ж таки лякає,
Є отрута чи немає — а капшук страшить роздутий.*

Ну, а коли я, захищаючи фортецю, загину, тим краще. Бо ж кажуть:

*Тих, хто брахмана ради і владики,
Корови ради, жінки і фортеці
Своїм життям пожертвувать готовий,
Чека на небесах блаженних доля".*

На світанку, спорядившись до бою, він сказав своїй¹ коханій: "Люба моя, скуштую я сьогодні плоті і крові ворожої, замість питва, але ніщо не може зрівнятися з твоїми обіймами! Однак, не послухати тебе не смію. Удосвіта я з військом вирушаю з міста на битву. Літаючи в небі, я всіх тих царків здолаю, позбавлю блиску й спроваджу на шлях вічного блаженства. Ті, кого я сам уб'ю, хоч вони й грішними були, опиняться в раю Вайкунтха, а хто загине, тікаючи з поля бою, в рай не попаде". Вислухала його царева дочка, пішла до батька і все йому розповіла. Раджа, вдячний дочці за звістку, підвівся рано-вранці й з добре озброєним військом став до бою. Ткач, який приготувався зустріти свій смертний час, взяв у руки лук, сів на Гаруду, злетів у небо і теж подався на битву.

А тим часом справжній Великий Нараяна тільки-но подумав про пожирача змії, як Вайнатей миттю постав перед його очима. Бог сказав йому: "О Гарудо, ти, певно, знаєш, що ткач, прибравши мою подобу й літаючи на дерев'яному Гаруді, втішається щастям з царською дочкою". Той озвався: "Все це, божественний, мені відомо. То що маєм діяти?" Найдостойніший Нараяна мовив: "Сьогодні ткач пішов на вірну смерть. Його, звісно, може прожити стрілою будь-який воїн. Коли він загине, поміж людей піде поголос, що ось, мовляв, од стріли звичайного воїна і Вішну, і Гаруда попадали на землю, а після цього ніхто вже нам з тобою жертвоприношень не робитиме. Отож негайно [54] втілишся в дерев'яного Гаруду, а я вселюся в ткача і знищу всіх ворогів, загибель яких ще більше нас возвеличить". І тоді Гаруда сказав: "Бути на цьому",— і одразу вчинив, як було велено, а Найдостойніший Нараяна вселився в тіло ткача. Завдяки могутності Нараяни ткач, літаючи в небі, озброєний раковиною, металевим диском, палицею та луком, немов граючись, за одну мить поборов усіх найхороб-ріших воїнів і знеславив їх. Після цього й раджа зі своїм військом кинувся в бій і прикінчив усіх ворогів.

І от серед людей пішла чутка, ніби тому, що царевим зятем був не хто інший, як сам Вішну, вороги зазнали поразки. Ткач побачив, що всі недруги мертві, і, перейнятий радістю, спустився з небес. Тоді й цар, і радники його, і городяни, впізнавши в ньому жителя свого міста, запитали: "Та як же це могло бути?" І він повідав про все, що

сталося, з самого початку. Цар, душу якого звеселили ткачеві мудрощі та слава, що він укритися нею, здолавши ворогів, перед очима всього люду влаштував, як і годилося за звичаєм, весілля ткача з царівною і не лише дочку, а й царство йому віддав. Ну, а ткач з головою поринув у любові зі своєю коханою, втішаючись насолодами, спізнаючи суть усього живого. Ось через те й кажуть:

*Є обманички хитрючі — не збагне обману й Брахма,-
Тож, у Вішну обернувшись, ткач царівну взяв за жінку".*

Вислухавши все це, Каратака мовив: "Коли так, то що ж нам робити?" Даманака йому сказав: "Отут мені допоможе мій розум, завдяки якому я перехитрую пана Сандживаку. Бо,

*Якщо вступає в дію розум,
Загубить він володаря й країну,-
Адже стріла, яка летить до цілі,
Спроможна вбить когось або поранить".*

І сказав на це Каратака: "Хоч розуму й не позичати, але ти не зможеш розлучити Пінгалаки з Сандживакою". Даманака відповів: "Інколи, брате, буває, що й нездібний успіху досягає. Як то мовиться:

*Що можна хитрістю зробить, на те тобі забракне сили,-
Ворона, нитку кинувши, зміюку чорну заклює".*

Спитав Каратака: "А як це?", і Даманака розповів. [55]

Оповідка шоста

"Росло в одній країні крислате дерево ньягродга, на якому звила собі гніздо пара ворон. Щоразу, коли вилуплювались вороненята, туди підповзала чорна змія й пожирала вороняче потомство. Не маючи ради з таким лихом, нещасні батьки пішли до свого доброго приятеля шакала, який жив під іншим деревом, і сказали йому: "О милий, біда в нас велика! До нашого гнізда внадилася підступна чорна змія. Вона вилазить з дупла дерева й поїдає вороненят. Може, ти підкажеш нам, як урятуватися від неї?

*У кого лан біля ріки, із іншим сплуталась жона,
Змія у домі завелась, не може бути спокійним той.*

І доки ми там житимемо, не буде нам спокою". Шакал розважливо мовив: "У такому невеликому обширі нічого путнього зробити не вдасться — хіба що вбити її.

*Ворога перебороти — найвірніший засіб — зброя,
І слабкий, як має зброю, ворогам не піддається.
Рибу жеручи з озерця — всяку: і дрібну, й велику,
Журавель тому загинув, що вдавився спритним раком".*

І знову запитав Каратака: "Як же це сталося?", і Даманака розповів.

Оповідка сьома

"Є в одному краї озеро, в якому водиться багато всякої живності, і оселився на ньому старий журавель, до того немічний, що не міг уже навіть ловити риби. От якось вийшов він, змучений голодом, на берег озера і став зрошувати землю сльозами-перлинами. Згодом у супроводі всяких водяних мешканців до нього підплив рак, щоб довідатись, чому він так побивається, і спитав: "Дядечку, чого це ви тут сьогодні стоїте мов укопаний, нічого не їсте і так гірко плачете?" Журавель відповів: "Синочку, скажу тобі чисту правду. Я дав обітницю не їсти риби, і ось, бачиш, коли ти підплив з нею сюди, я її не чіпаю". І тоді рак поцікавився: "А яка ж причина, дядечку, такої обітниці?" Журавель на те мовив: "Я, синку, на цьому озері і народився, і постарів. Ну, й довелось мені почути, що аж дванадцять літ не буде дощів".— "Де ж ви таке почули?" — спитав рак, а журавель сказав йому: "Доля таке віщує. Бо Сатурн має пройти через сузір'я Віз Рохіні, а Шукра через Бгауму. Говорив же звіздар Варахаміхара: [56]

*Коли Син Сонця в небесах
Не стрінеться із Повозом Рохіні,
Дванадцять літ дощу не дасть
Святий Васав, і настане голод.
А також
Як тільки Повіз Праджапаті
Планетою із краю в край проїде,
Все вкриють попіл і кістки,-
Обіт капаліки охопить землю.
До того ж
Із Повозом Рохіні ненароком
Зіткнеться Сонця Син,
А Марс зустріне Місяць,
Весь світ порине в океан нещасть.*

А про це невелике озерце нема чого й казати — воно зовсім висохне й залишиться без води. Вам усім краще піти звідсіля. Мені що, я вже старий, за свій вік нагулявся на плесі озера досхочу і на сухопутті якось перебуду. А тим, хто в воді живе, загрожує погибель, і от розлуки з ними я не перенесу. Вихід з цього становища є — треба всім до одного переселитися з обмілілого озера в глибше. Ну, такі, як макари, крокодили, черепахи, річкові слони і подібні до них переберуться на своїх лапах. Однак тут є й такі, що лише в воді здатні пересуватися, і мені дуже шкода їх, бо від них навіть ікринки не залишиться!" Журавель говорив голосно, щоб його всі чули. Після того, як він скінчив свою промову, водяні мешканці — риби, черепахи та інші, душі яких сповнилися страхом, стали просити його: "Якщо можете, дядечку, допоможіть нам Урятуватися!" Журавель їм сказав: "Тут недалеко є поросле кущами лотоса повноводе озеро, яке й за двадцять чотири бездощові роки не пересохне. Ну, раз ви просите, я вас туди поведу". Нещасні повірили йому і навперебій заходилися благати: "Ріднесенький, мене першого!", "Я — [57] перший!" А він, лиходій, утішивши їх нездійсненими

обіцянками про переселення, перепитував кожного по черзі, чого той бажає, потім витягував з води, летів з ним на скелю, що стояла поблизу, й пожирав його там. Якось одного дня звернувся до нього рак з такими словами: "Дядечку: ви колись казали, що любите мене? Чому ж тоді ви всіх рятуєте, а мене залишаєте напризволяще? Віднесіть мене вже сьогодні в те озеро". Облудний журавель вислухав його і подумав: "Набридло мені самою рибою харчуватися! Мабуть, я цього разу скуштую рака!" Отак поміркувавши, підхопив він бідолаху та й полетів на скелю розправи. Ще здалеку рак побачив гору кісток, що громадилась під тією скелею. Розпізнавши в них риб'ячі останки, він спитав журавля: "Чи далеко, дядечку, до того озера? Ви вже, певно, стомилися, бо я дуже важкий. Може, трохи перепочинемо?" А журавель подумав собі: "Ну й дурний же цей водяний житель!" — і сказав, усміхнувшись: "Рано сідати нам, до озера ще далеко! А ти пригадай своє благодійне божество, бо я зараз сяду на скелю і тебе з'їм!" І от, коли він оце говорив, рак своїми клешнями щосили стиснув тоненьку, схожу на стеблину лотоса горлянку й одразу придушив капосника, а сам мало-помалу поповз до свого озера. Коли він повернувся додому, водяні мешканці почали розпитувати його: "А чого це ти прийшов? Чи при здоров'ї ти? Чому наш рятівник не прилетів? Де це він забарився? Ми всі з нетерпінням чекаємо тієї миті, коли він нас звідси забере".

Вислухав їх рак і, зареگотивши, сказав: "Усіх нерозумних водяних мешканців, які повірили оманливим словам, пожер старий журавель он на тій скелі. І я безмежно вірив йому, аж поки розгадав намір пройдисвіта. Тепер ось я приніс вам шматок його шиї. Вам нема чого більше боятися. Віднині для всіх тих, що в воді живуть, настане мир". Тому я й кажу:

Рибу жеручи з озерця — всяку: і дрібну, й велику,

Журавель тому загинув, що вдавився спритним раком.

І спитав ворон: "Дорогий, скажи, будь ласка, як же зі змією розправитися?" Шакал йому сказав: "Лети, любий, у яку-небудь царську країну. Розшукай там розтелепу-багача або царевого радника, вкради в них золотий ланцюжок чи намисто з перлин і кинь у зміїну нору, а коли люди знайдуть у ній пропажу, то змію неодмінно вб'ють". [58]

Вислухали оте все ворон з вороною та й полетіли. І от, пролітаючи над якимсь озером, ворона побачила, що в ньому купаються жінки з царського антахпуру (гарему), затіваючи в воді різні розваги. А на березі красуні полишали золоті ланцюжки, разки намиста й ошатний одяг з усякими прикрасами. Ворона швидко схопила золотий ланцюжок і полетіла до свого гнізда. Один з євнухів помітив це і, взявши палицю, побіг услід за нею, а ворона кинула свій здобуток у зміїну нору й сховалась неподалік. Коли царські слуги повилазили на дерево й заглянули в дупло, то побачили там змію, що розпустила свій капшук. Вони вбили її, забрали золотого ланцюжка і радісно попрямували до царського палацу. З тієї пори ворон з вороною стали жити щасливо, не знаючи горя. От я й кажу:

Вдало обрано коли вже зброю й спосіб боротьби,

Той, хто навіть тілом дрібен, не покориться гіганту.

Чого тільки не зроблять наділені розумом? Сказано ж:

Якщо розум є в малого, що йому дурного сила,-

Гордий лев у темнім лісі з волі зайця утопився".

Каратака спитав: "А як же це сталося?", і Даманака йому розповів.

Оповідка восьма

"Жив у одному лісі лев на ім'я Бгасурака. Одурманений своєю могутністю, він безперестану нищив газелей, зайців та інших звірів, що жили в тому самому лісі. От якось зібралися разом вепри, буйволи, плямисті олені, зайці й звернулись до нього з такими словами: "О повелителю, чого ж це ти суціль усіх тварин вигублюєш, коли тобі, Щоб наїстися, й одної досить? Давай домовимося поміж собою — віднині щодня до тебе приходитиме один звір, Щоб ти його з'їв. Якщо ти пристанеш на цю угоду, то до кінця життя не матимеш ніякого клопоту, а ми не порушимо свого слова, і таким чином буде дотримано царської Дгарми (звичаю). Бо ж сказано:

Хто ліками не зловжива, а в них бо є й живе срібло,

Той мудро чинить, певна річ,— здоров'я зміцнює своє. [59]

Якщо народом цар розумно править,

То й край його, хоч небагатий,

Даватиме прибуток, як арані,

Що їх потреш, дають вогонь жертовний.

Якщо правдиво править цар,

Він має райську благодать,

Якщо пригнічує народ,-

Себе знеславить, поганьбить.

Владика доїть свій народ

Потроху, як пастух корів,

Проте годує й стереже.

Так чинить справедливо він.

Якщо з народу хоче цар

Все вичавить, то — глупота!

Це все одно, що цапа вбить,

Щоб раз лиш голод вдовольнить.

Якщо достатку прагне цар, він мусить дбати про народ,

Давать дарунки, шанувать,— так дбає садівник про сад.

Щоб бути світочем, владар олію з підданих бере,

Тож мусить пам'ятать про них і їм віддячують як слід.

Корову в час доїння чимсь задобрюють — так і народ.

Щоб дерево дало плоди, його слід щедро поливать.

Лиш на доглянутій землі зерно приносить урожай,

Так і доглянутий народ царю відплачує добром.

*Коштовні речі та скарби, зерно і все, що має цар,
Володарю дає народ, як упослідження не зна.
На троні процвітає цар, як робить підданим добро,
А як народ живе в біді, цар до погибелі іде".*

Після цієї довгої тиради Бгасурака мовив: "Істинну правду кажете ви, шановні! Але, якщо хоч один день до мене ніхто не приходитиме, тоді я вас усіх пожеру!" Звірі на тому порішили і стали спокійно блукати собі лісом, не боячись за своє життя. Минали дні, і кожного разу перед обідом до лісового царя приходив чи то якийсь німецький [60] звір, чи той, що впадав у вайраг'ю, чи такий, котрого турбувала доля дружини або дитинчати.

І ось настав час зайцеві туди йти. Дуже не хотілося сірому вирушати в дорогу, однак його підганяв увесь тваринний світ. Він ледве плентався, думаючи про те, яких мук йому доведеться зазнати, і раптом помітив криницю. Заєць підскочив до неї, зазирнув у воду й побачив там своє відображення. Отут він здогадався, як можна знищити лева: "Я роздратую Бгасураку, доведу його до шаленства і хитрощами примушу стрибнути в криницю". Аж наприкінці дня причапав заєць до Бгасураки, який з голоду так розлютився, що в нього навіть піна збилася в куточках пащі. І подумав лев: "Ну, завтра вранці я всю звіроту пожеру в цьому лісі!" Поки він отак міркував, до нього тихенько підійшов заєць і низько вклонився. Розгніваний Бгасурака накинувся на нього з лайкою: "Як же це ти, найнікчемніший серед зайців, посмів запізнитися і чого прийшов сюди один, такий мізерний?! Так-от, через твій негідний вчинок я тепер винищу всі звірячі роди!"

А заєць покірливо мовив: "Ні, повелителю, нема в тому моєї вини, інші звірі теж не винні. Звольте, наш володарю, вислухати, з якої причини це сталося". Лев проричав: "Швидше розповідай, поки не попав мені на зуби!" І тоді заєць повідав: "О повелителю, сьогодні всі звірі, знаючи, що настала моя черга і що я дуже малий, послали разом зі мною ще чотирьох зайців. І от, коли я з ними йшов до тебе, із свого лігва вискочив якийсь величезний лев і страшенно заричав: "Куди це ви прямуєте? Ану, згадуйте своїх богів-покровителів та готуйтеся до смерті!" Тут я йому й кажу: "Ми йдемо до нашого повелителя лева Бгасураки, який нас чекає, щоб пообідати нами у призначений час". А він як заричить: "Та як на те ішлося, то це мій ліс. Зі мною всі звірі мають домовлятися, в який час їм слід приходити до мене на обід! Злодій і брехун отой ваш Бгасурака! Мотай швидше до нього й поклич сюди, а четверо зайців зостануться в мене заложниками. Хто з нас двох виявиться могутнішим, той буде тут раджею і дістане право всіх пожерти. От я й поспішив з цією звісткою до повелителя. Через те й спізнився. Більше мені нема чого сказати, володарю".

Вислухав його Бгасурака й мовив: "Ну, ось що, любий, покажи-но мені того лева-розбишаку, на якого я вивергну свій гнів. Сказано ж:[61]

*Земля, союзник, золото,— ось вірних три мети війни,
Якщо нема з них жодної — не треба й затівать її.
Якщо мала пожива жде, а то й поразка може бути,*

Хто розуму не втратив, той не буде затівать війни".

Заєць погодився: "Істинна правда, владико. За свою землю або проти кривдників б'ються кшатрії (воїни). А той лев притаївся у своєму лігві, як у фортеці, і напав на нас зненацька. З ворогом, який засів у фортеці, впоратися важко. Недарма ж кажуть:

*Ні табун слонів могутніх, ані коней сотня тисяч
Для царя не важать стільки, як одна міцна фортеця.
Лучників загін хоробрий, що за мурами товстими,
Вславить і царя, й фортецю — твердять так в боях навчені.
Вішвакарман, що злякався воїв Хірашньякашіна,
За порадою владики звів у давній час фортецю.
Цар сказав: "Хто у фортеці, той звитяжно бій завершить".
Ось чому із того часу зведено фортець багато.
Без зубів змія — слониха без потіння в пору тічки.
Без фортеці повелитель — для нападників пожива".*

Вислухавши зайця, Бгасурака проричав: "Хоч він і в фортеці засів, ти, любий, покажи мені того лева-розби-шаку, і я з ним розправлюсь. Бо ж сказано:

*Хто хворості не подола, не переможе ворогів,
Той знайде смерть свою від них, хоч би яким могутнім був.*

А також

*Якщо жадаєш в щасті жити, ні ворогів, ані хвороб
Ще в зародку не зневажай, адже ж однакові вони.*

До того ж

*Хай, як на неміч, дивиться на ворога,
хто захмелів од слави,-*

Хоча спочатку можна з ним розправитись.

А що з ним буде згодом? [62]

*А згодом нездоланним ворог зробиться,
мов навісна хвороба,*

*Що нам спочатку не загрожує,
а потім з ніг нас валить.*

А ще

*Хто в силі власній впевнений і йде в похід на ворога,
Той знищить багатьох один, як той Бгаргава кшатріїв".*

Заєць промовив: "Все це справедливо, але мені здалося, що він дуже могутній! То хіба ж можна повелителеві вирушати в бій, не знаючи, на що здатний ворог?! Неспроста ж кажуть:

*Хто в бій іде, не знаючи ворожих сил і сил своїх,
Той неодмінно пропаде, немов метелик у вогні.
Хто на сусіда сильного в гордині йде, відступить той,
Як слон від кручі відступив, зламавши ікла об стрімчак".*

Бгасурака гаркнув на нього: "А тобі яке діло? Веди до нього, та й годі, хоч він і в

фортеці!"

Заєць озвався на те: "Якщо так, то ходімо, володарю!" — і сам поскакав попереду... Коли наблизились до криниці, він сказав: "О повелителю, хто може встояти перед твоєю могутністю?! Отой лев-розбишака, тільки-но помітив тебе, одразу ж сховався в своєму лігві. Іди туди, куди я тебе направляю". Бгасурака звелів: "Ану, кажи, де його лігво!" І тоді заєць показав йому криницю. Дурний лев заглянув у неї і, побачивши в воді своє відображення, нестямно заричав, а з глибини те ричання відлунило вдвічі голосніше. Бгасурака подумав, що то заревів його ворог, миттю кинувся в криницю сторч головою й розпрощався з життям. Заєць дуже зрадів, що так усе скінчилося, і заспокоїв інших звірів. Заживши серед них великої слави, він розкошував у тому лісі довіку. Так-от я й кажу:

Якщо в малого розум є, то що йому дурного міць?

Отож у лісі гордий лев із волі зайця утопивсь.

Якщо шановний хоче цього, то я зараз же піду туди й силою свого розуму зруйную дружбу Санджіваки й Пінгалаки".[63]

"Що ж,— відповів йому Каратака,— тоді йди, і щастя тобі доле. Хай справдяться наші надії!"

І ось Даманака, вибравши час, коли біля Пінгалаки не було Санджіваки, підійшов до лева й шанобливо вклонився, а той його запитав: "Де це ти так довго пропадав?" Даманака відповів: "Не потрібен я був божественному, через те й не приходив! А тепер, як довідався, що благоденство раджі під загрозою, я, сповнений тривоги, скріпивши змучене лиховісним полум'ям серце, сам явився до тебе на розмову. Сказано ж:

Хто іншим не бажа біди, тому повинен всяк сказати

Хай добре щось, хай прикре щось, приємне чи образливе".

Вислухавши слова Даманаки, що за ними крився якийсь намір, Пінгалака спитав: "На що шановний натякає? Розповідай, коли вже розповідати почав!" І Даманака повів таку мову: "Божественний, Санджівака замислив чорне діло проти влади твоїх благословенних лап і сам сказав мені про це віч-на-віч: "О Даманако, бачу я, що своєю могутністю перевершую Пінгалаку і знаю його сильні й слабкі сторони. Через те я його вб'ю і сам правитиму всіма звірами, а тебе візьму до себе за міністра". Зачувши цю брехливу оповідь, Пінгалака, немов уражений ударом грому, приголомшено мовчав. Даманака помітив, що Пінгалака змінився на морді, й подумав: "Ну, ось тепер неодмінно раджа погубить міністра Санджіваку, хоч вони і в дружніх стосунках. Адже кажуть:

*Панує в царстві цар, в руках міністра — лад,
обтяжливий для нього.*

*Однак, що він слуга, зневажає міністр,
від влади захмелівши.*

*Він, вершачи діла підлеглих, у душі
подумує про царство*

І на життя царя, в полоні дум отих,

готує підлий замах.

То що ж далі робити?" А Пінгалака, сьак-так оговтавшись, сказав Даманаці: "Санджівака — вірний мій слуга, чого б він затівав проти мене змову?", на що той відповів: "Слуга він чи не слуга, це ще нічого не означає. Недарма сказано:[64]

Нема людини на землі, що не жадала б стати царем.

Той, хто не думає про це, приречений служити царю".

Пінгалака заперечив: "І все ж таки, друже, не маю я на нього зла. Адже справедливо мовиться:

Хто із любих нам безгрішний? Хоч неправильно він чинить,

Але вже як нам він любий, всі гріхи йому прощаєм".

Даманака на це сказав: "Ось у цьому і вся біда.

Тим, до кого цар прихильний, байдуже, які ті будуть,-

Благородні чи не дуже,— а найперш дається щастя.

З іншого боку, за які це заслуги повелитель наблизив до себе Санджівачу, таж той не славиться жодною з чеснот?! Може, ти, божественний, сподіваєшся за допомогою цього опасистого велетня подолати своїх ворогів? Даремно! Він же травоїдний, а всі недруги твоїх божественних лап хижаки, які харчуються м'ясом. Отже, у зіткненні з ворогами він тобі не помічник. Його слід було б звинуватити у зраді й прикінчити!"

Пінгалака не погодився з ним:

"Як цар про когось добре слово мовив,

Того провини згадувать безглуздо.

Адже інакше люди це й не сприймуть,

Як вихватку проти царя самого.

До речі, я за твоєю порадою пообіцяв йому безпеку. Чого ж ти на нього наговорюєш? Крім того, нема ніяких вагомих доказів проти друга нашого Санджівачи. Правду ж кажуть:

Не треба дають убивать лише за те, що викрав Шрі,

Отруйне дерево рубать не слід, якщо вже сам зростив.

Тим, хто живе, чи слід було життя давать?

Якщо вже дав, то і підтримуй повсякчас;

Той, хто підняв і кинув — в соромі горить.

Падіння не боїться той, хто на землі стоїть.

Хто добрий у ділах усіх, того чесноти в доброті,

Того, хто добрий в глупоті, лиш милостиво добрим звуть.[65]

Так-от, не бачу я причин підозрювати його в змові і карі на нього не накладатиму".

Сказав на це Даманака: "Не в тому, владико, полягає ; царева дгарма, щоб прощати умисел змови. Бо ж кажуть:

Якщо у тебе і в когось одна і та мета, і

І певно знає той про це ще й слабкості твої, з

Його негайно треба вбить, немов того слугу,

Який півцарства увірвав,— інакше й сам загинеш.

Але ти забув про дгарму царя заради дружби з Санджі-вакою і таким чином посіяв невдоволення серед підданих своїх. Через цього травоїдного і твоє ество незабаром зміниться. Коли ти його не вб'єш, то втратиш здатність добувати на прожиток м'ясо. Тоді тебе всі покинуть і ти неодмінно загинеш. Товаришування з Санджівакою до добра не доведе — тобі ніколи й не заманеться піти на полювання. Неспроста мовиться:

Як смертні служать іншому, так інші служать смертному.

Немає в цьому сумніву — людина так влаштована.

До того ж

На гарячій сковорідці висиха води краплина,

А на лотоса пелюстці блискотить, немов перлина.

В мушлі ж, десть на дні морському, крапля справжнім перлом стане.

Тож якою буть краплині, від оточення залежить.

А також

Від стосунків з непорядним, далєбі, й святі псуються,

Від зв'язків з Дурйодганою крадієм корів став Бгішма.

Через те святі й відкидають спілкування з підлими. Сказано ж:

Не слід давати захистку тому, кого не знаєш ти.

Так Мандавісарпіні, бач, через блощиць загинула".

Спитав Пінгалака: "Як же це сталося?", і Даманака розповів йому.[66]

Оповідка дев'ята

"В одного володаря була дуже гарна опочивальня, і там між двома покривалами лазила млява, ледача воша, яку звали Мандавісарпіні. Смакуючи царською кров'ю, вона почувала себе тут, немов у раю. От якось туди заблукала вогнеуста блощиця на ім'я Агнімукха. Воша, помітивши її, стривожилась і сказала: "Тут не місце тобі. Забирайся звідси мерщій, поки тебе ніхто не побачив!" А вона озвалась: "Негоже, серденько, так стрічати навіть недобру істоту, коли вона завітала у дім. Треба сказати:

Заходь! Сідай зручніш! Як справи в тебе йдуть?

В яких краях бувала?

Чому така бліда? Я рада так тобі!

Є, певне, що сказати?

*Ось добрі люди так всіх тих, хто входить в дім,
сердечно зустрічають.*

*Знавці для хазяїв уклали цей закон,
і він веде на небо.*

А я сьогодні твоя гостя. Якби ти тільки знала, скільки всякої крові я попила — несолодкої, через погане харчування, слизистої, гострої на смак, а от медової, як сік манго, ще ніколи не куштувала. Коли твоя ласка, то я зараз нап'юся царевої крові, що тече в його тілі завдяки солодкій їжі, напоям і стравам, приготованим під різними підливами, та й взагалі засмаченій всім тим, що можна лизати й смоктати. І тоді мій

язик зазнає небувалої втіхи. Бо ж кажуть:

*Царевої хоч раз в житті попити б крові! Річ ясна:
В людини часто на умі лише одне — розбагатіть.
Якщо багатства не набув, його не звідаєш на смак.
Звідкіль же візьмуться тоді підлегли, слуги і царі?
Якщо багач неправду скаже,
Чи щось лихе на службі скоїть,
До іншої країни піде,
І там він буде в честі й шані.*

Тож почастьуй мене, гостю, що прийшла у твій дім, гнана голодом, такою їжею, яку легко добути. Єдине, що для тебе [67] доступне, це кров твого царя". Мандавісарпіні їй відповіла: "О Агнімукхо, я упиваюсь кров'ю царевою лише тоді, коли він міцно спить, а ти, блощице, дуже вередлива. Ну, коли згодна вкупі зі мною кров його смоктати, то залишайся і скуштуй бажаної юшечки". Агнімукха на те мовила: "Я так і зроблю, хазяйко. Клянусь усіма богами й наставниками, що не приторкнуся до царської крові раніше за тебе!" Поки вони отак перемовлялися, до опочивальні увійшов раджа і ліг спати. Тоді блощиця, охоплена шаленим бажанням посмакувати царською кров'ю, нехтуючи тим, що цар іще не заснув, куснула його. Про такі випадки добре сказано:

*Ніхто не може діяти так, як мати не дала того.
Як воду сильно не нагрій, небавом прохолоне знов.
Скоріш холодним стане жар, а місяць буде обпikать,
Аніж із смертних зможе хтось натуру зрадити свою.*

Цар, якого наче хтось голкою штрикнув, схопився з постелі й закричав: "Гей, де ви там?! Чуєте? Під простирадлом чи то блощиця, чи то воша сидить, бо мене щось укусило!" Постільники, які були поблизу, миттю схопили простирадло й стали його обдивлятися. Підла блощиця одразу шмигнула з-перед очей і причаїлася в куточку, а неповоротка Мандавісарпіні, що повзала по простирадлу, вскочила в біду — царські слуги помітили її і вбили. Отож я й кажу:

*Не слід давати захистку тому, кого не знаєш ти.
Так Мандавісарпіні, бач, через блощицю згинула.*

Якби знаття, то вбила б чужинку, а так самій довелось загинути. Недарма ж кажуть:

*Хто упосліджує своїх і прихиляє чужаків,
Знає, сам собі готує смерть, як раджа той Какудрума".*

"А як же це сталося?" — спитав Пінгалака, і Даманака йому розповів. [68]

Оповідка десята

"В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандарава. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь поживитися. Міські собаки помітили його й страшенно завалували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи

своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок красильника, де стояв великий чан, повний синьої фарби. Ховаючись від переслідувачів, шакал ускочив туди і зробився такий синій, що собаки його не впізнали й порозбігалися. Чандарава подався світ за очі і зрештою прибився до лісу. Він був несхожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті. Кажуть так:

Важно і дурень, жінка й рак, як вчепляться — не відірвуть,-

Акула рибу проковтне — гай-гай, не випустить її.

Побачивши цього дивного звіра з синьою, як у Шиви, шиєю, всі лісові жителі — леви, тигри, пантери, вовки та інші хижаки, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: "Хтозна-яку штуку втне цей заброда. Краще нам забігти від нього безвісти. Недарма кажуть:

Якщо не знають, ждуть на що, про рід не знають і про міць,

Кому довіритись і як, всяк свій талан знаходить сам.

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху,— тож сказав: "О звірі, чому це ви, угледівши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Брахман, сотворивши мене сьогодні, звелів: "Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею над усіма ними, і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під покровом парасольки моєї влади. Звуть мене Какудрума, а народився я в тримир'ї". По цих словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: "Повелівай, володарю!" Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільни-ом, пантері доручив охороняти скриньку з бетелевою Уикою, а вовка поставив вартовим біля входу. З родича-и своїми — шакалами — він навіть розмови не заводив, а росто вигнав їх у шию, от і все. В царстві було так заведе-• леви та інші звірі, промишляючи полюванням, всю [69] здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває згряя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматись, він схопився і сам почав голосно вити. Здивовані звірі вмить усе второпали і засоромлено похнюпили голови. Оговтавшись, загомоніли: "Ну й обдурих же нас пройдисвіт. Це ж усього-на-всього нікчемний шакал, якого слід розшматувати!"

Той з переляку хотів, було, тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки. Через те я й кажу:

Хто упосліджує своїх і прихилє чужаків,

Знає, сам собі готує смерть, як раджа той Какудрума".

Вислухав Даманаку лев Пінгалака і спитав: "Ну, а які ти, Даманако, маєш докази, що Санджівака затіває проти мене щось лихе?", а той відповів: "Та він же сьогодні мені поклявся: "Тільки-но почне братись на світанок, я вб'ю Пінгалаку". Оце тобі й докази. Вранці, у той час, коли збирається рада, він увійде з налитими кров'ю очима, з одвислою нижньою губою і, кидаючи на всі боки стривожені погляди, сяде на чільне місце. Ти й сам це побачиш. І тоді, як побачиш, роби те, що треба". Отак піддрочивши

лева, Даманака подався до Санджіваки і низько вклонився йому. Віл якось насторожено, повільно підійшов до нього й лагідно мовив: "Благословенний прихід друга. Давно я тебе не бачив. Хай буде благо шановному. Може, тобі щось треба, то я сходжу додому й принесу. Бо ж сказано:

*З тих, хто на землі правує, хто багатий і розумний,
Той додому ладен збігати, щоб товариша підтримати".*

Даманака йому відповів: "Ет, невелике благо тому, хто все життя прислуговує!
*В царських слуг, та це й не дивно, голова завжди в тривозі,-
Від царя залежать статки, і в житті ніхто не певен. [70]*

До того ж

*Глянь, що роблять царські слуги: ради грошей і багатства
Телепні ці несусвітні волю й ту знічев'я втраять.*

Прийдеш в світ з великим болем, злигодні тебе обсядуть.

Бо ж вислужувать — на лихо, зазнавать одні нещастя.

Знать, жили, але померли

П'ятеро братів бгаратів,

Мов жебрак, блудько, нетяга,

Звиклий завше слугувати.

Наїстися не може всмак, не спить ночами від бентег,

Не вимовить правдивих слів,— що за життя ото в слуги?

Бреше той, хто слугування назива життям собачим —

Вільно бігають собаки, слуги ж — за чиїмсь велінням!

І земля йому за постіль,

Вік вікує без родини,

А худий — аж ребра видно,-

Тож святим назвати можна,

А слуга в усьому винен.

Либонь, за те, що терплять слуги,-

Жару і холод, інші скрути,-

Уже давно б їм за законом

Слід од страждань земних звільнитись.

Яка в оладках смакота, хай смачно й приготовані,

Коли тобі їх подадуть за послуги принизливі?"

"Що це шановний говорить?" — спитав Санджівака, і Даманака пояснив: "О друже, не личить міністрам розголошувати державних таємниць. Недарма кажуть:

Той, хто державну таїну, яка довірена йому,

Поміж людей розголосив, і смерть, і пекло заслужив.

Нарада сам нас наставля — міністра треба задушити,

Якщо державну таїну розголосити здатен він. [71]

Але я, зв'язаний з тобою щирою дружбою, повідаю тобі одну таємницю, про яку дізнався од надійної людини в царському палаці. Як то кажуть:

*Як порушено довір'я і від того хтось вмирає,
Винен той, кому довіривсь той, хто вмер,— так вчить нас Ману.*

Так ось Пінгалака задумав учинити тобі велике зло. Він сьогодні вранці сказав мені сам на сам: "От уб'ю я Санджіваку, і тоді всі наші звірі надовго втамують голод". Але я йому сказав: "Негоже, володарю, піклуючись про своє благополуччя, зраджувати друга! Сказано ж:

*Якщо брахмана вбить — вину знімають просто каяттям,
Ніхто ніколи не простить найменшу зраду в приятні".*

І він тоді мені дорікнув: "То цей же пройдисвіт Санджі-вака травоядний, а ми всі м'ясоїдні, і тому ворожнеча між нами цілком природна. З ворогом панькатись не можна — його треба якимось чином порішити, а коли не зробимо цього, то ще й вину складуть на нас. Бо ж кажуть:

*В будь-який надійний спосіб ворога убить належить,
Хоч віддав за нього доньку,— і гріха за те не буде.
Кшатрій у бою не дума, як би кращий спосіб вибрати —
Дрони син убив Дгриштадью, як заснув той сном солодким.*

Так-от, довідавшись про його намір, я поспішив сюди до тебе. Не погрішив я проти свого сумління, довіривши тобі таку велику таємницю. А тепер роби, як знаєш!" Ці слова вразили Санджіваку, мов блискавка, що влучила в дерево, і дуже засмутили його. Отямившись, він розпачливо заревів: "О, правду, видно, кажуть:

*Жінки мерзотникам у руки попадають,
Прихильність володар не часто виявляє,
Багатство скнарі найчастіше дістається,
І випадає дощ на скелю чи фортецю.
Завжди цареві догоджав, а він зі мною зле повівсь,
Оскільки я для нього бик, котрий не вартий і гроша. [72]
Краще жити у дрімучім лісі,
Краще старцем жебрати по світу,
Краще вантажі возити іншим,
Ніж служить невдячному цареві.*

На лихо собі я дружбу з ним завів. Справедливо сказано:
*Дружба завжди в тих висока, хто рівняється в багатстві.
Женяться лише на рівні, дука з бідним не подружить.*

А також

*Олені з оленями блукають у гуртах,
Корови з коровами, цапи з цапами,
Дурні з дурнями, розумні із розумними,
А що всі однакові — міцна в них дружба.*

Навіть коли я піду і власкавлю його, все одно милості мені не буде. Недарма ж кажуть:

Як перейметься гнівом хтось — можна швидко заспокоїть,

Зненавистю перейметься — заспокоїти не можна.

Неспроста кажуть іще й так:

Тим служникам, які про пана дбають,

Хто діло зна й не затіває зради,

Загрожує біда, бо ж невідомо,

Досягнуть успіхів чи не досягнуть,

Це все одно, що мореплавцю

Віддатися на волю хвиль морських.

А також

Тих, хто вірний у служінні, зневажають,

Хто закон переступає, тих шанують,-

Царські душі, ніби вітер, перемінні,-

Дгарма служби і для йогів незбагненна.

Тепер я знаю — прислужники Пінгалаки позаздрили, що він милостивий до мене, і ось уже киплять гнівом та зводять наклепи, хоч я повелителеві ніякого лиха й не заподіяв. Справедливо кажуть: [73]

Лютують слуги, як владар із них котрогось пригрів,

Отак лютують і жінки, коли котрусь вшанує муж.

Буває, звісно, й так, що ретельного й чесного слугу цар обділяє своєю ласкою, а пронирливу челядь звеличує й шанує. Сказано ж:

Доброчесних, чеснотливих тьмарять ще більш чеснотливі,-

Блиск світильника поблякне, як на пружі сонце зійде".

Сказав тоді Даманака: "Ну, коли так, то нема чого тобі боятися. Хоч він і гнівається, роздрочений твоїми недругами, але ти його заспокоїш своїм хистом добирати слова". На це Санджівака йому відповів: "Ні, друже, так нічого не вийде. Нікчемні лиходії правдою нехтують. От коли б додуматись, як їх знищити. Бо ж кажуть:

Звук багато хто з пандитів жити з підступу, обману,

Чинить добре і недобре, мов верблюд або ворона".

Даманака запитав: "Як же це?", і Санджівака розповів.

Оповідка одинадцята

"В одній порослій густим лісом країні жив лев Мадотка-та. А серед його наближених були пантера, ворон та шакал. От якось блукали вони хащами й натрапили на верблюда Катханаку, що відбився од каравану. Тоді лев запитав: "Що це за незнайомець тут об'явився? Хто мені скаже, чи це лісова, чи сільська тварина?" Найперше озвався ворон: "Це сільська тварина, називається верблюд і належить до таких живих істот, котрі можуть правити тобі за їжу. Так-от, убий її!" Лев відповів на це: "Не можу ж я вбити гостя, який завітав до моєї оселі. Бо ж кажуть:

Якщо у дім прийшов до тебе ворог,

Зустрінь його, щоб страху він не знав.

*Якщо ж уб'єш, то візьмеш гріх на душу,
Такий, якби убив брахманів сотню!*

Отож віднині я дарую йому свободу від страху та запрошую до себе. Нехай він прийде й повідає, з якою метою [74] прибув сюди". Прислужники, запевнивши його, що він може не боятися, привели верблюда до Мадоткати і, низько вклонившись, наблизились до повелителя. Верблюд розповів, яке лихо його спіткало і чому він відбився від каравану. Тоді лев сказав: "Не вертайся, Катханако, до свого села, бо нелегка робота клунки тягати. Залишайся краще тут, у цьому лісі, харчуйся ніжними паростками й живи завжди при мені". Погодився Катханака й став блукати разом з усією звіротою, не відаючи страху. Почував він себе дуже щасливим.

Одного разу левові довелося зіткнутися з величезним слоном, який хтозна-де взявся у лісі. Ударами своїх бивнів слон так розколошматив Мадоткату, що той мало не випустив дух. І після того побоїща дуже підупав на силі і без сторонньої допомоги навіть кроку не міг ступити. Всі його супутники, ворон та інші, страшенно засмутилися, бо повелитель тепер не здатний був постачати їм харч.

І сказав тоді лев: "Знайдіть де-небудь тварину, яку б я спромігся забити й нагодувати вас". Пустились ті четверо на розшуки, але нічого ніяк не знайшли. Ворон став радитися з шакалом. Той сказав: "Кепське діло, вороне, втратив наш повелитель здатність полювати. Коли б нам порішити Катханаку, то ми врятували б своє життя, тільки ж цар прихильно ставиться до нього". Ворон відповів: "Справедливо мовить шановний, справедливо. Повелитель ніколи не пристане на нашу думку, бо він же подарував верблюдові свободу від страху". А шакал його підбадьорив: "Та я, вороне, так усе розмалюю і підстрою, що наш володар його неодмінно вб'є. Ви почекайте мене тут, а я збігаю до лігва повелителя Мадоткати і, заручившись його згодою, повернусь назад". По цих словах він метнувся до лева і, наблизившись до нього, сказав так: "Ми, повелителю, увесь ліс обнищпорили, проте нічого для пожитку не роздобули. Що діяти і що починати? Ми вже такі голодні, що ледве ноги волочимо. І тобі, о божественний, час попоїсти. От коли б на те воля повелителя, то скуштували б ми сьогодні м'яся Катханаки". Лева розлютила шакалова зухвалість, і він заревів: "Тьху на тебе, несосвітений грішнику! Що це ти верзеш? Та я тебе зараз на порошок зітру! Хіба можна вбивати того, кому я дарував свободу від страху?! Сказано ж:

*Дарунки буйвола, дари корови
Й найкращий харч, як кажуть мудрі люди, [75]
Для нас не можуть бути головними.
Найбільший дар — бути вільним від страху".*

Вислухав усе це шакал і мовив: "Справді, гріх убивати того, кого повелитель удостоїв такої високої честі, але якщо він, будучи відданим стопам божественного, прийде і сам запропонує себе для цього діла, то його треба вбити. Інакше комусь із нас доведеться розпрощатися з життям, бо від голоду твої божественні стопи незабаром переселяться в інший світ. Проте коли хтось серед нас і наважиться зійти на погребне вогнище, то від цього стопам нашого повелителя ніякого пуття не буде. Бо ж кажуть:

*Хто у роду за головного править,
Той у роду всіма і всім керує,
Якщо загине він, то й рід загине.
Зламалась вісь — на чім триматись спицям?"*

Вислухав його Мадотката й прорік: "Коли так, то чини, як вважаєш за краще!" Після цього шакал щодуху помчав до своєї братії і сказав: "О, велике горе в нашого повелителя. Що ж нам робити? Хто нас захистить, крім нього? Адже коли від голоду він переселиться в інший світ, жертвуючи своїм тілом, то ми каратимемось за те, що не виконали свого обов'язку перед ним. Сказано ж:

*Коли слуга сам жив-здоров, а терпить цар біду при нім,
Слузі такому за гріхи до пекла шлях прямий лежить".*

Тоді всі вони, з повними сліз очима, прийшли до Мадот-кати, і він їх запитав: "Ну, як, пощастило вам уполювати чи хоч побачити якусь тварину?" Знову ж таки озвався перший ворон: "Все чисто, повелителю, ми обдивилися, але ніякого звіра не зловили і навіть не бачили. Отож, володарю, щоб підтримати життя в своїм тілі, з'їж мене — нагородою мені за це буде небесне блаженство. Правду кажуть:

*Як пану відданий слуга прийняв за нього ладен смерть,
Сягне великих він висот і смерть, і старість обмине".*

Потім, дослухавши ворона, заговорив шакал: "Ти, шановний, невеличкий собою, який з тебе наїдок? Якщо і [76] з'їсть тебе повелитель, однаково він довго не проживе. Бо сказано:

*Недоїдки собачі, крук — занадто нетривкий це харч.
Якщо і з'їсти їх за раз, то голоду не вгамувать".*

Але ти, вороне, показав, як щиросердо служиш повелителеві, й, таким чином, віддячив йому за те, що він тебе годував. Будь же благословен і на цьому; й на тому світі, найдостойніший з-між вірнопідданих володаря! А тепер я звернусь до повелителя".

Шакал вийшов наперед, поштиво вклонився і мовив: "О державче, пошли мені блаженство в обох світах, не погребуй з'їсти мене для підтримки свого життя! Бо ж відомо, що

*Достатком і життям слуги розпоряджається владар.
І в тім, либонь, гріха нема, як ними порядкує він".*

Але тут заговорила пантера: "Золоті слова твої, шановний. Але й ти не дуже великий на зріст і належиш, як і наш повелитель, до того ж роду, який добуває корм своїми пазурами, через те не може він тебе з'їсти. Неспроста мовиться:

*Чи ж їсть мудрець неїстівне? Не їсть, якщо і висить смерть.
А щось дрібне — і поготів, бо ж згубить в двох світах життя".*

Однак ти вчинив вельми благородно. Влучно і мудро з Цього приводу сказано:

*Тому й підшукують царі високочесних слуг собі,
Бо ж ні середні, ні низькі надійними не можуть бути".*

Поступися-но місцем мені, я поговорю з повелителем". Пантера вийшла наперед,

низько вклонилась левові й сказала: "О володарю, заради збереження свого життя, не відмовся з'їсти мене, дай зазнати безмежного райського блаженства. І хай про це довіку по всій землі гримить Нечувана слава. Бо ж кажуть:

*Той, хто віддав своє життя, щоб вславити свого царя,
Знайде життя на небесах і вічну славу на землі". [77]*

І тоді подумав Катханака: "Скільки благородства в їхньому поводженні. Вони приносять себе в пожертву, але нікого з них повелитель не погубив! Ось і я в слухний момент звернусь до нього з промовою, яку оці троє схвалять!"

Отак він вирішив і сказав: "Справедливо мовила шановна пантера, але й вона добуває собі їжу за допомогою пазурів. Хіба може повелитель її з'їсти?! Як то кажуть:

*Хто хоч у гадці свояку небажане щось побажав,
На цьому світі і на тім на нього звалиться воно.*

Дай-но й мені поговорити з повелителем". І от Катханака рушив наперед і сказав: "Жодного з них, о повелителю, ти вбити не можеш. Щоб урятувати своє життя, тобі доведеться з'їсти мене, а я тоді гараздуютиму і на цьому, і на тому світі. Бо ж кажуть:

*Ні жертвуватель, ані йог по тій дорозі не ідуть,
Що нею йшов на смерть слуга задля велителя свого".*

Не встиг Катханака договорити, як на нього накиннулись шакал з пантерою, розпороли йому череву, і бідолаха розпрощався з життям. А ті, підлі душею, подібні до пандитів мерзотники, допались до жертви і строжили її дотла. Тому я й кажу:

*Звук багато хто з пандитів жити з підступу, обману,
Чинить добре і недобре, мов верблюд або ворона.*

Повір, любий, я знаю ціну володареві, оточеному підлими— слугами. Доброчесні такому не служать. Недарма кажуть:

*Оточений підлотою, не любий цар народів,-
Наслідуює він лебедя в оточенні стерв'ятників.*

До того ж

*Як цар — немов стерв'ятник той, а слуги — ніби лебеді,
То у стерв'ятників страшних вони обернуться також.*

Мабуть, на мене якийсь лиходій наклеп звів, і тому повелитель розгнівався. Буває й таке. Правду кажуть: [78]

*Чого не викине глупак, якщо отруту в вухо влить!
Буде з людського черепа і кшапанака пить вино.*

Влучно сказано:

*Ціпком удар чи придави ногою,
Але якщо змія когось ужалить,
Той неодмінно вмере; наклепник тільки
На вухо шепче та стина під корінь.*

А також

*Зі змією слід інакше, ніж з наклепником квітатись:
Ледве він торкнеться вуха, із життям навік розлучить.*

Ну, коли до цього діло дійшло, то порадь мені, друже, що я маю тепер робити?" І Даманака на те сказав: "Слід податися до тієї країни, де не треба служити нерозумному господареві. Ти ж, певно, чув, що:

*І наставник чванькуватий, що вчиняє неподобства,
Заслуговує уповні, щоб зневаженому бути".*

Озався Санджівака: "А якщо ніде нема такого господаря, до якого можна втекти від цього, розгніваного, то не варта справа заходу. Сказано ж:

*Хто великого образить, той не може бути спокійним,-
Надто руки в нього довгі — знищить кривдника свого.*

Я гадаю, шановний, що найкращий вихід — не чинити опору. Як то кажуть:

*Адже герої ті, котрі в бою жаркім,
смерть зневаживши,
За край свій полягли, ураз на небесах
блаженства досягають.*

*Але ніяк не ті, котрі святі місця
подвижницьки обходять
І сотнями дарів жадали б заслужить
небесного блаженства.*

*На небесах полеглі досягають благодаті,
Хто залишається в живих, той — слави осяйної.
Отож небесного блаженства і земної слави
Не так вже важко досягти героям добродішним. [79]*

До того ж
*Нагороду ту, що за дари,
Узливання у вогонь жертівний,
За паломництво в святі місця,
За подвижництво, дотримання обітів,
На полі бою дістають одразу ж".*

Вислухав усе Даманака й подумав: "Видно, цей бовдур ладен вступити в бій. Якщо він своїми рогами розпоре черево повелителеві, біди не оминуть. То краще розумом своїм я примушу його вирушити в іншу країну!", і мовив: "О друже, правдиві слова твої! Але хіба можливий бій між слугою і повелителем? Сказано ж:

*Могутній ворог стрівсь тобі, що ж, захищайсь, рятуй себе.
Як місяць, будь могутній сам,— він світло ллє, а не пече.*

А також
*Хто ворожнечу почина, розвідавши ворожу міць,
Той подолає ворогів, як долає море пташка".*

"Як же це може бути?" — спитав Санджівака, і Даманака розповів йому.

Оповідка дванадцята

"В одній країні на березі Океану жила собі пара черво-нолапих гусей. І ось, коли настав час висиджувати потомство, гуска, звісно, почала нестися. А незадовго перед тим вона сказала своєму чоловікові: "Чуєш, любий, скоро я знесу яйце, то, може, нам знайти зручніше місце для цього?" Гусак на те їй відповів: "Ні, тільки на березі Океану ми мусимо зростити свій виводок". Вона затялася: "Але ж, коли місяць буде вповні, приплив Океану добереться й сюди, і, немов скажений слон, усе чисто потрощить. Краще десь-інде пошукаймо затишку". Гусак засміявся і мовив: "Кохана моя, хто це бачив, щоб таке скоїлось?! Та хто він, той Океан, щоб губити моє потомство?! Ти, любенька, не хвилюйся і спокійно звільни свою утробу. Неспроста ж кажуть:[80]

*Того, хто, вздрівши чужаків, з гнізда свого відлетів,
Як мушу, нене, я назвать? Ти ж маєш народить синів!"*

Почув це Океан і подумав: "Ну й гонористий же нікчемний птах! Справедливо сказано:

*Чого гордій не наговорить,
Поринувши у власні думи,-
На спину впавши, тітібга
Підносить лапки,— непокоїть небо.*

Побачимо, чи вдасться йому спекатись мене! Що він робитиме, як я їхні яйця змию?!" — і причаївся до слушної нагоди. А коли от-от мали вже вилупитись гусенята, Океан припливом своїм змив усі до одного яйця цього подружжя. Жінка побачила, що гніздо порожнє, і, ридаючи, присікалась до чоловіка: "Хіба ж я, дурню, тобі не казала, що приплив Океану занапастить наше потомство і що нам треба було перенести гніздо далі від берега?! Але ж ти вперся, як той пень, і моїх порад не послухав. Ось до чого призвела твоя пиха! Таки правду кажуть:

*Хто не слуха вірних друзів і радників, той гине,
Як безтямна черепаха, що ціпок свій упустила".*

Спитав її гусак: "Як же це сталося?", і вона розповіла.

Оповідка тринадцята

"Жила собі в якомусь озері черепаха на ім'я Камбугри-ва, і була в неї велика дружба з двома лебедями, яких звали Санката і Віката. Лебеді прилітали на берег озера й довго розмовляли з черепахою про богів, мудреців та відомих пророків, а при заході сонця поверталися до своїх гнізд. Минав час, і через відсутність дощів озеро почало малопомалу висихати. Птахи дуже засмутилися і сказали Камбугриві: "О люба, наші серця тривожить те, як далі Житимеш у цьому багновищі?!" І сказала їм черепаха: Якщо в озері не стане води, то нам життя тут не буде. Мені, певно, десь треба шукати порятунку! Бо ж кажуть:

Той, хто мужності не втратить,

Вийде з будь-якої скрути. [81]

Моряки рятунок знайдуть,

Коли гине корабель.

До того ж

"Розумний другу й родичу завжди готовий допомогти,

Як небезпека виника",— говорить мудрий Ману так.

Отож принесіть мотузку та легеньку паличку, а потім знайдіть повноводе озеро. Я вчеплюся зубами за середину палички, а ви, взявшись за її кінці, віднесете мене до того озера". Лебеді сказали Камбугриві: "О люба, ми так і зробимо! Тільки пообіцяй, що мовчатимеш, інакше випустиш з рота палицю і впадеш!" Отак вони домовилися і вирушили в політ разом з черепахою, котра міцно закусил зубами середину палиці. Раптом Камбугрива побачила внизу якесь місто. Жителі його теж помітили незвичайних літунів і почали схвильовано кричати: "Погляньте! По-гляньте-но! Два птахи несуть щось, схоже на диск Вішну!" Камбугрива, почувши ці вигуки, озвалася: "Гей, чого ви так хвилюєтеся?!" Та не встигла вона рота роззявити, як упала на землю поміж людей і вщент розбилася. Ось тому я й кажу:

Хто не слуха вірних друзів і радників — той гине,

Як безтямна черепаха, що ціпок свій упустила.

До того ж

"Якби не трапилось чогось", "Як все гаразд, то і гаразд" —

Живуть собі, загинуло "Хай буде так, як бог пошле".

Гусак запитав: "Як же це так?", і дружина розповіла.

Оповідка чотирнадцята

"Жили в якомусь озері три рибини: "Якби не трапилось чогось", "Як все гаразд, то і гаразд", "Хай буде так, як бог пошле". Були вони дуже розумні й завжди плавали вкупі. Одного разу повз те озеро проходили рибалки і гомоніли між собою: "Ти диви, скільки риби в цьому озері! А ми ще тут ніколи не були. Треба сюди нам вранці навідатися, бо на сьогодні нам харчу вистачить: добрий улов маємо, та [82] вже й вечоріє. Краще прийдемо сюди завтра вдосвіта". Підслухавши цю розмову, що вразила її, немов удар грому, "Якби не трапилось чогось" скликала всіх риб і сказала: "Отаке й таке, сестри, я чула від рибалок. Треба нам якнайшвидше перебратись до іншого озера. Бо ж сказано:

Як могутній нападає, кволий мусить рятуватись,

Бо ж у нього і фортеці, й інших засобів немає.

А на світанку сюди придуть рибалки й почнуть ловити рибу. Так-от, гадаю, нам не можна залишатися в цьому озері ані на хвилину. Відома ж річ:

Ті мудреці, які знаходять вихід

Із небезпек, живуть у благоденстві,

Ті ж мудреці, що виходу не бачать,

Себе занапащають і свій рід".

Вислухавши це, "Як все гаразд, то і гаразд" мовила: "Твоя правда, шановна. Я згодна з тим, що нам треба звідси тікати. Бо ж сказано:

*Рятунок у чужім краю собі шукає страхопуд,
Ворони, олені свою погибель в ріднім краї ждуть.
Для кого стеляться за обрії шляхи,
Той від жури за батьківщиною помре.
Мерзенний той, хто п'є з багна в краю чужім
І примовля при цім: "Яка смачна вода!"*

"Хай буде так, як бог пошле" мовчки слухала їхню розмову, зрештою засміялася і сказала: "Все, що тут шановні говорили, нікуди не годиться. Не варті уваги слова тих перехожих. Чого це ми будемо ні сіло ні впало кидати озеро, яке дісталось нам від батьків та дідів? Якщо дожив свого віку, то, куди не піди, смерть тебе все одно спостигне. Недарма кажуть:

*У кого захист є, того боронить і талан,
Однак беззахисних нещадно губить він.
Із волі талану подвижник вижива,
Вмира і вдома одинак, хоч би і догляд був за ним.*

Так-от, я звідси нікуди не піду, а шановні нехай роблять, к самі знають". Дослухавши її, "Якби не трапилось [83] чогось" і "Як все гаразд, то і гаразд" в табуні з іншими рибинами перебралися до сусіднього озера. А коли вранці прийшли рибалки й закинули свої сіті, вони, крім крихітної "Хай буде так, як бог пошле", нічогосінько не впіймали, хоч не один раз неводами сколочували воду в тому озері. Тому я й кажу:

*"Якби не трапилось чогось", "Як все гаразд, то і гаразд" —
Живуть собі, загинуло "Хай буде так, як бог пошле".*

Але гусак заперечив їй: "Чого це, люба, мене має спіткати така сама доля, як "Хай буде так, як бог пошле"?! Ось побачиш — я силою свого розуму висушу цей мерзенний Океан!" А дружина-гуска йому відмовила: "Господи, невже ти вступиш з Океаном у двобій? Не треба гнівити його. Бо ж кажуть:

*Безсилах гнів лиш наклика на них самих страшну біду,-
Скипає глиняний горнець і власні боки обпіка.*

*До того ж
Хто, сил не знаючи своїх, рушає з ворогом на бій,
Той знайде в ньому свій кінець, немов метелик у вогні".*

На це гусак їй відповів: "Не кажи так, люба моя. Той, хто докладає певних зусиль, хоч сам і слабкий, неодмінно переможе могутнього ворога. Як то кажуть:

*Хто не мириться з ганьбою, ворога весь час колошка.
Так, приміром, Відгунтуда й нині напада на Чандру.
До того ж
На слона, що розлютився, хоч який він здоровило,
Лев-гривань заносить лапу, хоч за нього менший тілом.
Крім того,*

*Проміння сонця з вишини паде на маківки гірські,
Куди подітися від них вершинам в сяєві своїм?!*

Так-от, зберу я всіх дзьобатих і примушу його висохнути!" Гуска не вгавала: "Де тобі, чоловіченьку, впоратися [84] з ним, коли він і Джахнаві, і дев'ять сотень інших річок у себе вбирає, а також Інд і ще вісімнадцять сотень річок його напувають. То хіба можна буде висушити його за допомогою дзьобатих, яким під силу взяти лише по одній краплі води? Та й не зробиш цього, не приносячи належної жертви!" І сказав їй на це гусак: "Люба моя,

*Хто зберігає силу й мужність,
Той корінь щастя добуває.
Міцний мій дзьоб, є досить часу,
І осушу я Океан.
Якщо не докладати сил,
В житті звияги не здобути.
Так сонце хмари розганяє,
Як тільки визирне з-за пруга".*

Дружина порадила: "Якщо ти справді хочеш розпочати боротьбу з Океаном, то склич усіх птахів і з ними разом приступай до діла. Бо ж кажуть:

*Незборна спілка багатьох, хай навіть і дрібних істот,-
З травинок сплетене сильце змію вбиває, бо ж міцне.
А крім того,
І жаба, й муха, й горобець, хоч поодинці всі дрібні,
Змогли великого слона у спілці покарать насмерть".
Спитав її чоловік: "Як же це?", і вона розповіла.*

Оповідка п'ятнадцята

"В одній лісистій країні жило подружжя горобців, яке звило собі гніздо на темнокорому дереві тамала; горобчиха нанесла яєць, і незабаром у них мало з'явитися потомство. А тут ошалілий, змучений спекою лісовий слон у пошуках затінку влаштувався під тамалою і в нестямі зламав хоботом саме той сучок, на якому примостилися горобці. Ну, звісно, горобині яйця побилися, а горобчиха впала в тугу. Один дятел, якого звали Каштакута, стривожений горем своєї найкращої подруги, сказав їй так: "Хіба сльозами лихові зарадиш? Ось послухай: [85]

*За померлими пандити особливо не сумують.
Пам'ятайте про різницю між пандитами й дурними!
А також про те, що
Коли оплакує дурний того, який не вартий сліз,
З одного горя робить він два горя й тяжко вболіва.
До того ж
По померлім сльози лити, рюми квасить марне діло.*

Краще всій рідні по ньому влаштувать обряд належний".

Горобчиха відповіла: "Нехай так, але ж той скажений слон знищив моє потомство в самому зародку. Коли ти справжній друг, то краще придумаймо, яким способом убити нам злочинця, що завдав мені тяжкого горя. Сказано ж:

*Лиш того слід шанувати,
Хто в нещасті помагає,
Хто в біді з тобою поруч,
Хто прийшов тобі на поміч".*

Каштакута мовив: "Воістину ти справедливо сказала, шановна. Недарма ж кажуть: Той друг, хто у нещасті друг, хоч би й з чужого роду був. Коли у нас усе гаразд, то прагне другом стати всяк.

До того ж
Той друг, хто у нещасті друг; хто батьку вірний — той лиш син,
При кому лад — отой слуга, хто дба про дім — ото й жона.

Згодом ти переконаєшся в силі мого розуму. У мене є чудова подруга — муха, яку звуть Вінарава. Зараз я її покличу, і вона пособить нам цього слона доконати". От прийшов Каштакута удвох з горобчихою до мухи і сказав: "Люба моя, у моєї подруги горобчихи велике горе,— слон-пройдисвіт знищив усі яйця, які вона відклала. Допоможи нам зігнати його зі світу". Муха йому відповіла: "Ну, аякже, дятлику! Допоможу. Звісна річ: [86]

*Товаришам допомагать — чи ж не найвище це добро?
Чому б гуртом не допомогти у справі друзові своєму?*

І це справедливо. Але в мене є ще вірна подруга жаба, яку звуть Бгека. Я покличу її, і ми порадимося між собою, що робити. Бо ж

*Як люди мужні, мудреці й на шастрах добре знаються,
Завжди в них досягається продумана як слід мета".*

Тоді вони втрьох подалися до жаби, про все оповіли і стали чекати її розсуду. Вона подумала і нарешті сказала: "Та що цей нікчемний слон може вдіяти з розгніваним натовпом? Послухайте моєї поради. Ти, мухо, в обідню пору лети до цього, збудженого тічкою, слона і дзижчи йому в саме вухо, подібно до солодкозвучної віни; слухаючи твоє дзижчання, той розчулиться і заплющить очі. А ти, дятле, тим часом виключеш йому зіниці. Тоді слон, змучений спрагою, почувши жаб'яче кумкання, подумає, що тут десь поблизу є ставок, і попрямує на ці звуки, але з осліпу звалиться в яму і помре, розпавшись на п'ять початкових стихій. Отак ми всі разом і відплатимо йому!" На цьому вони й погодилися. Муха полетіла до того знавіснілого слона і своїм солодким дзижчанням примусила його заплющити очі, а дятел підкрався і видзьобав їх. Слон, змучений спрагою, пішов у той бік, звідки доносилося жаб'яче кумкання, але по дорозі впав у яму і вбився насмерть. Ось тому я й кажу:

*І жаба, й муха, й горобець, хоч поодинці всі дрібні,
Змогли великого слона у спілці покарать насмерть".*

Тоді озвався гусак до своєї жінки: "Хай буде так, любя! Сукупно з друзями я висушу

Океан". Невдовзі він скликав воРон, журавлів, лебедів, павичів та інших пернатих і звернувся до них з такими словами: "О, я обурений тим, Щ° Океан поглинув наші яйця. Покараймо його за це". тоді птахи, порадившись, відповіли: "Ми не можемо висушити Океану. Бо, як кажуть: [87]

*Слабкий, від безуму сліпий, на вражу силу ідучи,
В біду ускочить, як той слон, що ікла об стрімчак зламав.*

Є в нас повелитель Вайнатея. Ходімо до нього, розкажімо про все, і він, згораючи від люті через те, що родові його вчинили кривду, зможе помститися. Так-от, він помститься йому, і ви не матимете горя. Правду кажуть:

*Могутньому володарю свому,
І другові із добрим, щирим серцем,
Слузі порядному і вірній жінці
Відкрийся з горем і щасливий будеш.*

То рушаймо ж до Вайнатеї, бо він для усіх нас господар". Дійшовши згоди, всі птахи з похнюпленими головами та заплаканими очима прибули до Вайнатеї і смутними голосами почали скаржитись: "О яка несправедливість, яка несправедливість учинилася! О володарю наш, у цієї вельми добропорядної гуски Океан забрав усі відкладені яйця! Так може загинути весь наш пташиний рід, якщо іще комусь спаде на думку вдатись до такого свавілля. Сказано ж:

*Той поводитьсь мерзенно, а наслідуює це інший,
Так живуть всі нерозумно, про мету забувши вищу.
А також
Тих, кого бездушно дурять лиходій, шахрай і слуги,
Захищати треба, наче від крутіїства й ошуканства.
Як захища підлеглих цар, за нього моляться вони,
Як цар не захищає їх, вони на нього зводять гріх.
Вогонь, що спалахне, коли підлеглих тиснуть, не згаса,
Допоки він не спопелить і царське щастя, й царський рід.
Цар — брат усім, хто без братів, цар — вірний поводир сліпих.
Цар — матінка і батько всім, хто гідно в світі цім живе.
Жадає цар винагород — повинен він
У спосіб будь-який підлеглих берегти, [88]
Дарами й почеснями поливать, немов з відра,
Як садівник, що дба про виноград.
Немов росток, що із зернини виклюнувся,
Доглянутий господарем дбайливим,
Із плином часу плід йому дарує.
Так дасть захищений народ багатство.
Зерно, перлини, золото, а ще й коштовності ясні —
Усе могутньому царю від підданих перепада".*

От вислухав Гаруда горем убитих птахів і, перейнятий гнівом, подумав: "Істинну

правду кажуть пернаті! Піду я зараз і висушу Океан!" А тим часом, поки він так міркував, до нього явився посланець від самого Вішну і мовив: "О проводирю пернатих! Послав мене до тебе сам Всемогутній Нараяна! Для звершення божого діла ти маєш в Амараваті піти. Негайно треба вирушати!" Вислухав його Гаруда й гордовито сказав: "О после, яке пуття володареві від такого несправного слуги, як я? Так-от, поклонись йому і перекажи, може, нехай він шукає собі іншого їздового слугу? А ще передай повелителеві нашому мій низький уклін! Правду кажуть:

*Хто інших зневажає честь, тому не служать мудреці,
Не дасть ніяких він плодів, як не дає і солончак".*

Посол мовив: "Вайнатее, хіба наш повелитель коли-небудь щось недобре говорив? Тоді скажи, чим він тебе образив?" І відповів Гаруда: "Скориставшись тим, що на ньому покоїться наш повелитель, Океан узяв та й змив гусячі яйця. Якщо повелитель не покарає його за це, я Бгагавану більше не слуга — так і перекажи йому". Той щодуху помчав до Бгагавана і все йому розповів. Почувши з уст гінця про те, як смертельно образили Вай-натее, Бгагаван подумав: "Так, справедливо гнівається Вайнатее. Просто хоч іди до нього та вибачайся. Отож кажуть:

*В служінні вірного слугу й знічев'я ти не ображай,
Про нього, мов про сина, дбай, піклуючись про статок свій.*

А також [89]

*І цар не наріка на слуг, їм і дари, й чини дає.
Облагодіяні царем, вони за нього йдуть на смерть.*

Розсудивши так, Бгагаван майнув до Вайнатее в Золоте місто, а той побачив, що сам повелитель прийшов у його домівку, і від сорому опустив голову. Потім схилився перед ним і мовив: "О повелителю! Океан, запишавшись, тому що править тобі за ложе, завдав мені тяжкої образи — він забрав потомство одного з моїх слуг. Лише заради того, щоб тебе не скривдити, я його не висушую. Із страху перед хазяїном навіть собаку не б'ють. Як говориться:

*Хоч роду підданий слуга, але не вчинить він чогось,
Що шкоди завдало б царю,— для нього краще нагла смерть".*

І Бгагаван на те мовив: "Твоя правда, Вайнатее. Недарма кажуть:

*За провину служці кара, тож і панові покара,
Від стидовиська прислуги доля й пану припадає.*

Так-от, іди заberi в Океану викрадені яйця і віддай їх гусакові, а сам, не гаючись, вирушай до Амараваті". Після цього Бгагаван, пригрозивши Океанові вогняною стрілою, звернувся до нього з гнівними словами: "О мерзотнику, зараз же віддай яйця гусакові, бо інакше я тебе перетворю на суцільну сушу!" Тоді переляканий Океан повернув викрадені яйця гусакові, а той приніс їх своїй жінці. Ось тому я й кажу:

*Хто ворожнечу почина, розвідавши ворожу міць,
Той пересилить ворогів, як пересилив море птах.*

А через те ніколи не треба зневірюватися й опускати руки".

Сандживака пильно вислухав усе і напосідливо запитав: "А як же тобі пощастило,

друзе мій, довідатися, що повелитель мене недолюблює? Відколи нас обох зв'язує близька дружба, він завжди зі мною дуже лагідно поводився, і я ніколи не помічав, щоб його гнітило якесь невдоволення. Ну, скажи мені на милість,— чого б це я мав його вбивати?" Відповів на це Даманака: "Звідки я знаю? Але [90] зваж,— якщо в нього очі налиті кров'ю, брови насуплені, три зморшки прорізують чоло та ще й смикаються куточки рота,— оце тобі й докази недоброзичливого ставлення до тебе. Хіба це можна тлумачити інакше? Обміркуй усе, а я поки що піду до себе. Коли ти можеш, то зроби щось, аби не розпалася дружба. А якщо вночі ти наважишся піти туди, то розпрощаєшся з тілом, бо:

*Гроші від нещастя страхують, у сім'ї дружин тримають,
Мудрі грішми і жінками, знай, себе оберігають.*

А загалом для скривдженого сильним наймудріша політика — податися в чужі краї. Тікай швидше, і ти врятуєшся від напасті. Бо ж кажуть:

*Хоч мудрі і дружин, бува, відстоюють своїм життям,
Але й пильнують плоть свою — у ній продовження життя.*

А також

*Хто за будь-яких обставин а чи щасних чи нещасних,
Зможе сам собі зарадить, той дотримується віри.
Дурень той, хто ради статків ладен і життя віддати,
Бо ж, якщо життя пропало, то пропало і багатство".*

Отак помислив Даманака й побіг до Каратаки, а той, побачивши його, спитав: "Ну, шанбвний приятелю, чого ти домігся?" Відповів йому на це Даманака: "Поки що я там посіяв зерно політики, яка призведе до вбивства, а далі все піде за велінням долі. Недарма кажуть:

*Як відвернеться Всевишній, то здійснити задум мусиш,-
Покладайсь на власні сили, щоб усунути свій промах.*

До того ж

*До людини-лева успіх сам приходить,
А нікчеми покладаються на долю,-
Здійснюй задум тільки волею своєю,
При невдачі не шукай вини чужої".[91]*

Каратака мовив: "То розкажи ж мені, яке зерно політики ти посіяв?" Даманака відповів: "Та я так набрехав їм обом, що поміж ними от-от спалахне ворожнеча, і ти побачиш,— поруч їм ніколи не жити". Каратака з докором зауважив: "Ой негарно, шановний, ти вчинив, кинувши в океан гніву таких вірних та щасливих друзів. Сказано ж:

*І той, хто щастя пізнає, і той, хто йде шляхом нещастя,-
У народженні якомусь неодмінно нещасливий.*

Та й негоже радіти посіяному тобою розбрату — не вартий похвали той, що творить зло. Правду кажуть:

Ницїй інших хист применшить, а в ділах не посприяє.

Миша звалить кіш з харчами, а піднять його не зможе".

Даманака йому відповів: "Недосвідчений ти, як бачу, шановний, у політиці, то я тебе напоумлю. Кажуть:

*Той, хто хворість не здолає, ворога не переможе,
В зародку від них загине, як ввійти їм дасть у силу.*

Так отой Санджівака нам обом ворог — він же зайняв пост міністра, на який ми з тобою мали спадкове право. Недарма кажуть:

*Хто на місце претендує, батькове а чи дідівське,
Ворог той-таки тому, хто на цім посту і в шані.*

Отож так само, як без ніякої вигоди я привів Санджіваку, пообіцявши йому свободу від страху, скину його з поста міністра. Справедливо ж сказано:

*Якщо мерзотнику віддасть свою посаду мудрий,
Погубить сам себе, адже він сам себе одурить.
Той, в кого розум є, не дасть паскуді ходу,-
Пусти коханця в дім і він хазяйнувати буде.*

І тому я вирішив довести його до загибелі, або він муситиме покинуть наш край. Та про це, крім тебе, нікому не слід знати. Лише так можна досягти своєї мети. А ще ж кажуть: [92]

*Із серця викинь жалощі і слово оберни на меч,
Разити без вагання слід,— відступник, бач, не чинить так.*

Якщо він загине, то ми наїмось досхочу. От бачиш, посіявши ворожнечу, ми й міністерську посаду займемо, і голод утамуємо. Чого ж ти, дурню, мною незадоволений? Сказано ж:

*Зло іншим заподіявши, досягне успіху мудрець,
Вмре з голоду недоумок, як нещасний Чатурака".*

І Каратака спитав: "А як це сталося?", і Даманака йому розповів.

Оповідка шістнадцята

"Живе в одній країні, де густі-прегусті ліси, лев на ім'я Ваджраданштра, і завжди повсюдно супроводжують його шакал Чатурака і вовк Крав'ямукха. І от якась верблюдиця, відчувши, що їй настав час родити, відбилася від стада й примостилась для пологів у невеличкому гаю. Довго вона там мучилась, аж поки з її утроби вискочило маленьке верблюденя. Лев та його почет, що саме нагодилися, втамували голод м'ясом верблюдиці, а дитинча повелитель забрав з собою і так йому сказав: "Любий, ти нічого не бійся — ні я, ні мої підлеглі тебе не вб'ють. Гуляй собі в лісі, де тобі тільки заманеться; а через те, що твої вуха подібні до наконечника стріли, шанку, ти будеш зватися Шанкукарна — Карनावухий". І відтоді вони, вже вчотирьох, стали щасливо жити, втішаючи один одного розмовами про всяку всячину.

Одного разу десь на галявині Ваджраданштра зчепився з несамовитим слоном, який у гніві своїми іклами так поколошматив лева, що той навіть поворухнутись не міг.

Довгенько пролежав він так, понівечений та голодний, а потім сказав своїм наближеним: "Знайдіть-но мені якусь тварину, щоб я, лежачи отут, спромігся б її вбити й нагодувати вас". І от, коли смеркло, вони кинулись по лісу шукати здобичі, але намагання їхні були марними. Тоді Чатурака подумав: "От якби Шанкукарна віддав себе в жертву, то ми кілька днів прохарчувалися б. Та на це надія мала, бо [93] наш повелитель його шанує. Доведеться, мабуть, силою розуму спонукати володаря на вбивство. Бо ж кажуть:

Для розумних в цьому світі все приступне, все осяжне,

Переборне і знищення,— тож пускай у діло розум!"

Усе обмізкувавши, він удався до Шанкукарни з такими словами: "Послухай, Шанкукарно, там лежить наш повелитель і знемагає від голоду, якщо він помре, то й ми довго не протягнемо. Отож вислухай мене в ім'я повелителя". Шанкукарна стурбовано мовив: "Швидше кажи, що треба робити, і я за твоїм велінням без вагань піду на все. Заради блага повелителя нашого я ладен звершити не одне добре діло, а хоч би й сто". І Чатурака сказав: "О любий, от якби ти віддав своє тіло повелителеві, то була б від цього подвійна користь, бо ти мав би два тіла і повелитель зостався б живий". Шанкукарна йому відповів: "Ну, що ж, так я й зроблю задля нашого повелителя. Вірність дгар-мі — тому запорука!" Дійшовши згоди, вони пішли удвох до лева, і Чатурака сказав йому: "Ніякої звірини, о божественний, ми, на жаль, не вловили, та й божественне Сонце вже зайшло. Та ось Шанкукарна поклявся своєю вірою, що віддасть тобі своє тіло, аби ти розділив його на дві половини, і він матиме від того подвійну користь". Лев проричав: "Це мене дуже радує, тим паче, що діло скріплене вірою, і його треба негайно виконувати!" Тільки-но лев прорік ці слова, вовк і шакал накинулись на Шан-кукарну й роздерли його навпіл. Тоді Ваджраданштра звелів Чатураці: "Я спущусь до річки, зроблю обмивання і помолюсь богам, а ти сиди тут невідступно", — та й подався до води. Не встиг лев щезнути з-перед очей, як Чатурака став думу думати: "Як би мені самому цього верблюда з'їсти?" — і він звернувся до вовка: "О Крав'я-мукхо, ти, любий, напевне, змучився від голоду? Так-от, поки немає нашого повелителя, скуштуй верблюжинки, а я левові про це не скажу". Та лишень вовк заходився коло верблюжого м'яса, як Чатурака й гукнув: "Гей, Крав'я-мукхо, володар повертається! Ти десь там збоку сядь і чекай, аж поки він сам стане призволятися". На тому й згодилися між собою. А коли підійшов лев і побачив, що у верблюда вже вирвано серце, він грізно насупив брови й заревів: "Хто ж це так випотрошив верблюда, якого я вбив?!" Заледве прогрімili ці слова, Крав'ямукха зиркнув [94] на Чатураку, мовляв, скажи, як домовилися, щоб мене повелитель не чіпав. Але Чатурака, осміхнувшись, прошамкотів: "О повелителю, Крав'ямукха не послухав моєї поради й наївся м'яса. А тепер поглянь на його морду і ти переконаєшся, хто скуштував плодів дерева непристойної поведінки". Почувши таке, вовк, рятуючи свою шкуру, забіг безвісти.

А тим часом лісовою дорогою проходив верблюжий караван з важкими в'юками. На шії в переднього верблюда висів чималий дзвінок, вловивши тельнякання якого, лев сказав шакалові: "Дізнайся, любий, звідкіля долинає цей нечуваний досі жахливий

дзенькіт". Чатурака гайнув кудись і, невдовзі повернувшись, заторохтів: "Тікати, тікати треба, повелителю, якщо маєш змогу!" — "Чого ти мені душу гризеш? Кажи, що там таке!" — розпорядився лев, і Чатурака мовив: "О повелителю, це сам Дгармараджа, бог смерті, розгнівався на тебе за те, що ти нібито сказав: "Цьому верблюдові я вкоротив віку!", і тому вирішив: "Візьму я з собою тисячу верблюдів!" І от він зібрав усіх чисто родичів убитого верблюда, дідів та прадідів його, головному з них повісив на шию дзвіночок, і він іде сюди, щоб помститися". Лев, усе це вислухавши, так перелякався, що навіть не зважився підійти до мертвого верблюда, він тільки здалеку блимнув на нього очима і одразу ж переставився на той світ, а Чатурака залюбки поласував свіжиною. Через те я й кажу:

*Зло іншим заподіявши, досягне успіху мудрець,
Вмре з голоду недоумок, як нещасний Ваджрадантира".*

Коли Даманака пішов, Санджівака задумався: "Чого ж Це я, травоїдний, опинився між м'ясоїдних, таких, як лев Пінгалака і його оточення? Правду кажуть:

*Не варто іншого вітати, не варто іншому служити,-
Хто цим зневажає, той помре, так само, як ослиця.*

А що ж я маю робити? І куди мені податися? Де знайти спокій? Піду я, мабуть, до Пінгалаки — він же мені дав притулок, то й не позбавить мене життя. Бо сказано:

*Із тим, кому служить судилось вік,
буває доля люта,
Тож мусять мудреці настійніше завжди
йти до мети своєї. [95]*

*Повсюди на землі віддавна знає люд
відому приповідку:*

*"Обпаленим вогнем цінніші за бальзам
щедротні узливання".*

А також

*В цьому світі всяк, хто тільки має плоть,
Згідно з кармою плоди трудів збирає —
Мимо волі їх добро чи зло уродить.
Що вже буде, те вже й буде. Що ж гадати!*

І тому єдиний вихід для мене — це прийняти смерть від когось із восьми видів м'ясоїдних тварин, краще всього від самого лева. Недарма ж кажуть:

*Людей великих іще більш нещастя возвеличує,-
Так славиться найбільше слон, що ікла об стрімчак зламав.*

До того ж

*Заслуговує хвали й малий,-
Муку терпить він, немов великий.
Так узятю свій бере бджола
З поту, що із вух слона збігає".*

Отак поміркувавши, спотикаючись на кожному кроці, Санджівака почвалав до лева і,

як угледів здалеку його лігво, подумки промовив: "Правду ж кажуть:

*Подібний до гнізда отруйних лютих змій,
оселі крокодилів,
Лісів, де тьма страхіть, зболочених озер,
де лотоси й не пахнуть,
Палац правителя — це справжній океан,
наповнений нещастям,-
В нім стільки вірних слуг, однак нікому з них
ніяк не можна вірить".*

Усе це він перебирав у своїй голові, аж поки побачив лева в тому стані, про який йому говорив Даманака. Знічений віл насупився і здалеку вклонився повелителеві, не наважуючись підійти до нього. А Пінгалака теж помітив, що Санджівака виглядає саме таким, яким розмалював його Даманака, і страшенно розлютився, мріючи запопасти його собі в потраву. "Ага, он Санджівака вигнув горбом спину, б'є копитами об землю і обома рогами націлівся мені в черево, прагнучи кинутися в бій, щоб заколоти мене!" Каратака, як побачив, що вони обидва понадувались, немов розквітле дерево палаша, і от-от ладні один одного вбити, сказав Даманаці: "О дурню, кепсько ти зробив, що нацькував їх одного на одного. Нічогісінько не тямиш ти в політиці! Ось що твердять її знавці: [96]

*Лише міністри ті, котрі умом своїм
влаштовують всі справи
Й по роздумах тяжких ідуть на крайній крок,
політики достойні;
А ті, хто, як і ти, щоб досягти мети,
безглуздої до краю,
Втрачають міру і саме життя царя
підводять під загрозу.*

Якщо повелителя нашого зараз буде поранено, то це завдяки твоїм наговорам. А Санджівака неодмінно загине в цьому двобої, бо зневірився він у житті. І ти ще, дурню, сподіваєшся на пост міністра?! Не знаєш шляху до миру, а, сповнений пустопорожньої пиhi, спонукаєш до розпалювання воєн! Сказано ж:

*Політику сам Брахма розписав
На складові — від миру до війни,
Із них — війна — найгірша складова,-
Лиш змушено вдаються до війни.
А також
Де не вирішити миром, там іде мудрець війною,-
Мед жовтухи не лікує — нащо пить настій патолу?
До того ж
Тим, політику хто знає, спершу мирно треба діяти,
Бо ж ні в якому добрім ділі мирні заходи не марні.*

*Тьму ворожої загрози можна миром розігнати —
Ані місяцем, ні сонцем, ні мечем, ні смолоскипом. [97]*

З усього видно, що не слід тобі пнутися в міністри, бо ти навіть не уявляєш, які завдання на них покладаються, а їх, цих завдань, як свідчать про те шастри, аж п'ять. Перше — знати, до яких заходів треба вдаватися, започатковуючи ту чи іншу справу; друге — дбати про наявність людей і певних засобів; третє — заздалегідь обумовлювати час і місце дії; четверте — запобігати лихові; п'яте — досягати успіхів на ниві своїх діянь. Хіба не знаменує неминучості лиха те, що немає одностайності між володарем і міністром? І коли в тебе лишилася хоч крихта здатності мислити, то подумай, як відвернути нещастя. В різних ситуаціях випробовується розум міністрів, але тобі, дурневі, не під силу таке випробовування, бо ти погруз у нікчемній метушні. Сказано ж:

*Міністрів в ділі пізнають, в час кризи хворих,— лікарів.
Як все гаразд — то й мудрі всі, здорові — хто не вчений муж?*

А також

*Ниций кпить із діла інших, як зробити сам не може,-
Миша звалить кіш з харчами, а піднять його не зможе.*

А втім, це навіть не твій гріх, а гріх повелителя, який повірив твоїм словам. Бо ж кажуть:

*Цар негідникам довіривсь, і не йде тим шляхом,
Що його на нього наставляють мудрі слуги,-
Попадає в клітку перешкод, оман, безглуздя,
Що спокою позбавляє і до зла призводить.*

То чому ж ти хочеш стати його міністром? Може, знайдеться хтось істинно порядний? Недарма ж кажуть:

*До володаря того, який не має слуг розумних,
Хай він буде добродійним, наближатися не слід,-
Не підходь також до ставу, хоч вода у ньому й чиста:
Адже хижі крокодили в чистій водяться воді.*

Повелитель, який не має добродішних і освічених слуг, приречений на загибель. Сказано ж:

*Багатствами володарів, що тішаються балачкою
Облесливих веселих слуг, всолоджуються вороги.[98]*

Чого варті, о дурню, твої поради? Яке від них пуття — саме лише горе. То правда, що

*Не гнеться кедр, хоч тисне гурт, за бритву камінь не зійде.
Отож-бо, Сучимукхо, знай, безтямного учить не варт".*

"А це ж чому?" — спитав Даманака, і Каратака розповів йому.

Оповідка сімнадцята

"Живе в якійсь країні, на високій горі, зграя мавп. Одного разу студеної пори знесилені могутнім вітром, до кісток промоклі під нещадною та затяжною зливою, тремтячи всім тілом, мавпи шукали собі захистку, щоб хоч трохи перепочити. І ось, натрапивши на світлячків, вони подумали, що то іскорки вогню, й почали їх ловити та роздмухувати. Птах Сучимукха, що саме пролітав над ними, помітив їхні марні зусилля і гукнув: "О нещасні, вам, певно, розуму забракло?! То ж не жаринки, а світлячки! Чого ви даремно силкуєтесь роздмухати вогонь? Це ж не врятує вас від холоду! Краще шукайте порятунку од вітру в лісовій глушині або десь у гірській печері. Сьогодні он знову насувається велика хмара, яка віщує зливу". Тоді найстарша з мавп огризнулася: "А тобі яке діло? Лети своєю дорогою! Сказано ж:

*Задля добробуту свого розмови мудрий не почне
Ані з гравцем, який програвсь, ані з невдахою в ділах.
Той, хто з мисливцем розмовля, що здобичі не вполював,
Вступа з розпусником в союз, завжди поразки зазнає".*

Сучимукха, мабуть збагнувши, що йому не вдасться переконати мавп у недоцільності їхньої праці, мовив: "Ну й химерну ж роботу ви робите!" Одна з мавп, розлючена марними зусиллями, спересердя мовчки схопила того птаха за крила й розстрошила його об каміння. Так-от я й кажу:

*Не гнеться кедр, хоч тисне гурт, за бритву камінь не зійде.
Отож-бо, Сучимукхо, знай, безтямного учить не варт.[99]
До того ж
Поради телепням давать — лиш викликати гнів у них,
Змію поїти молоком — отрути збільшувать запас.
А також
Із порадами своїми у чужий город не лізь ти.
Видрала гніздечко мавпа,— без гнізда лишивсь горобчик".
Даманака спитав: "А як це сталося?", і Каратака розповів йому.*

Оповідка вісімнадцята

"Росте в далекому лісовому краї дерево шамі, у розложистому вітті якого звила собі гніздо пара лісових горобців. Жили вони щасливо й безтурботно, аж поки стала сіяти дрібний дощ хмара — провісниця наближення холодної пори. І саме під той час одна мавпа, яка стрибала по вітах, мов газель по землі, так змерзла від поривів дощукульного вітру, що в неї зуб на зуб не попадав. Ховаючись від негоди, вона примостилася між корінням дерева шамі й тихенько там скигвила. Горобець побачив страдницю і сказав: "О шановна,

*Ти, з руками і ногами, зовсім на людину схожа,
Чом же не збудуєш хати, щоб від холоду звільнитись?"*

Почула мавпа ті слова й сердито мовила: "Чого це ти, зухвальцю, глузуєш з мене? Краще наклади на себе обітницю мовчання!

*Птиці, шльондри, волоцюги, ті, хто знає все на світі,
Розпатякують без діла. Чом не задавити пташки?"*

А потім ще додала: "От дурний! Чому тебе так турбує моя доля?

*Той давать поради має, в кого їх про це питають,
Ради недостойних марні, мов ридання в темнім лісі.*

Та нема мені чого з тобою розбалакувати! Мелеш казна-що, сидячи в своєму гнізді". Мавпа хутко видерлась [100] на дерево і геть розшматувала гороб'ячу домівку. От я тому й кажу:

*"Із порадами своїми у чужий город не лізть ти,
Видерла гніздечко мавпа,— без гнізда лишивсь горобчик.*

А ти, дурню неотесаний, узявся повчати інших. Хоча це й не твій гріх, бо тільки порядним наука йде на добро! Недарма ж кажуть:

*Чим ученість допоможе, як вона десь не до діла?
Все одно, немов світильник засвітить в закритім кухлі.*

Але ти, скніючи в лабетах своєї облудної вченості, не слухаєш моїх слів, і сумнів тебе не бере. Кажуть:

*Чужій біді негідник радий,
Хоч на нього йде погибель,-
Так у круговерті битви
Тіло мчить без голови.*

О, воістину справедливо мовиться:

*Знаю із історії я Дгармабуддгі і Папабуддгі,
Як через вченість вдавану син батька димом задушив".*

Даманака спитав: "А як же це сталось?", і тоді Каратака розповів.

Оповідка дев'ятнадцята

"В одному місті жили собі два приятелі Дгармабуддгі та Папабуддгі. От якось гріховеда Папабуддгі й подумав: "Чого це я, дурна моя голова, маю животіти у злиднях? Подамся, мабуть, удвох з доброчесним Дгармабуддгі до іншої країни, з ним разом наживу там багатств, а потім круг пальця його обкручу і сам тоді розкошуватиму". При наго-Ді він сказав Дгармабуддгі: "Чуєш, друже, що ти згадуватимеш на старості літ, коли нічого не бачив на своєму віку? Про що онукам розповіси, як не побуваєш у чужих краях? Недарма кажуть:

*Той, хто не знає мов чужих та ще й не знає інших вбрань,
В чужих краях не поблукав, на світ даремно народивсь.[101]*

А також

*Блукаючи із краю в край, людина в мандрах не помре,
Допоки не набуде знань, майстерності й значних багатств".*

І ось одного погожого дня з дозволу старших приятелі вирушили в далеку дорогу. Мандруючи по різних країнах, вони, завдяки кмітливості Дгармабуддгі, дуже розбагатіли собі на втіху. Але, знудившись за рідним краєм, врешті подались додому. Бо ж кажуть:

*Хто в чужині набуде знань, майстерності й значних багатств,
Йоджан землі своїх батьків за сто йоджанів сприйме він.*

І коли вони вже підходили до свого міста, Папабуддгі звернувся до приятеля: "Не треба, любий, усе наше багатство нести додому, бо там ми його швидко розтринькаємо — родичі та друзі безперестану виканючуватимуть його у нас. Краще закопаймо гроші десь у лісовій глушині, ну, а трохи візьмемо з собою. Неспроста кажуть:

*Розумний гроші затаїть, хоч би і мало їх було,-
Тримається і мудрий так — приховує свої думки.*

А також

*Як би мало не ковтали — риба в ріках, птаство в небі,
Звірі на землі,— одначе їх і це задовольняє".*

"Так і зробимо",— погодився Дгармабуддгі, і вони обидва, повернувшись до своїх осель, стали щасливо жити. Якось уночі Папабуддгі попростував до лісу, викопав гроші, засипав яму і притьмом побіг додому. На другий день він прийшов до Дгармабуддгі і сказав йому: "У мене, друже, велика сім'я, і ми вже давно живемо впроголодь. Ходімо в ліс та візьмімо трохи грошенят".— "Давай так і зробимо",— відповів Дгармабуддгі. Прийшли вони на те місце, де заховали своє багатство, а коли розкопали, то побачили порожню калитку. Тоді Папабуддгі вдарив себе по лобі й загорлав: "Ой, Дгармабуддгі, це твоїх рук діло! Ти обчистив калитку! Віддай мені половину грошей, а то я піду на царський двір і все там розкажу". Той відрубав [102] йому: "Не смій, негіднику, так говорити! Недарма назвали мене Дгармабуддгі, не можу я займатися крадіжкою. Бо сказано:

*Розумні, праведні мужі чуже майно, й чужих жінок,
І все на грішнім світі цим шанують, як і матерів".*

Пішли тоді вони удвох до суду й заявили про сподіяне, зваливши провину один на одного. А судді постановили розв'язати справу божим судом. Папабуддгі запротестував: "О, це несправедливе рішення. Сказано ж:

*Щоб в спірці правду встановить, май свідків або доказ свій.
А вже якщо нема цього, тоді іди на божий суд.*

А в мене у цьому ділі є свідки — божества дерев довкола того місця, де були закопані гроші. От вони й розкажуть, хто їх украв".— "Ну, що ж,— мовили судді,— твоя правда. Недарма ж мовлять:

*Якщо вже певний свідок є, нехай він буде з жебраків,
Тим більш, як свідок — божество, не слід звертатись в божий суд.*

Нам дуже цікаво, як ця справа обернеться. Так-от, завтра на світанку ви обидва разом з нами підете до того лісу!" Тільки-но Папабуддгі почув рішення суддів, він одразу ж метнувся додому й сказав своєму батькові: "Тату, знаєш, Дгармабуддгі

пограбував мене. Тепер усе залежить від твого слова, і якщо ти мені не допоможеш, обірветься моє життя!" Той озвався: "Кажи, синку, швидше, що треба робити?" І Папабуддгі розпорядився: "Татку, в лісі росте крислате дерево шамі, а в ньому є велике Дупло. Ти туди залізеш, і, коли завтра вранці я питатиму, хто вкрав гроші, назвеш Дгармабуддгі".

Ранком другого дня Папабуддгі, зробивши обмивання, підійшов з Дгармабуддгі й суддями до дерева і голосно прорік:

*"В ім'я Землі і Неба, Сонця й Місяця,
Вогню й Води, Повітря, Дня і Ночі,
Душі і смерті, вранішньої Сутіні,
В ім'я самого Дгарми — винуватець є! [103]*

То повідай же, о найдостойніше божество дерева, хто з нас двох злодій!" І тоді батько Папабуддгі, який сидів у дуплі, промовив: "О, ці гроші вкрав Дгармабуддгі!" Почувши таке, царські слуги дуже здивувалися й почали вишукувати в шастрах гідне покарання для винуватця. А тим часом Дгармабуддгі назбирав сухого хмизу і під самим дуплом розпалив вогнище. І от, коли запалахкотіло полум'я, з дупла, ойкаячи, вискочив батько Папабуддгі, на якого страшно було дивитися: тіло геть попечене, а очі мало не лопалися. Царські слуги стали його розпитувати, і він признався їм, до яких хитрощів удався його син. Тоді вони повісили безчесного Папабуддгі на сучку дерева ша-мі, а Дгармабуддгі наділили похвалою і сказали: "Воістину справедливо мовиться:

*Не тільки спосіб оберу, а й зваж, чи не зашкодить він,-
Мангуста чаплі виводок пожер у неї на очах".*

Дгармабуддгі спитав: "А як же це могло статися?", і вони розповіли.

Оповідка двадцята

"Росте в одній лісистій країні велика смоковниця, на якій жили колись чаплі, а в її дуплі гніздилася чорна змія, котра поїдала ще неоперених чаплянят. Одного разу якась чапля, зажурена тим, що в неї загинули дитинчата, пішла на берег озера і довго стояла там з похиленою головою, роняючи додолю дрібні сльози. І тут побачив її краб та й запитав: "Чого це ти, люба, так гірко плачеш?", а та відповіла: "А як же мені не плакати, миленький?! Моїх дітей пожерла змія, яка живе в дуплі дерева. Може, ти знаєш, як її звести зі світу?" Вислухавши її, краб подумав: "З чаплями у мене давня ворожнеча, і тому я зараз дам їй таку пораду, що вона не розбереться, де істина, а де брехня. Тоді не тільки цю чаплю, а й усіх її родичів спостигне смерть. Як говориться:

*Свій голос цриязним зроби, а серця не розслаблюй ти.
І ворога притисни так, щоб він з нащадками помер".*

Потім краб сказав: "Якщо ти, люба, розкидаєш шматочки риби, починаючи від входу в нору мангуста до гнізда змії, то звірок піде цією стежкою й погубить злочинницю". Так вона й зробила. Але мангуста, яка пішла стежкою, позначеною шматочками риб'ячого м'яса, не тільки розправилася зі змією, а й мало-помалу поїла

всіх чапель, що гніздилися на тому дереві. Ось тому ми й кажемо: [104]

Не тільки спосіб оберти, а й зваж, чи не зашкодить він,-

Мангуста чаплі виводок пожер у неї на очах.

Так-от Папабуддгі сподівався на щасливий кінець, а що з того вийшло? Через те я й кажу:

Я знаю із історії Дгармабуддгі й Папабуддгі,

Як через вченість вдавану син батька димом задушив.

Отож і ти, йолопе, подібно до Папабуддгі, знайшов такий спосіб, який призвів до нещастя. То хіба ти добродішній, коли так само, як і Папабуддгі, занапастив мого повелителя?! Ось ти й показав жорстокість і розбещеність своєї душі. Справедливо щодо цього мовиться:

Хто не побачить з вас того, що харч полишать навичі

І кинуться в танок притьмом, почувши, як гуркоче грім?!

Якщо ти самому володареві памороки забив, то що вже казати про мене? Не вийде в нас дружи з тобою, шановний. Бо ж кажуть:

Там, де мишва ущент, бува, згризе залізні терези,

То сокіл хлопчика вкраде — у цьому сумніву нема".

Даманака поцікавився: "Як же це могло бути?", і Каратака розповів йому.

Оповідка двадцять перша

"Жив колись у якомусь місті дуже багатий купецький син Джірнадгара. Заманулось йому ще більше розбагатіти, і він подався шукати щастя в чужий край.

Того, хто в місті чи в краю весь час безвиїдно живе

Й радіє тим, що в нього є,— полишать статки будь-коли.[105]

А також

Того, хто в розкошах сам жив і перед вбогим кирпу гнув,

А нині ходить в бідняках, як дурня, зневажають всі.

Були в нього дома залізні терези, що перейшли до нього від предків. Так-от, він залишив їх у знайомого купця, а сам вирушив у далеку дорогу. Довго Джірнадгара поневірявся на чужині і, нарешті, повернувшись до своєї оселі, пішов до того купця й сказав йому: "Віддай, купче, мені терези, які я позичив тобі", а той озивається: "Та нема в мене твоїх терезів. їх давно миші строжили". Джірнадгара на те мовив: "Ну, купче, нема тоді на тобі гріха, коли їх миші вмололи, такий світ настав. Раз нема, то й нема! Піду я на річку, зроблю обмивання! Пусту зі мною свого синочка Дганадеву, нехай він мені допоможе". А той злякався, щоб його не звинуватили в крадіжці, звелів синові: "Катай, синку, з дядечком до річки — він робитиме обмивання, то ти візьми з собою, що для цього треба, і пособи йому". Таки правду кажуть:

Ніхто нікому просто так чогось не зробить від душі,-

Тому причина є завжди — жадоба, страх чи інше щось.

До того ж

*Якщо, благаючи про щось, улесливо поклони б'ють,
То тут задуматися слід, чи приведе це до добра.*

Купецький синок швиденько зібрав усі причандали й пішов з Джірнадгарою на річку. І от після обмивання Джірнадгара сховав хлопця в прибережній печері, вхід до неї завалив здоровенною каменюкою, а сам повернувся додому. Сусід-купець побачив його та й питає: "Чуєш, любий, куди подівся мій синок, який з тобою до річки ходив?" Той йому відповів: "Сокіл його на березі річки схопив і полетів". Сусід розсердився: "Що ти таке верзеш? Як це сокіл може схопити хлопчика? Віддай мені дитину, або ходімо на царський двір і нехай нас там розсудять!" Сказав на це Джірнадгара: "О правдолюбцю, якщо сокіл не може схопити хлопчика, то й миші не можуть з'їсти залізних терезів. Віддай мені терези, а я зроблю так, що до тебе повернеться твій син". Довго вони так сперечались, не доходячи згоди, а потім подалися до царського двору. [106]

І там сусід одразу зарепетував: "Ой лишенько велике скоїлося! Цей чоловік украв мого сина!" Тоді судді сказали Джірнадгарі: "Ти, шановний, повинен віддати сина купцеві". А той озивається: "Як же я можу це зробити? На моїх очах сокіл ухопив його на березі річки й забрав з собою". Вони йому на це мовили: "Чому добродій каже неправду? Хіба є такий сокіл, який може забрати з собою хлопчика?" А Джірнадгара своє править: "Послухайте, шановні судді, що я вам скажу:

*Там, де мишва ущент, бува, згризе залізні терези,
То сокіл хлопчика вкраде,— у цьому сумніву нема.*

Ті запитали: "Та як же це так?" І тоді купець повідав засідателям усе від самого початку. Вони посміялися з такої чудасії і порадили позовникам розійтися миром: один має віддати сина, а другий терези. Тому я й кажу:

*У цьому світі так вже здавна повелось,
що скнара судить щедрих,
Перепада завжди красуням від потвор,
від грішних — добродійним,
Щасливцям — від невдах, від дурнів — мудрецьям,
від бідних — родовитим,
Безчесний — ганить честь, невіглас ганить тих,
хто знається на шастрях.*

Так-от, дурню, ти позаздрив, що Санджівака був обдарований ласкою, через те й наробив колотнечі. Справедливо мовиться:

*Вчені дурням ненависні, ті, хто має статки,— бідним,
Людям грішним — праведники, віддані дружини — шльондрам.*

От і виходить, нерозумна твоя голова, що ти шукав для себе добра, а воно обернулося злом. Кажуть:

*Вже краще ворог з розумом, ніж добродійний телепень,-
Убила мавпа владаря, брахманів врятував крадій".*

Даманака тоді спитав: "А як же це було?", і Каратака розповів. [107]

Оповідка двадцять друга

"В одного раджі була улюблена мавпочка, яка вірно йому служила і, немов охоронниця, супроводжувала його по всіх усядах, навіть в антахпур. От якось раджа заснув, а мавпа взяла віяло й почала його обмахувати. Раптом на груди раджі сіла муха, і хоча мавпа безперестану її зганяла, вона знов-таки сідала на те саме місце. Роздратована мавпа, недовго думаючи, вхопила гострий меч та як лупоне ним по мусі,— та втекла й полетіла геть, а раджа, груди якому було розсічено навпіл, одразу ж помер. Отож цареві, котрий хоче довго жити, не слід брати дурня за охоронця.

А от, в одному місті був дуже вчений брахман, що став злодієм за якісь гріхи в минулому. І закортіло цьому пролазі пожитися грошима брахманів, які прибули до того міста торгувати різним товаром. А для здійснення свого наміру він почав задурманювати їм голови солодкими розмовами, доладними віршами та всякими судженнями з наукових книжок. Таким способом він утерся до них в довір'я і став прислужувати їм. Недарма кажуть:

*Буває, шльондра знітиться, холодним видасться окріп,
Розсудливим — нестриманий, люб'язним в бесіді — шахрай.*

Незабаром, розпродавши всі свої товари, брахмани накупили коштовних камінців і, виряджаючись додому, позапихали їх собі в нутро, щоб ніхто не знайшов. Злодійкуватий брахман дуже занепокоївся, коли побачив, що його хазяї збираються в путь, і подумав: "Хоч би їхні гроші від мене не втекли. Піду я, мабуть, з оцими брахманами, деś там по дорозі підсиплю їм отрути і всі коштовні камінчики заберу". А потім придурився нещасним та скривдженим і почав примовляти до них: "На кого ж ви, друзі, мене покидаєте самого-самісінького? Я ж вас, любі мої, так полюбив, що розлуки з вами не переживу! Змилуйтеся, візьміть мене з собою, а я вже буду вам вірним помічником". Почувши такі слова, брахмани пожаліли бідолаху і взяли його з собою.

От, коли вони вп'ятьох проходили через місто Палліпур, старці їм нашіптували: "Ой-ой, тут повсюди кірати блукають, вони багатих купців перестрівають і вбивають, а грошики їхні цуплять". Тут саме кірати й напали на цих [108] брахманів, щосили відшмагали їх палицями, все обдивилися, але грошей не знайшли. Тоді кірати й кажуть: "Гей, подорожани, старці не могли набрехати! Куди ж ви, добродії, гроші поховали?! Віддайте, бо всіх повбиваємо, шкуру здеремо, на шматочки тіло порубаємо, а гроші таки знайдемо!"

Почувши таке, злодійкуватий брахман подумав: "Якщо вони, камінчики шукаючи, брахманів убиватимуть, то й мені пощади не буде. Ось я спробую врятувати їх, бо в мене ж коштовного камінця немає. Сказано ж:

*Чому боїшся смерті ти? Вона не дивиться на вік,
Чи нині чи по сотні літ все суще на землі вмира.*

А також

*Той, хто пожертує життям задля— брахманів і корів,
Крізь коло сонячне пройде й блаженства вищого сягне".*

Після цих роздумів брахман мовив: "Слухайте, кірати, раз таке діло, то вбийте

найперш мене і обшукайте. А як побачите, що при мені немає ні грошей, ні скарбів,— відпустите отих чотирьох".

От я й кажу:

Вже краще лікар з розумом, ніж добродійний телепень,-

Так мавпа вбила владаря, брахманів врятував крадій".

Довго розмовляли між собою Каратака й Даманака, а тим часом Санджівака з Пінгалакою зітнулися в жорстокій битві пазурів та копит, і незабаром Санджівака упав мертвий на груди землі. Отоді Пінгалака згадав, яким Добрим та чесним був його загиблий друг, і промовив: "Негідно я вчинив, убивши Санджіваку — нема гіршого гріха, ніж віроломство. Неспроста ж кажуть:

Всім наклепникам, зрадливим, всім негідникам, убивцям,-

Доки світять Сонце й Місяць,— путь пряма лежить до пекла.

Втрату царства, смерть царя, вченого, слуги,

Хоча і болісно переживають, [109]

Та найболючіше, либонь, слуги утрата,-

Надійного слугу знайти найтяжче.

Тепер на зібранні завжди звеличуватиму його — оце й усе, що я можу пообіцяти перед останками небіжчика!

Хай на зібранні в нас буде мовлено: "Він непорочний!"

Визнання не буде грішним, хоч спростує клятву давню".

Невимовна туга охопила Пінгалаку, а Даманака підійшов до нього й радісно сказав: "О божественний, дуже мудро ти зробив, що вбив того пожирателя трави, який готував зраду! Чого тобі марно журитися? Це не личить володареві! Бо сказано:

Хай буде батько, брат чи син, дружина чи найближчий друг,

За зраду, хто не був би він, йому найвища кара — смерть!

До того ж

Ласкавий раджа, а жона безплідна,

Брахман всеїдний, приятель злостивий,

Чинovníк недбайливий — їх відкинь!

Ніхто не віда, що вони натворять.

А також

Правителі, як шльондри, змішують

Брехню із правдою, а гнів із милістю,

Із подаяннями зажерливість,

Однак вони живуть у вигодах".

Отак навчений Пінгалака перестав журитись за Санджівакою і, зробивши Даманаку радником, спокійненько правив далі своїм царством.

На цьому закінчується перша тантра "Втрата дружби" у книзі "Панчатантра", написаній достойним Вішнушарманом.

ПРИДБАННЯ ДРУЗІВ

Відсіль починається "Придбання друзів", друга тантра, в якій перша шлока така:
*Той, хто в житті багато вчивсь, усяк, хто з розумом, мудрець,-
Досягне й недосяжного, як ворон, олень або щур.*

Ось що про це розповідають.

"Було в країні Дакшінатї місто, яке називається Махі-лароп'я. Неподалік від нього росло могутнє та високе дерево ньягродга, що дарувало благодатну тінь багатьом подорожнім. Воно було дуплисте і тому правило за житло для різних птахів, які харчувались його плодами. Про нього цілком слушно сказати:

*Ховаються під ним газелі від жару,
а павичі — у кроні,
Комахи — у дуплі, а мавпи по гілках
вдоволено стрибають.
Бджола бере з квіток густий медовий сік,-
те дерево у шані,
Що щастя всім дає. Інакше ж бо воно
обтяжувало б землю.*

І жив там швидкокрилий ворон на ім'я Лагхупатанака. Одного разу полетів він— до міста шукати поживи й дорогою побачив дуже чорного чоловіка, в якого ноги були вкриті виразками, волосся на голові стирчало догори, а в руках він тримав тенета і скидався на слугу Ями, бога смерті. Побачивши його, Лагхупатанака дуже стривожився й подумав: "Якщо цей лиходій простує до ньягродги, моєї оселі, то чи не загрожує це знищенням усіх його мешканців?" Отак поміркувавши, він одразу ж повернув назад і, як підлетів до дерева, звернувся до птахів: "Слухайте, іде сюди птахолов з рисом для приманки і з тенетами в [111] руках. Так-от, остерігайтеся всього, що він робитиме. Він, розкинувши тенета, усіє їх зерном рису, але на той рис шановні птахи мають дивитись як на смертельну отруту-калакуту". Поки він це говорив, птахолов уже підійшов до дерева, розіп'яв тенета, розкидав рожеве, немов підфарбоване кіновар'ю, зерно рису, а сам відступив на кілька кроків і сховався. Тоді всі птахи, які сиділи на дереві, застережені словами Лагхупатанаки, відвернулись од рису, розкиданого птахоловом, бо кожна рисина нагадувала їм грона отрути халакала.

Тим часом повелитель голубів, рябокрилий Чітрагрива, з усім своїм численним почтом, блукаючи в пошуках їжі, яка дала б змогу мандрувати по світу, ще здалеку побачив зерно рису і, незважаючи на попередження Лагхупатанаки, через ненажерливість свою спустився туди, щоб поклювати, і потрапив у пастку з усією зграєю. Недарма кажуть:

*Неждана смерть вражає тих, хто жадібний сам по собі,-
Рибини, живучи в воді, ковтають з незнання гачок.
Така вже мінлива доля, їхньої вини в тому немає. Сказано ж:
Інакше, як же так,— Пауластья не знав,*

що вкрав чужу дружину?

Чом Рама не збагнув: газеля золота

прийти до нього може?

Навіщо б зазнавав Юдхіштхіра страждань,

азартно гравши в кості?

Хто журиться, у тих в передчутті біди

виснажується розум.

А також

Хто попав у зашморг смерті, хто зазнав ударів долі,

Хай вони й великі душі, розумом підупадають.

Птахолов, побачивши, що голуби піймалися в його тенета, на радощах побіг туди й замахнувся палицею, щоб перебити їх, але Чітрагрива, хоч і вскочив з усім своїм почтом у халепу, тільки-но угледів птахолова, який наближався до них, заспокоїв голубів: "Ви нічого не бійтеся. Як-то кажуть: [112]

Той, чий розум не бідніє у тяжких випробуваннях,

Бо ж наснажений на діло, все успішно подолає,

В тих, у кого дух могутній, однакові вдача й доля,-

Красне сонце на світанні, красне сонце й при смерканні.

От, коли ми всі разом злетимо на його очах і тенета заберемо з собою, то звільнимися. А якщо, скуті страхом, не зможемо легко злетіти, то, звісно, загинемо. Неспроста кажуть:

Хай будуть довгими нитки,— плететься з них міцний канат;

Якщо з'єднати безліч їх, вони залізними стають".

Коли все і було так здійснено, і голуби злетіли в небо, несучи на крилах тенета, птахолов побіг слідом за ними і, звівши вгору очі, прочитав шлоку:

"От, зусилля поєднавши, птахи понесли тенета;

Спалахне між ними сварка, стануть здобиччю моєю".

Лагхупатанака, якому кортіло побачити, чим же все скінчиться, забувши про добування їжі, подався слідом за голубами, а мисливець, коли їх не стало видно, повернувся засмучений назад і виголосив таку шлоку:

"Що суджено, те й збудеться,

А що не суджено, того і не чекай.

Так спритно вислизнула вірна здобич,

Мабуть, її впіймати не судилось нам.

А також

Якщо доля неприхильна, то які б не мав ти статки,

Все до іншого перейде,— так, як з Шанкхою це сталося.

От і нема тепер у мене тенет, з допомогою яких я годував свою родину. Доведеться, мабуть, облишити полювання на птахів". А Чітрагрива, коли птахолов зник з очей, казав своїм родичам: "Ну, цей пройдисвіт-птахолов нарешті відчепився від нас. Тепер ми всі полетимо в північно-східну частину міста Махілароп'я, де живе мій давній [113]

приятель, рудий шур Хіраньяка,— він перегризе всі нитки у цих тенетах. Кажуть:

*Коли б якась біда страшна, хай і на всіх живих, зайшла,
То, певно, тільки вірний друг допоможе безкорисливо.*

І от за порадою Чітрагриви всі голуби прибули до нори-кріпості Хіраньяки, яка мала цілу тьму ходів та виходів, а господар її ні з того ні з сього перелякався і, причаївшись у своїй домівці, навіть носа не вистромив. Кажуть:

*Змію, позбавлену зубів, слона, нездатного потіть,
І за фортецею царя — будь-хто здолає у бою.*

А також

*Царю ні тисяча слонів, ані гривастих коней тьма
Не допоможуть виграти бій, якщо не у фортеці цар.
З-за муру вцілити вояк зуміє в сотню ворогів;
Тому і віддають хвалу фортечним мурам мудреці.*

І тоді Чітрагрива, наблизившись до нори, голосно сказав: "Гей, друже мій, Хіраньяко, виходь швидше. Велика біда в мене скоїлась". Почувши це, Хіраньяка, не висовуючись із нори, спитав: "А хто ти такий, добродію? Що привело тебе сюди? Яке лихо з тобою сталося? Розкажи, будь ласка". І Чітрагрива мовив: "Та це я, Чітрагрива, повелитель голубів, твій друг. Виходь швидше, бо справа нагальна". Хіраньяка від радості аж затремтів і, вірний дружбі, відразу вийшов. Отож добре сказано:

*Друзі з щирою любов'ю, втіху несучи для зору,
Завше ладні завітати до господарів поважних.
Щастя, що в домівку друзі віддані приносять радо,
Не поселиться ніколи ні в душі, ані на небі.*

Коли Хіраньяка побачив, що Чітрагрива і всі його родичі обплутані тенетами, він вигукнув: "Ой, що це?!" А Чітрагрива відповів: "Ти ж сам бачиш, то чого ж питаєш? Сказано ж:

*Коли чомусь це здійснюєм,-
Чи добре щось, чи щось лихе, — [114]
Так карма визначає нам,
Цим нагороджує судьба.*

Звалилось на нас це горе через ненаситність нашого рота. Допоможи ж нам швидше визволитися з тенет". Почувши таке, Хіраньяка мовив:

*Птиця за півсвітні йорджан добре бачить свою здобич.
А тенет вона не бачить, що талан наставив поруч.*

А також

*Затьмарюються Раху, Сонце, й Місяць,
Слон, птах, змія в тенета попадають,
Бідують мудреці в жахливих злиднях,-
Дивлюсь і думаю: "Яка могутня доля!"*

До того ж

Високо в небесах шугають зграї птиць —

*їх біди й там знаходять,-
І найпрудкіших риб в найглибшій глибині
рибалки спритні ловлять.-
Пощо добро робить, пощо чинити зло
для злетів особистих?
Адже всевладний час долоню простягне
і нас усюди схопить.*

І, проказавши це, Хіраньяка зібрався був визволяти з тенет Чітрагриву, але той його спинив: "Не поспішай, любий, не роби цього, ти спочатку витягни з тенет моїх слуг, а потім визволятимеш мене". Хіраньяка розсердився й мовив: "Е, негоже так говорити, шановний! Спершу повелитель, а тоді вже слуги". Чітрагрива став сперечатися з ним: "Не кажи так, любий, не кажи! Усі ці страдники — моя опора, вони покинули свої родини й полетіли за мною. Як же я не зроблю їм хоч такої ласки? Недарма ж кажуть:

*Якщо державець, володар шанує вірних слуг своїх,
Ті слуги віддані повік не лишать у біді його.*

А також [115]

*Довір'я — корінь всіх надбань. В гурті з довіри править слон,
А леву, хоч це й звірів цар, нічим не служить звірина.*

Крім того, якщо ти, розгризаючи сітку, ненароком зуба зламаєш, може нагодитись клятий птахолов. Отоді я напевно опинюся у пеклі. Бо ж кажуть:

*Якщо щасливий володар, а слуги віддані — в нужді —
Йому до пекла путь пряма. І більше місць нема ніде".*

Хіраньяка вислухав його й радісно мовив: "О, відомий мені святий для царя закон, але я хотів тебе випробувати. Я таки спершу їх визволю з тенет, і нехай, володарю, примножується твоя голуб'яча зграя. Неспроста ж кажуть:

*Милосердий повелитель, як про слуг він щедро дбає,
Заслуговує того він, щоб трьома світами править.*

І тоді Хіраньяка визволив усіх з тенет і сказав Чітрагри-ві: "Що ж, друже, тобі треба повертатись до своєї оселі. Ну, а коли ще скоїться якесь лихо, то приходь, і я допоможу". Отак він розрадив голубів і пішов у фортецю, а Чітрагрива з усією голубиною зграєю полетів додому. Справедливо ж мовиться:

*Хто має друзів, той сягне і недосяжної мети,
Придбати друзів намагайсь, що рівнею були б тобі.*

Тим часом Лагхупатанака, споглядаючи визволення Чітрагриви, страшенно здивувався й подумав: "Ти диви, який розумний і могутній Хіраньяка, а як хитромудро збудована його фортеця, через те, мабуть, і судилось йому стати визволителем птахів. І хоч я нікому не довіряю, бо дуже норовистий, але треба буде мені з ним заприятелювати. Як-то кажуть:

*Хоч як би щасно мудрий жив, примножувати друзів слід,-
Хай буде й повен Океан усе ж він жде пори дощів".*

Отак розміркувавши, він спустивсь до підніжжя дерева і, наблизившись до входу в нору, почав на манір Чітрагриви [116] викликати Хіраньяку: "Виходь, Хіраньяко, виходь!" Той почув голос і подумав: "Може, це якийсь голуб іще залишився в тенетах і гукає мене?" — і спитав: "Хто ти такий, добродію?" Ворон відповів: "Ворон я, а звать мене Лагху-патанакою". Почувши таке, Хіраньяка ще глибше забився в нору і пропищав: "Іди краще, добродію, подалі від мого житла!" А ворон торочив своє: "Прийшов я до тебе в дуже важливій справі, то чому б нам не побачитися?" Хіраньяка мовив: "Та нема мені чого з тобою бачитися!" А той прокаркав: "Я ж був свідком, коли ти визволяв Чітрагриву з тенет, і тому в моїй душі пробудилась до тебе велика любов. Може, й мені доведеться потрапити в пута, то я до тебе прилетів би по допомогу. Ось через те і хочу я з тобою дружити!" — "Ну,— відповів Хіраньяка,— ти ж їдець, а я — твоя їжа, то яка ж може бути між нами дружба? Це все якось не в'яжеться з дружною. Сказано ж:

*Не між бідним і багатим,— лиш між рівними у статках,
Лиш між рівними по роду буде дружба й родичання.*

А також

*Адже то глупак, то бовдур, хто подружиться з нерівним,-
Будь він кращий, а чи гірший, посміховиськом він стане.
Отож, краще йди собі звідси!"*

"Слухай, Хіраньяко,— прокаркав Лагхупатанака,— ось я сиджу біля входу до твоєї фортеці і, якщо ти зі мною дружбу заведеш, то я їстиму все, а інакше голодуватиму тут, аж поки помру". Хіраньяка відповів на це: "Ну, як же мені, враже, з тобою дружбу заводити? Недарма кажуть:

*Дружити з ворогом не слід, хоч спілка склалася міцна,-
Вода хай буде, як окріп, все'дно вона залле вогонь".*

А ворон відповів: "Слухай, з якої речі нам з тобою ворогувати, коли я тебе навіть не бачу? Навіщо говорити те, Щ° не варто говорити!" Хіраньяка йому на це: "Ворожнеча буває двояка — природна і штучна, а між нами з тобою вона природна. Кажуть так:

*Неприродну ворожнечу гасить засіб неприродний,
А природна ворожнеча разом із життям зникає". [117]*

І ворон тоді попросив: "Хотів би я знати, чим різниться одна ворожнеча від другої. Розкажи мені, будь ласка, про це". Хіраньяка радо виконав його прохання: "Так-от: штучна ворожнеча виникає внаслідок якоїсь причини і завдяки певним заходам може зникнути, а природна нікуди не дінеться, як, приміром, ворожнеча між мангустами і зміями, між трав'їдними і тими, хто озброєний кігтями, між водою і вогнем, між девами і даїтьями, між собаками і котами, між багатими й бідними, між дружинами і суперницями, між левами й слонами, між мисливцями й оленями, між штретріями — тими, які роблять жертвоприношення, і тими, кого приносять у жертву, між дурнями і мудрими, між тими жінками, які вірні своїм чоловікам, і жінками-розпусницями, між добродіями і лиходіями, і навіть, коли хтось із них сам нікого не погубив, вони всі отруюють один одному життя, і кожен прагне перемоги над недругом". Ворон

заперечив: "Ну, хіба ж це може перешкодити нашій дружбі?! Ось послухай, що я скажу:

*Для ворожості і дружби завжди є свої причини,
Ось тому розумний прагне в дружбі жити, не в ворожнечі.*

А тому виходь, і ми будемо дружити з тобою". Але Хіраньяка мовив: "Послухай-но, в чому полягає суть життєвської мудрості:

*Якщо друг вчинив недобре, не заводь з ним дружби знову,
Бо загинеш неодмінно, як вагітна самка мула.*

І хоч сам я маю вади, але дружити з тим, у кому закладена ворожість до мене, не зможу. Кажуть так:

*Лев подих обірвав граматики творцю —
преславному Паніні,
А Джайміні життя, який створив міманс,
слон розтоптав жорстоко;
Потвора-крокодил — той Пінгалу роздер,
світило віршування,-
Ці сили панівні не здатні на добро,
як злість їх переймає".*

Відповів на це Лагхупатанака: "Нехай так, але зволь вислухати ось що: [118]

*Єднає птахів і людей мета — потреба спільних дій,
Всіх дурнів — жадібність і страх, розумних — думки зблиск в очах.*

*Мов з глини горщик, харцизяку
Розбити легко, надто важко склеїть.
Достойних, ніби золотую чашу,
Розбити важко, склеїть легко.*

*Вниз від коліна до коліна
Солодший сік в цукрової тростини.*

*Отак і в дружбі добродішних,
А в харцизяк — все навпаки.*

А також

*На початку густа, затиш стає рідка —
така у дурнів дружба,*

*На початку рідка, затиш стає густа —
така в розумних дружба.*

*Отож і тінь така,— коротшає вона,
допоки сонце сходить.*

*А перейде воно ополудні зеніт,
вона зроста поволі.*

І я вірний цьому, а крім того, аби ти переконався, що тобі нема чого мене боятися, я ладен заприсягатися чим завгодно". Хіраньяка відповів: "Не вірю я твоїм присяганням. Недарма ж кажуть:

Недовіряйте недругу, хоч би й на дружбу клятву дав,-

Хоч клявсь у дружбі Індра сам, однак підступно Врітру вбив.

Без недовіри і сам бог не мав би успіхів, либонь.

Так повелитель всіх богів роздер наївний Діті плід.

А крім того,

Як хочеш довго й щасно жити у цьому світі грішному,

На розум чийсь не покладайся, овва на Брихаспаті теж!

До того ж [119]

Погубить ворог, як до нас через шпарину прослизне,-

Так губить корабель вода, проникнувши крізь щілку дна.

Недовіряй непевному і певному недовіряй,-

Породжений довір'ям страх саме коріння підтина.

Якщо слабкий недовіря — його й гордині не здолать,

Якщо довіривсь богатир, здолати може і слабкий.

"Добрі справи" Вішнугупти, "друзів придбання"

Пзаргави, "Недовір'я" Брихаспаті — в них політики основи.

А також

Якщо в усьому довіря багатий явним ворогам,

Або улесливій жоні, то він приречений на смерть".

Вислухав усе це Лагхупатанака і нічого не відповів, але подумав: "Навдивовижу кмітливий розум у Хіраньяки щодо політики, і тому я гадаю, що мені все-таки треба завести дружбу з ним", — а потім промовив: "Слухай, Хіраньяко:

Вважають мудреці, що дружба

Народиться, якщо ступить сім кроків разом.

Відтак з тобою ми вже здружені,

Тож вислухай, що я тобі повім.

Чого ж ти недовіряєш мені, сидиш там у своїй фортеці й не ведеш зі мною розмов про чесноти та гріхи, чого не перемовляємось ми з тобою красними словами, не розповідаємо один одному цікавих історій?" І тоді Хіраньяка подумав: "Як славно говорить Лагхупатанака і, мабуть, від щирого серця; так-от, з усього видно, що з ним можна завести дружбу. Чого мені скніти у своїй фортеці?" І він заговорив: "Бо ж кажуть:

Хто був наляканий колись, іде несміло по землі,

Мов кохуванику рука жіночим тілом ковзає".

Вислухав його ворон і прорік: "Хай так і буде. Твоя правда". Ну от, спочатку двоє перемовляються влучними словами, а потім роблять одне одному послуги. Порозумівшись із Хіраньякою, Лагхупатанака кинувся до лісу й приніс йому чимало шматків м'яса, що лишилися після жертвоприношення, і ще всякого смачного харчу. Тоді Хіраньяка приготував з рису та іншого зерна дуже доброї страви і за вечерею пригостив Лагхупатанаку. Обом цей під-кріпунок порадував душу, бо ж кажуть: [120]

Давать своє і в друга брать, відкрити таїну й питать,

Вгощатися і пригощать — ось дружби певні шість ознак!

*Ні в кого дружби не бува без добрих послуг навзаєм,
Не буде ласки від богів, як щось не подаруєш їм!
Існує дружба в світі цім, докіль приносяться дари,-
Корова молока не дасть — її зрікається теля.
Відомо людям: щедрий дар — це дружби свідчення ясне,
За щедрістю ненависник ріша: дружить чи не дружить.
Дитяти щедрий дар приємний
І для безтямної скотини,-
Коржем задобрена корова
Дає теляті більше молока.
Що можна ще сказати?
Клуб із пазурів і м'яса не можливо розірвати,-
Дружба ворона і миші достеменно неприродна.*

Так-от, Хіраньяка, втішений послугами і сповнений довір'я до ворона, почав залазити йому під крила й вести з ним розмови. Але одного дня ворон прилетів і крізь сльози, затинаючись, мовив: "Ой, друже Хіраньяко, страшне лихо скоїлося в нашому краю, полечу тепер я світ за очі". Хі-Раньяка запитав: "А4 що ж спричинило те лихо, любий?" — і ворон відповів: "Зволь вислухати, мій милий. Через те, що в нашій країні довго не було дощів, почалися великий голод та бідування, і геть знесилені люди не роблять більше ніяких жертвоприношень. А на кожному подвір'ї голодні люди ставлять сильця, щоб ловити птахів, 1 мені ось на старості літ тільки якимось чудом пощастило врятуватись від полону. То як же мені не журитися? Полечу я краще в чужий край, може, хоч там не вмиватимуся сльозами". [121]

"І куди ж ти вирушиш, друже?" — спитав Хіраньяка. Ворон озвався: "Є в південних краях у великому й густому лісі чимале озеро, і живе в ньому моя давня щира приятелька черепаха Мантхарака. Так-от вона годуватиме мене шматочками риби, ми розмовлятимемо з нею про те про се, читатимем гарні вірші, і, може, я забуду своє горе. А до цієї країни я повернусь лише тоді, коли тут припиниться гонитва за птахами. Недарма ж кажуть:

*Коли посуха палить край, в пожежі світ палахкотить,
Лиш той щасливий, хто не зриває ні чвар родинних, ні смертей.
Яка для вмілих з нош тяжка? Що недосяжне для метких?
Для вченого де чужина? Для красномовців хто чужий?
Ніколи вченості ніхто з засиллям влади не рівня,
Владик шанує їхній край, учених же — шанує світ".*

І сказав на те Хіраньяка: "Ну, що ж, і я з тобою полечу, бо в мене теж немале горе!" Ворон спитав: "А яке ж у тебе горе? Розкажи, що сталося?" І Хіраньяка мовив: "Не знаю, з якого кінця й почати, ось прийдемо з тобою в іншу країну, отам усе чисто й повідаю". Ворон здивувався: "Та я ж полечу попід хмарами, як же ти зі мною підеш?" Хіраньяка сказав йому: "Якщо ти хочеш урятувати моє життя, то посадови мене собі на спину, і так ми туди й дістанемося. Лише на тебе маю надію". Почувши це, ворон з

радістю погодився: "Та для мене немає більшого щастя, як бути там разом з тобою. Я знаю вісім різновидів польоту, починаючи з польоту по прямій. Отож сідай мені на спину, і я щасливо доставлю тебе на те озеро". Тоді Хіраньяка спитав: "А як же називаються ті різновиди польоту?> І Лагхупатанака йому пояснив:

*"Прямий політ, шугання ввись, ширяння і падіння вниз,
Літ по кривій, зигзагом літ, підйом і швидкісний політ".*

Вислухав його Хіраньяка, потім вискочив воронові на спину і примостився поміж крилами, а той злетів і полинув по прямій. Незабаром він долетів до того озера. Ще здалеку побачивши Лагхупатанаку зі щуром на спині, черепаха подумала: "Ой, як невчасно когось принесло",— і квапливо пірнула під воду. Лагхупатанака влаштував Хіраньяку в дуплі дерева, що росло на березі, а сам сів на сучку й голосно загукав: "Гей, виходь, Мантхарако, виходь! Це я, твій друг — ворон Лагхупатанака, який примчав сюди, бо дуже скучив за тобою. Правду кажуть: [122]

*Що той сандаловий настій чи сніг холодний для чола?
Ніщо подібного не дасть, що може друга приторкують.*

А також

*Хто той, що тільки з двох складів створив нектар такий, що він,
Як друг, зараджує в біді, як лік, тамує біль душі?"*

І коли Мантхарака як слід роздивилася, хто до неї прибув, вона вибралася з води і вся аж затремтіла від радості. Щастя сповнило їй душу, і озерна жителька мовила крізь сльози: "Іди сюди, друже, іди обніми мене. Довго я не могла впізнати тебе, через те й сховалася під водою. Як-то кажуть:

*Якщо чиєїсь доблесті й чиїхось справ не знаєш ти,
Не слід стрічатися із тим — так Бріхаспаті наставляв".*

Як тільки Мантхарака сказала це, Лагхупатанака злетів з дерева і обнявся з нею. Ось тут добре сказано:

*Не зрівнять настій амріти, що ним тіло обмиваєм,
Із обіймами друзяки після довгої розлуки!*

Після цього вони обоє, втішаючись тим, що їх знову звела доля, посідали під деревом і заходились розповідати одне одному, що їм довелось пережити. А Хіраньяка, вклонившись Мантхараці, примостився біля ворона. І тоді Мантхарака спитала Лагхупатанаку: "Слухай, що це за щур? Навіщо ти приніс на своїй спині того, хто править тобі за харч? Неабияка має бути на те причина?" Лагхупатанака мовчки вислухав усе, а потім відповів: "Звуть Цього щура Хіраньякою, і він для мене такий дорогий, як Друге життя. Та що там казати:[123]

Як у потоці — тих краплин, як у безодні неба — зір, Як у пустелі порошин, нам не злічити й за життя,

*Не полічить його чеснот, шляхетності нам не збагнуть,
Йому наш остогиднув світ, отож до тебе щур прибув".*

Спитала Мантхарака: "А чому йому наш світ остогиднув?" — і ворон відповів: "Та я цікавився, а він сказав, що не знає, з якого кінця почати, і що про все розповість він,

коли доберемось до озера. Ну, що ж, друже мій Хіраньяко, тепер ти нам обом повідай, чому тобі світ немилий?" І тоді Хіраньяка розповів таке.

Оповідка перша

"Є в країні Дакшінатї місто, що зветься Махілароп'я, і неподалік від нього стоїть храм милостивого Маахадеви, а при тому храмі монастир, в якому жив прочанин рудоволосий Тамрачуда. Щоб хоч якось животіти, він ходив до міста просити милостиню; рештки їжі від подаянь Тамрачуда залишав у чаші, яку вішав на гачок, подібний до зміїного зуба, і сам лягав спати. Вранці роздавав залишки харчів робітникам, які потім за його розпорядженням підмітали в святилищі, змащували глиною долівку, розмальовували і всіляко прикрашали храм. Та от одного дня приходять мої родичі й бідкаються: "О повелителю, в монастирі, остерігаючись мишей та щурів, чашу для милостині з роздобутою їжею щовечора вішають на гачок, і ми нічим не можемо пожитися. Навіть ти, повелителю, до неї не доберешся. Чого ж нам тут мучитися? Може, підемо в якесь інше місце, де ми завдяки твоїй милості досхочу наїмося?"

Вислухавши оце все, я на чолі свого виводка одразу ж пішов до тієї келії, високо підстрибнув, заліз у чашу для милостині, пороздавав-їжу своїм слугам, а потім уже й сам добре наївся. Отак щоночі я їх годував. Прочанин пильно стеріг свою чашу, та коли його змагав сон, я залазив туди й робив своє діло. Але якось, щоб віднадити мене, він додумався принести бамбукову палицю. І от нею, хоча й крізь сон, а постукував по чаші, відлякуючи мене, а я, боячись потрапити під удар, тікав, не оглядаючись, голодний, хоч там було повно всяких наїдків. Отак він цілісіньку ніч і вовтузився зі мною. [124]

Одного разу до нього в келію прийшов погостювати його друг Бріхатспхіг, теж прочанин, що мандрував по місцях святих купань. Побачивши його, хазяїн келії, як і годилося за звичаєм, підвівся, вшанував гостя, одне слово, прийняв його з усіма належними почестями. Ну, а коли настала ніч, вони обидва полягали спати на підстилці з трави куші й заходилися розповідати один одному дгар-макатха, різні благочестиві історії. Поки Бріхатспхіг вів розмову, Тамрачуда, боячись, аби щурі не порозтягали їжі, побахкував бамбуковою палицею по чаші й відповідав другові без ладу й складу. Так я й не поживився нічим. А гість розсердився і сказав господареві: "Знаєш, Тамра-чудо, тепер я бачу, що ти мені зовсім не друг і розмовляєш зі мною знехотя. Хоч надворі зараз і темна ніч, але я піду з твоєї келії і попрошусь до когось іншого. Неспроста кажуть:

Заходь, заходь! Сідай! Сидіти зручно тут!

Де пропадав так довго?

Як жив-здоров? Чом зблід? Які новини чуть?

Яких зазнав приключок?

Отак бодай завжди заходить в любий дім,

де хазяї гостинні

*Запросять до стола і щиро пригостять,
і добре слово скажуть.*

*Якщо ти завітаєш в дім, в якому господар зустріча,
Вниз дивлячись або ж убик,— безрогий ти, та справжній бик.
В той дім заходити не слід, де перед гостем не встають
І дружніх не говорять слів, і про добро та зло мовчать.*

О, ти дуже запишався та ще й відцурався від друзів, хоча маєш лише глухий закуток. Але тобі невтямки, що замість нього у тебе там справжнє пекло.

*Якщо до пекла зажадав, побудь жерцем домашнім з рік,
Ще краще — хоч би за три дні — в монастирі наставником.*

Отож, дурню, ти мусиш оплакувати гординю, яка вселилася в тебе, а я залишаю твоє пристанище і більше ніколи сюди не прийду". Схвилюваний Тамрачуда став заспокоювати [125] гостя: "Не кажи так, шановний. Нема в мене друга, ближчого за тебе. Вислухай, коли твоя ласка, чому я був і неуважний до тебе при розмові. Річ у тім, що капосний І щур унадився до чаші на милостиню, яку я вішаю високо на гачку, і все до крихти виїдає з неї, так що мені навіть її нема чим заплатити за прибирання храму. От я й постукую раз у раз по чаші бамбуковою палицею, щоб прогнати щура. Оце й уся причина. Але цікаво — як той мерзотник зміг перевершити в стрибках kota, мавпу і до них подібних?" І тоді спитав Бріхатспхіг: "А ти знаєш, де його нора?"

І Тамрачуда на те відповів: "Ні, шановний, я цього не знаю". А Бріхатспхіг мовив: "Його нора, напевно, містить— ся над скарбом, від якого йде жар і змушує так високо ; стрибати. Недарма кажуть:

*Багатством викликаний жар величним робить будь-кого,
Та щастя більшого нема, як з ближнім поділитись ним.*

А крім того,
*Не без причини Шанділі за неочищений кунжут ;
Очищений розпродує — для цього певний привід є".*

І Тамрачуда спитав: "Та як же це?", і Бріхатспхіг розповів.

Оповідка друга

"В одному селищі у пору дощів попросив я притулку в, тамтешнього брахмана, маючи на увазі прийняти на себе! обітницю і, за його згодою, стати в нього послушником і та поклонятися божеству. Одного дня прокинувся я вдосвіта й почав прислухатись до суперечки між брахманом та його жінкою. Брахман говорив: "Сьогодні вранці, брахманко, буде літнє сонцестояння, а цей день славиться безмежною щедрістю, так-от, я піду в село збирати подаяння, а ти на честь сонця пригости якогось достойного брахмал на". Вона мовчки вислухала його, а потім заходилася лаяти на всі заставки: "Та чим же я, злидню безпросвітний, людину пригощатиму? І як у тебе язик повертається говорити таке? Та хіба ж відтоді, як жрець з'єднав наші руки, я хоч

краплину щастя зазнала, або хоч разочой скуштувала якихось пундиків, хіба я мала намисто, браслети [126] , поножі чи інші які оздобити?!" Брахман зашепотів: "Та цить, жінко! Чого ти розходилася? Сказано ж:

Чому б тому, хто просить в нас, не дати хліба хоч би шмат;

Чи мав багатство хтось колись, якого мати він хотів?

Знає, нагорода багача здобута безліччю дарів.

А, як нам кажуть, бідняку за мушельку перепада.

Охоче служать щедрому, хоч бідний він,— не багачу.

Смачна вода колодязна, що в океанській тій воді?

А також

Що важить цар, як величі

Самовідмовою він не досяг?

Хто наймудріший з мудрих Шівою

Куберу, божество скарбів, назве?

До того ж

Шануєм ватажка слонів, хоча в роботі худне він,

А віслюка, хоч той товстий, засуджуєм безжально ми.

Лиш воду хмара нам дає,

Та людям люба на землі.

Коли ж простягне руку друг,

Не хочуть бачити його.

Отож, збагнувши це, навіть дуже бідна людина мусить колись-таки вкинути хоч крихту в чашу для милостині. Як-то кажуть:

Те, що розсудливі дають достойним людям в слушний час,

Як мудрих приписи велять,— несе їм вічну благодать.

А також

Аж надто жадібним не будь, але і не зрікайся жадань,

А будеш надто жадібним, на лобі гуля вискочить".

Спитала брахмана жінка: "А це ж чому?", і він їй розповів. [127]

Оповідка третя

"Жив у якійсь лісистій країні пулінда. І ось одного разу він пішов у ліс на полювання. Пробираючись хащами, він раптом зустрів здоровенного вепра, подібного до вершини гори Маханджана, і влучив у нього стрілою, а той, розлютившись від страшного болю, кинувся на пулінду і своїми іклами, що виблискували молочною білизною молодика, розпоров пулінді живіт, і той упав мертвий на землю. Але й сам поранений вепр, убивши мисливця, розпався на п'ять первинних начал.

Тим часом на те місце приплентав змучений голодом шакал, який блукав по всіх усядах у марних пошуках їжі. Побачивши вепра й пулінду, він на радощах подумав: "О, нарешті доля зглянулася на мене. Ну просто не вірить-ся, що вона мені стільки харчу

припасла! Недарма ж кажуть:

*Якщо й не докладеш зусиль, щоб в іншому житті набуть
Хороший чи поганий плід, все'дно ним вразить нас талан.*

А також

*Коли б і де б, хто б не вчинив за вік щось добре а чи зле,
Не омине того, однак,— своїх плодів скуштує смак.*

Ось я наїмся їхнього м'яса і тоді ще довго мандруватиму по світу. Мабуть, почну з того вузлика, яким жила тятиви прикріплена до краю лука.

*Потроху користуйсь добром, як споживають мудреці
По крапельці еліксир, та не спіши ужити все враз".*

Отак помізкувавши, він узяв у рот кінчик лука й заходився жувати його, а коли надгриз зашморг тятиви, кінець лука проколов йому піднебіння і вискочив посеред лоба. Ну й від цього шакал одразу ж помер. Тому я й кажу:

*Аж надто жадібним не будь, але і не зрікайся жадань
А будеш надто жадібним,— на лобі гуля вискочить
І брахман вів далі: [128]*

*Що ж, знатність роду й довгий вік, знання, багатство і судьба —
П'ять якостей живих істот — із лона матері ідуть".*

Тоді наведена на розум брахманка сказала: "Та в мене десь є трохи кунжутового насіння. Ось я зараз його обчищу й нагодую брахмана кунжутовою кашею". Чоловік, упевнений, що все буде гаразд, пішов у село. А вона замочила насіння в гарячій воді й поклала на сонці сушитися. Де взявся чужий собака й оросив те насіння своєю сечею. Жінка побачила це й подумала: "От тобі й маєш! Ти бач, як мені лиха доля прислужилася! Тепер його вже не можна їсти. Ось я зберу обчищене насіння, понесу до сусідів і обміняю його на необчищене. Мені ще й дякуватимуть за це". А я саме ходив по дворах та збирав милостиню. Куди тільки зайду, туди й вона зі своїм кунжутовим зерном прителюється та все примовляє: "Ось віддаю лущений кунжут за нелущений!" Одна господиня вже хотіла була забрати у неї те збіжжя, але її син зазирнув у "Кама ндакіяніті-шастру" і сказав: "Не треба, матусенько, цього робити, бо вона, мабуть, неспроста віддає лущений кунжут за нелущений". Мати послухала сина і відмовилася брати кунжут. Так-от я й кажу:

*Не дарма тітка Шанділі міняє лущений кунжут
На ще нелущений кунжут — в тім є притичина своя".*

Потім він ще додав: "А ти знаєш, кудю цей повелитель шурів заходить і виходить?" Тамрачуда на це відповів: "Знаю, шановний. Він же не сам приходить, а, як я бачив, з усім своїм виводком і снує сюди й туди". Прийшлий чернець спитав: "А чи нема в тебе лопатки?" Хазяїн мовив: "Чого б то не було, є — залізна(з ручкою!" Гість тоді сказав: "Треба нам удвох устати раненько і, поки ще люди землю не затопчуть, піти по його слідах".

Коли я почув ці слова, то подумав: "Все, лиха мені не минути! Так само, як він довідався про мої скарби, так і про фортецю мою дізнається! До цього вже йдеться".

Кажуть:

*Мудрець уперше лиш погляне
І вже людину наскрізь бачить.
Досвідчений в долоню візьме
І визначить вагу до пали. [129]
По розуму людей їх давнину й майбуть,
дурне і добре видно,-
Нехай у пташеняти з роду павича .
ще хвіст і не пробився,
До озера, однак, воно бочком-бочком,
немов доросле, диба,
І бачиться усім з поважної ходи,
як наче б хвіст вже виріс.*

Тоді я, охоплений страхом, подався з усім своїм почтом до фортеці обхідною дорогою, щоб заплутати сліди. Але невдовзі нам перетяв шлях здоровенний котяра і кинувся в і саму гущу бідолашних щурів. Лише ті, яким чудом пощастило врятуватися, зрошуючи землю своєю кров'ю, дісталися до фортеці, картаючи мене за те, що я вибрав таку згубну дорогу. Правду кажуть:

*Напружившись украй, приречена газель
тенета розірвала,
Пробилась через ліс, охоплений вогнем,
що пожирав дерева,
Промчала, як стріла, либонь, іще й хутчій,
бо й стріли обігнала,-
Щоб рятувать життя, сил свіжих додає
нам доля неприхильна.*

І я сам-один пішов шукати собі притулку в іншому місці,; а всі мої родичі здуру залишилися в старій фортеці. Той клятий прочанин по кривавих слідах знайшов дороги до тієї фортеці й заходився розкопувати її своєю лопаткою. Нарешті він докопався до скарбу, що над ним я завіжди споруджував своє житло, і завдяки жару якого міг досягати малодоступних висот. Розгадавши мою таємницю, прочанин сказав Тамрачуді: "Ну, тепер, добродію, спи спокійно. Жар цього скарбу надавав снаги щурові". Потім вони забрали скарб і обидва пішли в келію. А я заліз у своє сховище, яке вже не милувало ока, бо в ньому не було чудодійного скарбу, і впав у великий смуток. Я подумав: "Що ж мені робити? Куди йти? Чим утішити душу?" Цілісінький день мене гнітили болісні роздуми, а коли зайшло сонце, я, знесилений і приголомшений, все-таки; пробрався зі своїм почтом до тієї оселі.

Ну, а Тамрачуда, почувши шарудіння, знову застукотів бамбуковою палицею по чаші для милостині. Тоді гість [130] його запитав: "Друже, чого ти й сьогодні не спиш, коли вже нема причини для хвилювання?" Той відповів: "Та знову ж, любий, той капосник, щурячий ватажок, зі своїм виводком завітав сюди. А я з переляку стукаю

палицею по чаші". Гість, усміхнувшись, сказав: "Не бійся, друже! Багатство зникло його, і він втратив здатність високо стрибати. То звичне діло для всіх живих істот. Недарма ж кажуть:

*Якщо занадто хтось меткий, а інших зневажа людей,
І пишномовний в бесідах — це в нього від багатства йде".*

Почувши такі слова, я розгнівався і спробував дострибнути до чаші з наїдками, з якої не спускав очей, але марно: мені забракло сили, і я гепнув на землю. Коли пролунав звук від падіння, мій ворог засміявся і сказав Тамрачуді: "Поглянь, поглянь, от дивина!" А потім додав:

*"Той завше сильний, хто багач, якщо багач — то і мудрець,-
Дивись, оцей щуриний цар в загал улився і збіднів.*

Отож спокійно спи, от і все. Раз він упав, тепер він у наших руках. Дуже добре про таке сказано:

*Змія беззуба — не змія, і слон без муксусу — не слон,
Хто без багатств,— не чоловік, хіба що тільки зветься так".*

І став я тоді міркувати: "Нема в мене сили навіть на висоту пальця підстрибнути. Тьху на життя істоти, яка втратила своє багатство!" Недарма кажуть:

*У того, хто добро своє у лінощах занастив,
Діяння сходять нанівець, як у посуху ручаї.
Той, хто багатство розгубив, лишається з одним ім'ям,
Стає безславним, як пирій чи здичавілий вже кунжут.
Той, хто багатство розгубив, чеснотами вже не сяйне,-
Освітлює багатство їх, як осяває сонце світ.
Не так страждає на землі, хто вік у бідності живе,
Як той, хто у достатку жив, затим доценту розоривсь. [131]
Вже краще стать сухим кущем,— хай їсть черва, жере вогонь
В пустелі чи на солонці, лише б не бути жебраком.
Зневагу бідність виклика, як смілості бракує їй,-
Від неї спекатись спішать, хоч би й просили допомогти.
Бажання в душах бідняків спалахують вряди-годи,
Та гасне їхній пал затим — так висихає тіло вдів.
Хоч би і сонячний був день, але коли біда у нас,
Ніхто не бачить того дня: густа пітьма стоїть в очах.*

Отак я мучився в душі та нарікав на свою долю і несподівано побачив, що мій скарб кладуть під подушку. Вдосвіта я повернувся до своєї фортеці й з превеликою прикрістю почув пересуди моїх непосидючих слуг: "Еге! Неспроможний повелитель прогодувати нас. Якщо будемо його й далі триматися, то коти вкоротять нам віку. Він нам уже нічим не зарадить! Як-то кажуть:

*Царя, який біду несе, а благ ніяких не дає,
Тим, хто прислужує йому, слід кинути заздалегідь".*

Почувши такі розмови, я попростував у свою фортецю, та ніхто мене там не

привітав. Тоді я подумав: "Будьте прокляті, злидні!" Чудово сказано:

*Подружжя мертве без дітей, бідняк для багатів мервець,
Та й жертва мертва без дарів і без брахманових освят.*

Поки я так розмірковував, невдячні лакузи пішли служити моїм ворогам, а ті побачили, що я залишився сам, і почали глузувати з мене. Тоді я, всіма залишений, поринув у йогічний сон і ще більше став зважувати в думці: от якщо б пробратися до того підлого подвижника і, коли він засне, витягти в нього з-під голови скриньку зі скарбом та понести його в мою фортецю, то, напевне, завдяки впливові багатства, я знову буду владарювати. Бо ж сказано:

*Той, хто втрача своє добро, страждає тяжко у біді
І немічний, як удова, яка із роду знатного.[132]
Найменші злидні у житті — біда найбільша для живих,
Бо їх і ближні, і рідня вважають за живих мерців.
Найбільше від усіх бідняк в житті принижень зазнає,
Адже нещастя оселя — в нім, він — покидьок, він — злиднів бруд.
Його соромиться рідня, зрікається і кривдності,
І узи дружби друзі рвуть, хоча й каурі в них нема.
Принижень втілення — нужда, синонім смерті, склеп бажань,-
Така судьба у бідаків, хоч кров струмує в тілі в них.
Тікає люд від жебраків, як тінь тікає від лампад,
Немов пилюка, піднята козою а чи віником.
Із грудки глини ми, либонь, що за підтірку служить нам,
Здобути користь можемо,— а з бідного ж яка користь?
Коли бідняк приходить в дім, хоч би й з дарунком багачу,
Побачать в ньому прошака... О, прокляте будь жебрання!
І навіть коли я, забираючи назад своє багатство, прийму смерть, тим краще!
Якщо не будеш берегти своє майно від крадіїв
І запримітять предки це — води не приймуть з рук твоїх.*

А також

*Блаженство вічне жде того, хто віддає своє життя,
Брахмана захищаючи, жону, корову і майно.*

Отак надумавшись, пішов я вночі до подвижника і, коли він заснув, швиденько прогриз дірку в скриньці. Та, на лихо, той негідник прокинувся і так лупонув мене бамбуковою палицею, що я мало не випустив дух. Недарма ж кажуть:

*І що комусь на долю випада,
Того собі і бог забрать не зможе.
Тож я не побиваюсь, не журюсь:
Присуджене мені чужим не стане".*

Ворон і черепаха тоді запитали у Хіраньяки: "Як же Це?", і він пояснив. [133]

Оповідка четверта

"Жив в одному місці купець на ім'я Сагарадатта, син якого купив книжку, що продавалася за сто рупій, а в ній було написано:

*І що комусь на долю випада,
Того собі і бог забрать не зможе.
Тож я не побиваюсь, не журюсь:
Присуджене мені чужим не стане.*

Побачивши її, Сагарадатта спитав сина: "За скільки, сину, ти купив цю книжку?" — а той відповів: "За сто рупій!" Почувши таку відповідь, батько мовив: "Ну й дурний же ти! Як же з таким розумом ти наживатимеш багатство, коли купуєш за сто рупій книжку, в якій написана лише одна строфа? Отож іди собі, куди хочеш, щоб я тебе тут більше не бачив!" Отак покартавши сина, він вигнав його з дому. А невдаха подався в чужий край, дійшов до якогось міста і зупинився там. Через кілька днів один чоловік спитав його: "Звідкіля, шановний, ти прийшов? І яким ім'ям названий?", а купецький син сказав: "І що комусь на долю випада". Хтось іще його про це спитав, а він знову так само відповів. І так у тому місті всі стали називати його: "І що комусь на долю випада".

Та якось царева дочка, що звалася Чандраваті, у розквіті своєї юності і краси в день великого свята вийшла зі своєю подругою помилуватись містом, і їй сподобався на вроду царський син. Миттю вразили її квіткові стріли бога кохання, і вона прошепотіла подрузі: "Люба, щоб я могла зустрітись з ним, тобі треба в цю ж хвилину відскочити до нього". Подруга, не гаючись, подалась до царевича і сказала: "Мене послала царівна і веліла переказати, що, як тільки вона тебе побачила, бог, який живе у серці в неї, згнітив їй душу, і, коли ти зараз зі мною не підеш, єдиним порятунком для неї буде смерть". Царевич їй відповів: "Гаразд, я піду, тільки скажи, як до неї потрапити?" Подруга пояснила: "Коли споночіє, ти піднімешся на дах палацу по міцному ременю, що звисатиме звідти". Царевич мовив: "Якщо така воля царівни, то я скоряюсь їй". Ну от і домовились вони про все, і подруга поспішила до Чандраваті.

А як настала ніч, то царевич подумав: "Еге, непристойне це діло! Правду ж кажуть: [134]

*Хто до наложниці царя і до дружини друга в дім,
До доньки вчителя вчаща, тих вбивцею брахмани звуть.
До того ж
Всяк мусить уникать того, що спричиняє нам ганьбу,
На путь гріховності веде, додолу кидає з небес".*

Ось так подумав він і не пішов до царівни на побачення. "І що комусь на долю випада", прогулюючись темної ночі коло біломармурового палацу, побачив звисаючий ремінь і, дивом здивувавшись, виліз по ньому нагору. Коли він з'явився, то царівна, радіючи серцем, ушанувала його і обмиванням, і частуванням, і солодким питвом, і вбранням шовковим та й лягла з ним на ложе, а потім, доторкнувшись до його тіла, вона зазнала втіхи невимовної і вся аж затрепетала від щастя. По хвилі сказала: "Як тільки я побачила тебе, коханий, пристрасть заповонила все моє єство, я віддала тобі

своє серце, і ніякого мужа, окрім тебе, воно ніколи не знатиме. Але чому ти не говориш зі мною?" Він промовив: "І що комусь на долю випада"... У царівни в голові майнула думка: "Це хтось інший!" — і вона випроведила його з біломармурового палацу. Купецький син пішов у зруйнований храм і заснув там. А в тому храмі призначив побачення з коханкою начальник варти, озброєний палицею і зашморгом. Коли він туди нагодився і побачив долі заснулого юнака, то, боячись, аби той не розголосив таємниці, розбуркав його: "Ти хто такий, шановний?" Юнак мовив: "І що комусь на долю випада". Тоді начальник варти сказав йому: "Чуєш, zostав цей храм і переночуй у моєму домі". Купецький син погодився, але спросоння нічого не розшолопав і вклався на те ложе, де спала стражникова дочка, молода красуня Вінаява-ті, чекаючи свого коханого. Темна ніч увела дівчину в оману, і вона, прокинувшись, подумала: "Це мій коханий!" Вінаяваті стала його пригощати, вбранням наділяти, одне слово, ушанувала, як годиться, і прийняла з ним шлюб за законом гандгарвів, а тоді, лежачи поруч нього з обличчям, подібним до розквітлого лотоса, запитала: "Чому Це сьогодні, втішаючись зі мною, повелитель мій нічого не каже?" І він озвався: "І що комусь на долю випада". Почувши це, вона подумала: "Все, що неждано з'являється, кепсько кінчається" — і з досадою вигнала того приبلуду.[135]

Ось іде він дорогою, а назустріч йому — весільна процесія з гучною музикою; "І що комусь на долю випада" приєднався до процесії. Наречений був родом з якоїсь іншої країни, а звали його Варакірті. І от саме тоді, коли в призначений зірками час біля храму й вівтаря, заздальгідь споруджених коло воріт купецького дому, що стояв край Царської дороги, чекала його наречена в розкішному вбранні, од якого віяло щастям, розлючена тічкою слониха убила свого погонича і, збуджена галасом переляканих людей, помчала у той бік, де справляли весілля. Помітивши слониху, молодий і його почет, рятуючи своє життя, кинулися врозтіч. "І що комусь на Долю випада" здалеку побачив ніжні, сповнені жаху очі дівчини і гукнув їй: "Не бійся, я тебе врятую!" Потім підбіг, обхопив дівчину правою рукою і з неймовірною люттю обрушив цілий потік грубощів на слониху. Коли з веління долі слониха пішла геть і все навкруги втихомирилося, повернувся Варакірті з друзями та родичами і присікався до тестя за те, що його дочка дісталася хтозна-кому: "Так негоже, тестю! Чого ж це ти доньку, яку мені обіцяв, віддав іншому?" А той сказав: "Та я ж разом з усіма вами тікав од знавіснілого слона, то й сам не знаю, що тут скоїлося". І тоді став докоряти дочці: "Негарно ти, доню, вчинила. Розкажи мені, як це сталося?", а вона на те мовила: "Він захистив мене, коли я от-от мала з життям розстатися, і тому, поки жива я, ніхто інший, крім нього, моєї руки не дістане". Поки вони отак перемовлялись, то й ніч минула.

На другий день уранці, коли місто знову ожило, чутка про події минулої ночі докотилась до царівни, і вона пішла на місце пригоди. Довідалася про ті розмови й дочка начальника варти, яка теж туди поспішила. Почувши про велике збіговисько людей, прибув і сам цар до купецького двору та й спитав: "І що комусь на долю випада", кажи сміливо, що тут сталося?", і той сказав:

"І що комусь на долю випада".

А царівна, пригадавши про своє, додала:

"Того собі і бог забрать не зможе".

Потім заговорила дочка начальника варти:

"Тож я не побиваюсь, не журюсь..." [136]

А купецька дочка почула це й мовила:

"Присуджене мені чужим не стане".

Тоді цар звільнив кожна з них, зокрема, від страху, вислухав розповідь про те, що сталося, і, все збагнувши, свою дочку з тисячею сіл приданого, з усім її вбранням, прикрасами та належним почтом віддав за дружину "І що комусь на долю випада", який зажив неабиякої слави, і сказав: "Ти мені — син!", а потім помазав його наслідником престолу. З доброї волі віддав свою дочку йому за жінку і начальник варти та ще й надарував їй одержі, скарбів та багато всього іншого. І став "І що комусь на долю випада", оточений пошаною, щасливо жити в тому місті зі своїми дружинами, батьком, матір'ю та всією родиною, втішаючись радіщами. Тому я й кажу:

І що комусь на долю випада,

Того собі і бог забрать не зможе.

Тож я не побиваюсь, не журюсь:

Присуджене мені чужим не стане.

Отак подумавши про щастя та нещастя, я впав у розпуку, і ось новий мій друг Лагхупатанака привів мене до тебе. Тепер ви знаєте, що примусило мене відцуратись від усього світу". Мантхарака сказала: "Любий, адже він твій справжній друг, бо хоч і голодний був, а ти ж для нього повсякденна їжа, посадовив тебе собі на спину і сюди приніс, і в дорозі також не спокусився з'їсти тебе. Кажуть так:

Кращим другом буде той, хто дружить в будь-які часи

Й незмінним залишається, хоч як би він розбагатів.

Вважають мудреці, що друг правдивий

Завжди в житті такі прикмети має,

Що випробовують його по них.

Так випробовує пандіт вогонь жертівний.

А також

Лиш тільки той правдивий друг, хто в щасті і нещасті друг,

Коли багатство в тебе є, у друзі проситься крадій.[137]

Ось і я пройнялась до нього безмежним довір'ям, хоч, здавалося б, дружба м'ясоїдних ворон з тими, що живуть у воді, суперечить здоровому глузду. Але правильно сказано:

Ніхто не може, далєбі, ні ворогом, ні другом бутъ,

Один готовий друга вбить, той — ворога урятувать.

Так-от, ласкаво прошу, нехай берег цього озера стане для тебе рідною домівкою; не журись за втраченим багатством та через те, що доля закинула тебе на чужину. Правду кажуть:

*Швидкоплинна насолода від хмарини, тіні друга,
Жінки, страв смачних, багатства, молодості й охмеління.*

Ось тому розсудливі, які мають владу над своєю душею, не відчують потягу до багатства. Недарма кажуть:

*Адже багатії жорстокосерді
І кроків п'ять не ступлять з тим,
Хто в царство Ями йде,
Хоч би над їхнім зібраним добром
Ніяка небезпека не висіла.*

*А також
Пантрує риба у воді, хижак пантрує на землі,
А крук — у небі. Тут і там — повсюди є багатії.
Адже й безгрішних багачів цар запідозрює в гріхах,
А що узяти з бідняка, якщо він навіть скоїть гріх?
Багатство здобувати — біда, багатство берегти — біда,
Розтринькати його — біда, тьху на багатство, корінь бід!
Якби хоч соту частку тих зусиль,
Що тратають люди, щоб добра набуть,
Та віддали, щоб звільнення здобуть,
То, достеменно, мали б вже його.*

І не слід тобі життя на чужині перетворювати на вай-раг'ю — зречення від світу. Бо [138]

*Той, певно ж, край своїм охоче назове,
хто доблесний і мужній;
А хтось назве чужим — залежить, як похід
у край чужий кінчиться,-
Так в ліс приходить лев, озброєний хвостом,
зубами, пазурами,
Вбива царя слонів і кров'ю з жил слона
свою тамує спрагу.*

Розумний, втративши багатство, ніколи не сидітиме без діла на чужині. Кажуть:

Що неприступне для вдатного?

Що для діяльного далеке?

Що чужина для тих, хто має розум?

Що недруг той для красномовця?

Хто володіє скарбом мудрості, той — нерівня звичайній собі людині, бо

Хто в ділі енергійний, мовчазливий,

Хто — вчений муж, хто не зав'яз в розпусті,

Хто мужній, добродійний, друг надійний,

До того йде сама Лакшмі, богиня.

Коли багатство потрапляє до рук недостойного, то внаслідок карми воно гине.

Отож усі дні, що ти живеш,— твої, ні на мить не можна втішитися тим, що не твоє. А тебе сюди сама доля привела.

Буває й так: надбав добра, а втішитись не може ним. Неначе Сомілака той, який попав у ліс глухий".

Хіраньяка спитав: "А як це сталося?", і Мантхарака розповіла.

Оповідка п'ята

"В одному селищі жив ткач на ім'я Сомілака, який виготовляв дуже багато барвистих тканин, вбрання з них личило носити царям. Крам цей славився і чистою роботою, і витонченістю малюнка, і барвистістю, але виторгу від продажу його неставало ні на їжу, ні на одяг, тим часом [139] як інші майстри, що ткали тільки грубе полотно, заробляли чимало грошей. От якось Сомілака і сказав своїй жінці: "Ти диви, люба! Вони здатні ткати лише грубе полотно, а купаються в багатстві та золоті, я ж від свого ремесла не маю того прибутку, на який заслуговую. Піду я, мабуть, кудись-інде на заробітки". А вона заперечила: "О любий мій, це все ні до чого — хто в себе вдома не може заробити грошей, той і на чужині не розживеться. Як-то кажуть:

А чи до хмар злітає птах, чи падає на твердь земну,

Нічого не здобуде він, що б не судилось кармою.

А також

Не збудеться, що збутися не має,

А те, що має, збудеться без нас,

Зникає те, що в руки попаде,

Якщо воно судилося не нам.

Як поміж тисячі корів знаходить матінку теля,

Так діло вслід іде за тим, хто звершував його колись.

Із ним на ложі поруч спить, ступає слідом крок у крок,

Назавжди з ним пов'язана набута карма, як душа.

Як між собою світло й тінь пов'язані щонайміцніш,

Так діло і його творець в одно злилися назавжди.

Ото краще залишайся тут і роби своє діло". Ткач відповів їй: "Не згоден я з тобою, люба моя. Коли сидіти, склавши руки, то карма не принесе плодів. Кажуть так:

Як рукою однією не заплескати в долоні,

Так і карма без старання нам удачі не дарує.

Глянь, які смачні нам страви на обід послала доля,

Та без наших рук до рота аж ніяк їм не потрапить.

А також

До людини, що як лев, приходить Лакшмі,

Лінюхи хай твердять: "Вже такий талан?"

Балачки облиште, докладіть старання,

Якщо успіх не прийде, хто ж винен тут? [140]

До того ж

Щоб досягти мети у чімсь, не снити треба — діять слід,-

Якщо дрімати буде лев, йому не втрапить в пащу звір.

О царю, не здійснить бажань, якщо не докладеш зусиль,-

То лиш нікчеми кажуть так: "Що суджено, те й збудеться".

Хто трудиться у міру сил, а не щастить йому ніяк,

Його не треба докорять,— це в діло втрутився талан.

Так що треба мені вирушити в інший край". І от пішов він до міста Вардгаманapur, за три роки заробив там триста золотих та й подався додому. Десь на півдорозі йому довелося йти густим лісом, і саме під той час Сонце, Небесний Повелитель, зайшло за Вечірній Пруг. Тоді Сомілака, остерігаючись диких звірів, забрався на гілля могутнього баньяна та й заснув, і раптом крізь сон він почув розмову двох страхопудів. Один з них сказав: "Слухай, Картаре, хіба ти не знаєш, що Сомілаці не можна мати більше того, ніж потрібно його родині на одержу й на харчі? Нащо ж ти дав йому змогу заробити аж триста золотих?" А той відповів: "Чуєш, Кармане, я ж роботящим даю те, що вони заслужили, а кінцеві наслідки залежать від тебе!"

Прокинувся ткач, зазирнув у клучок, а там порожньо — трьохсот золотих як не бувало. Зажурився він і подумав: "Та що ж це таке? Тяжкою працею зароблене багатство хтосна-де поділося? Як же я, безталанний, покажусь на очі своїй жінці та друзям?" І подався тоді Сомілака до міста Паттана, попрацював там кілька років, а потім вирушив додому. От знову на півдорозі опинився він У дрімучому лісі, і Ясновельможне Сонце зайшло за виднокруг, проте ткач вже так боявся, аби не зникло його п'ятсот золотих, що й відпочивати не ліг, хоч був дуже стомлений. Бажаючи швидше добратись додому, він прискорив ходу. Раптом йому привиділося, що поряд з ним ідуть ті ж самі два страхопуди й перемовляються між собою. Один з них сказав: "Слухай, Картаре, чого це ти знову Сомілаку п'ятьма сотнями золотих наділив? Хіба ти забув, що йому відпущено лише на їжу та на одержу?", а другий відповів: "Слухай, Кармане, я старанним завжди даю те, що слід, а Що з цього вийде, то вже твій клопіт. То чому ж ти мені Докоряєш?" Почувши це, Сомілака глянув у свій клумачок, [141] а золотих там немає. Він страшенно засмутився й подумав: "Ой, нащо ж мені жити, пограбованому? Ось повішусь я на цьому баньяні і — поминай як звали". А тоді сплів з жорсткої трави-дарбхи віршовку, надів зашморг на шию, виліз на гілляку баньяна і ладен уже був заподіяти собі смерть, коли раптом почув голос якогось чоловіка, що витав у небесному просторі: "Схаменись, Сомілако, не роби цього! Це я вкрав твоє багатство. Не можу я стерпіти, щоб у тебе було достатку хоч на каурі більше, ніж потрібно тобі на харчування та на одяг. Так-от іди додому. А ретельністю твоєю я задоволений, і те, що ти мене побачив, без винагороди не залишиться — будь-що проси, і я задовольню твоє бажання". Сомілака на це сказав: "Коли так, то дай мені багато грошей". Той озвався: "Та що ти робитимеш з грошима, які не принесуть тобі користі? Тобі ж, крім їжі та одягу, нема чим утішатися! Недарма ж кажуть:

Дурне добро, що, мов жона, належить мужу одному

Й не може ним, як вишнею, будь-хто натішитися всмак".

Сомілака на те відповів: "Якщо більше нема чим утішатись, то нехай хоч гроші будуть. Бо ж сказано:

Багачеві в цьому світі, хай безрідному, скупому

Чи зневаженому світом, люди завжди догоджають.

А також

Дивлюсь оце вже стільки літ, вони улад гойдаються,

Прив'язані, либонь, як слід, чи упадуть колись, чи ні?"

Той чоловік запитав: "Як це?", і Сомілака розповів.

Оповідка шоста

"В одному селищі жив могутній бик на ім'я Махаврі-шабга. От якось у період тічки, залишив він своє стадо і, риючи рогами круті береги річки, подався до лісу, де став живитись вершечками малахітової трави. А в тому лісі жив жадібний шакал, якого звали Пралобгака. Одного разу він зі своєю жінкою розкошував на піщаному березі річки, і ось туди спустився на водопій гостророгий Махаврішабга. [142]

Побачивши його, шакалиха сказала шакалові: "Поглянь, у цього бика відвисають два шматки м'яса, якщо по них ударити, то вони, мабуть, згодом відпадуть. Тобі, любий, треба йти слідом за ним". Чоловік їй на те відповів: "А хто його знає, коли вони відпадуть, а може, й зовсім не відпадуть? Чого ти мене посилаєш на таке нікчемне діло? Сидячи тут, ми наїмося вдосталь мишей, бо поблизу пролягає їхня дорога до водопою, а коли я тебе залишу й піду назирці за тим гостророгим биком, то хтось інший займе наше місце. Не слід цього робити. Сказано ж:

Хто залишить вірне діло й за невірним поженеться,

Той загубить вірне діло, і невірне теж загине".

А шакалиха стояла на своєму: "Ой, який же ти ледачий! Десь крихту чогось роздобудеш і радий. Недарма кажуть:

Наповнить легко річечку, як і мишаче анджалі,-

Нікчому вдовольняє те, що іноді перепада.

Отож завжди треба бути діяльним та моторним. Бо ж кажуть:

Де завзяття і охота, де немає місця ліні,

Де в єднанні глузд і мужність, там живе богиня Щастя.

Покладаючись на долю, рук не опускай у ділі,-

Без зусилля із кунжута ти не вичавиш олії.

А також

Той тупоумний, що в житті задовольняється малим,

Удачі позбавляється і статок свій розгублює.

А чому ти думаєш, що ті два шматки хтозна-коли відпадуть? Сказано ж:

Хвали достойний тільки той, хто краще від життя бере,-

Адже сам Індра горобцю охоче воду подає.

Та й, крім того, мені набридла мишатина, а ті два шматки м'яса таки справді відпадуть. Інакше й бути не може". Після цього вони залишили насиджене місце й почували за гостророгим. Справедливо говориться: [143]

*Муж лише до того часу сам собі буває паном,
Поки гострих слів стрекалом не шпигне його дружина.
її словами збуджений, не в жарт вважає чоловік
Збагненним незбагнений світ, неїстівне все їстівним.*

Довго вони теліпалися слідом за гостророгим, а ті два шматки м'яса так і не відпали, і, коли вже звернуло на п'ятнадцятий рік, шакал сказав своїй жінці:

*"Дивлюсь оце вже стільки літ, вони улад гоїдаються,
Прив'язані, либонь, як слід, чи ж упадуть колись, чи ні?
Так-от, не відпадуть вони. Повернімось додому". Тому я кажу:
Дивлюсь оце вже стільки літ, вони улад гоїдаються,
Прив'язані, либонь, як слід, чи ж упадуть колись чи ні?"*

І сказав Сомілаці той чоловік: "Коли так, рушай у Вардгаманапур. Там живуть двоє купецьких синів, одного звать Гуптадгана, а другого — Упабгуктадгана. Ти розберись у натурі кожного з них, а потім уже проси винагороди. Якщо тобі сподобається збирати гроші й жити ощадливо, то я зроблю тебе Гуптадганою, а коли схочеш тратити гроші на втіху та розваги, то я зроблю тебе Упабгуктадганою". І, сказавши це, він зник.

А Сомілака, до глибини душі здивований, попростував до Вардгаманапура. Вже зовсім посутеніло, коли він, украй стомлений, дістався до того міста і, питаючи дорогою всякого, з ким здибувався, як знайти Гуптадгану, незабаром підійшов до його оселі. Переступивши поріг дому, Сомілака почув, що Гуптадгана свариться з дружиною та синами. А як хазяї посідали вечеряти, то й йому знехотя дали трохи попоїсти. Коли вечеря скінчилася і всі полягали спати, Сомілака знову побачив уві сні тих двох страхопудів, які розмовляли між собою. Ось один і каже: "Слухай, Картаре, навіщо ти змусив Гуптадгану так розщедритися, коли він пригощав Сомілаку? Кепсько ти зробив". Другий на це відповів: "Нема тут мого гріха, Кармліне. Моє діло посилати людині достаток, а як розпоряджатися ним, про це ти маєш дбати".

На другий день прокидається Сомілака, а Гуптадгана страждає від проносу і тому змушений до самого вечора постити. Сомілака удосвіта рушив з його двору — подався [144] до Упабгуктадгани. Той ушанував гостя, як належить, почастував різними наїдками, надарував йому одяжі й усякої всячини і поклав спати на розкішному ложі. Серед ночі Сомілака знову побачив уві сні тих самих двох страхопудів, які перемовлялись між собою. Один з них і каже: "Слухай, Картаре, щось надто витратився Упабгуктадгана, приймаючи Сомілаку. Як же він тепер буде розплачуватися з купцем, що в нього понабирав усього в борг?" І той мовив: "Знаєш, Кармане, це моє діло, а що з цього вийде — твоє".

І ось, коли вранці царський слуга приніс Упабгуктадгані грошей із царевої казни, Сомілака подумав: "Краще вже жити так, як Упабгуктадгана, а не як той скнара Гуптадгана. Недарма ж кажуть:

*За плід пізнання вед для нас —
Вогонь жертковний щоб не гас;
Плодом пізнання шруті є —
Добро, додержання чеснот;
Плодом пізнання жінки є —
Вдоволення жаги і сил;
Плодом нажитого добра —
Жага до втіх і доброта.*

Тож нехай творець зробить мене велелюбним і щедрим" а не таким скупієм, як Гуптадгана". І став тоді Сомілака Даттабгуктадганою — щедрим і велелюбним. Ось тому я й кажу:

*Буває й так: надбав добра, а втішитись не може ним,
Неначе Сомілака той, який попав у ліс глухий.
Якщо вже той, хто закопав своє добро в дворі — багач,
Тоді і ми ж таки пани — який від того людям зиск?
А також
Найкращий спосіб зберегти своє добро — роздати його,-
Так роблять стік із озера, щоб ряскою не заросло.
Тож грошей суть, аби за них втішались й роздавати їх,
Дивись-но, як усі беруть те, що назносила бджола. [145]
До того ж
У багатства три дороги — даток, насолода й втрата.
Хто на перші дві не важить, третю їм, вважай, готує.*

І, збагнувши це, розсудливий чоловік не повинен добувати багатств задля наживи, що призведе тільки до нещастя. Сказано ж:

*Змія повітрям живиться й не немічна,
Слон сіно їсть сухе, а все ж могутній він,
Вживають кращі з мудреців плоди й коріння,-
Вдоволення — то справжній дар людини.
Той, що шукає радощів і спокою душевного,
Чи ж знайде їх, гасаючи, коли сам ласий до багатств?
Велике щастя має той, вдоволення хто спив до дна,
Страшенно нещасливі ті, хто не спізна вдоволення.
Як розум потемніє геть, то й потемніють відчуття,
Заступить сонце хмари тінь, поглине й промені вона.
Нас вчать великі мудреці: умиротворення — це мир;
Добро не вдовольня бажань, вогонь не втишує жаги.
Заради грошей роблять все — засуджують за доброту
І возвеличують за те, за що звеличують не слід.
Той, хто на віру не дає, ніколи щастя не зазна,-
Вже краще обійти багно, ніж бруд змивати опісля.*

*Чи є цінніше щось за дарування?
Чи є лютіший ворог за жадібність?
Чи є прикраси ліпші за чесноти?
Чи є достаток вищий за вдоволеність?
Немає гіршої нужди, ніж в власній гідності нужда,-
У Шіви статок — віл один, а саме він верховний бог.*

Так-от, утямивши все це, любий Хіраньяко, ти повинен бути вдоволений". Вислухавши Мантхараку, той мовив: "Шановна Мантхарако, у тебе що на думці, те й на язиці. Правду кажуть:[146]

*О царю, легко тих знайти, у кого кожне слово — мед,
Та важко розшукати тих, хто скаже й вислуха гірке.
А незрадливий друг лиш той, хто скаже навіть і гірке.
А решта — то ніщо, пусте у друзях тільки числяться.*

Та от, поки вони отак розмовляли, до того озера примчав сполоханий мисливцем рябошкурый олень Чітранга. Побачивши його, Лагхупатанака від несподіванки злетів на дерево, Хіраньяка сховався в густі трави, а Мантхарака пірнула в воду. Потім Лагхупатанака, впізнавши оленя, сказав Мантхараці: "Іди сюди, Мантхарако, це прибіг змучений спрагою олень, і мова в нього не людська". Почувши це, Мантхарака сказала воронові: "О Лагхупа-танако, судячи з його уривчастого віддиху і стривожених очей, він сюди примчав, злякавшись мисливця, а не для того, щоб напиться води. Треба розпитати, чи не йдуть мисливці за ним слідом. Бо ж кажуть:

*Із переляку чоловік так часто дихає, як міх,
Не може спокою знайти, куди б він тільки не пішов".*

Чітранга, почувши їхню розмову, озвався: "О Мантхарако, ти розгадала причину мого страху: рятуючись від стріл мисливця, я ледве добіг сюди. Покажи мені надійне місце, де можна було б сховатись від мисливців".

Тоді Мантхарака сказала: "Послухай, Чітранго, про що йдеться в "Нітішастрі".
*Є два способи для того, щоб з очей сховатись вражих,-
Бути, мов мисливець, спритним чи уміти прудко бігати.*

Отож тікай швидше в густий ліс, поки не нагрянули жорстокі мисливці". Тим часом Лагхупатанака стрімко злетів з дерева і сказав: "Слухай, Мантхарако, ті мисливці давно вже розійшлись по своїх домівках, здобувши великі шматки м'яса. Ось тому, Чітранго, краще відпочинь трохи на цьому березі". І вони тепер, учотирьох, сідали опівдні Дружним колом піддеревом і втішали один одного дотепними висловами та вправлялися у красномовстві. Гарно ж сказано:

*Коли в розумного від слів встають на тілі волоски,
Він насолоду відчува без спілкування з жінкою.
Той, хто дотепних, мудрих слів поміж народу не збира,
Ані зерняти не внесе до скарбу приятних розмов! [147]*

А також
Хто нездатний підхопити влучне слово

*Й незугарен відповісти ловко,
Той не має скриньки із багатством.
Де ж йому узять слова-перлини?*

Та ось одного разу не прийшов на ту розмову Чітранга, і всі вони стривожено загомоніли: "Чого це сьогодні наш друг не прийшов? Чи не розірвав його лев або ще хтось із хижаків? Може, бідолаху впіймали мисливці? Чи не захопила його лісова пожежа? Чи не звалився він у безодню? А може, допався до молодої трави, а вона йому завадила? Влучно сказано:

*За того, хто пішов у сад,
Близькі бояться, щоб чогось не сталося.
А що й казати вже тоді,
Коли блукає він у темній пущі?"*

І тоді Мантхарака сказала воронові: "Чуєш, Лагхупа-танако, я і Хіраньяка не можемо піти його шукати, бо ми дуже повільно рухаємось. Отож лети до лісу, може, де знайдеш його живим". І Лагхупатанака полетів. Незабаром він помітив Чітрангу, який заплутався в тенетах на березі озерця. Згнітивши серце, ворон спитав його: "Що сталося, любий?" Коли Чітранга побачив Лагхупатанаку, йому зробилося тоскно і прикро на душі. Правду кажуть:

*Як гостро чується наш біль у наших друзів на виду,
Хоч би він трохи вже й притих чи навіть геть утамувавсь.*

Потім, заливаючись слізьми, Чітранга сказав воронові: "О друже, мабуть, прийшла моя смерть. Я зрозумів це, тільки-но тебе побачив. Недарма ж кажуть:

*Коли приходить смертний час і з другом випаді зійтись,
Обидва щасні — і живий, і той, хто в інший світ іде.*

Ти пробач мені, коли я щось не до ладу сказав під час наших розмов, і передай оці мої слова Хіраньяці й Мантхараці.

*Коли щось вчинено дурне, свідомо а чи зопалу,
Простіть обоє гріх мені, любов'ю сповнивши серця".*

Почувши це, Лагхупатанака мовив: "Любий, маючи таких вірних друзів, як ми, тобі нема чого боятись. Я зараз [148] полечу по Хіраньяку. Тим, у кого є добрі друзі, в горі не треба журитися. Бо ж кажуть:

*Хто везінню не радіє, в відчай не впадає в горі
І не знає в битві страху, той вродився світ прикрасить".*

Лагхупатанака заспокоїв Чітрангу й подався туди, де на нього чекали Хіраньяка й Мантхарака. Наспів він розповів їм історію полонення Чітранги. Ворон, знаючи, що Хіраньяка зможе перегризти тенета, в яких опинився Чітранга, посадовив його собі на спину й подався до оленя, а той, побачивши повелителя щурів, відчув якусь надію на життя і сказав:

*"Щоб нещастя подолати, треба вірних друзів мати,
Бо нещастя не здолати, як не маєш вірних друзів".*

Хіраньяка мовив: "Любий, ти ж добре знаєш нітішастри, тож скажи мені, як ти

опинився в тенетах?", а Чітранга йому відповів: "Зараз не час для розмов, ти краще, поки не нагодився підлий мисливець, перегризи пута на ногах моїх". Хіраньяка усміхнувся і сказав: "Тобі нема чого боятись мисливця, раз я прибув сюди. А оскільки я великий ненависник зброї, то мені дуже цікаво дізнатись, як такий знавець нітішастри потрапив у цю халепу? Ось про що я тебе й питаю!" І Чітранга мовив: "Друже, але ж кар-ма розум убиває. Бо ж кажуть:

*В тих, хто попав у зашморг бога смерті,
Чий дух покривджений судьбою злою,
Нехай душа хоч буде величава.
В них розум на каргу горбату схожий.
Те, що Творець всім на чолі разками літер вкарбував,
У часі невблаганному не стерти навіть мудрецям".*

А поки вони так між собою розмовляли, Мантхарака, вболіваючи за другом, з яким скоїлась біда, поволеньки теж причалапала до того злещасного місця. Побачивши її, Лагхупатанака сказав Хіраньяці: "Ну, це вже нікуди не годиться!", а той спитав: "Що, мисливець іде?" — "Та не згадуй про того мисливця! — озвався ворон.— Он Мантхарака наближається. Це так недоречно — ми ж усі пізнаємо, де лихо живе, якщо мисливець нагодиться. Ну, я тоді шугну в небо, ти заб'єшся в нору, Чітранга ж дасть [149] драпака. А куди ж подінеться земноводне? Мене дуже турбує, що Мантхарака сюди прибула". І Хіраньяка звернувся до черепахи: "Чого ти, люба, придибала? Тікай, не оглядаючись, поки мисливець не з'явився!" — "Що поробиш,— скрушно мовила Мантхарака.— Хіба ж я могла всидіти на місці, коли мій друг потрапив у біду, що спопеляла моє серце? Правду кажуть:

*Ніхто не зміг би пережити
З коханою розлуки, втрати грошей,
Якби забракло друзів поруч,
Що кращі за цілюще зілля.
Нехай я краще відійду, ніж втрачу за життя тебе,-
Життя по смерті прийде знов, а ти не вернешся повік".*

А тут і мисливець прибіг з луком, натягнувши тятиву зі стрілою аж до самого вуха. Якраз під той час Хіраньяка встиг перегризти тенета, сплетені з жил, і Чітранга щодуху кинувся тікати, Лагхупатанака злетів на дерево, а Хіраньяка забився в найближчу нору. Мисливець дуже засмутився, що втратив здобич, і тоді, помітивши Мантхараку, яка повзала по землі, подумав: "Коли вже доля так мене обікрала, то я візьму цю черепаху й нагодую сьогодні свою родину". Не довго думаючи, він загорнув її в траву дарбху, прив'язав до кінчика лука, якого поклав на плече, і попрямував додому. А Хіраньяка, як побачив, що мисливець забрав з собою Мантхараку, з жалю заголосив: "Ой, горе, горе велике приключилося!

*Я ще долаю у пекельних муках
Одне нещастя, рівне океану,
Як інше насуває вже на мене,-*

Навіщо діри марно затикати?

Хто вірний слову і в ділах, то це дружина, друг і лук,-

Як важко відшукати їх, хто в добрих сім'ях народивсь.

Ні матері, ані жоні, ні братові, ані синам

Не довіряють люди так, як другу вірному своєму.

Врятувався я від загибелі і втратив скарби, а тепер украли в мене найвірнішого друга Мантхараку. Кажуть:

Дає нам дружба три плоди: рятунок від нещастя і бід,

Підтримку в потайних ділах і поміч у тяжкі часи.

А Мантхарака таки справжній друг! То чому ж доля безперестану сипле на неї стріли нещастя, яких я не в змозі відвернути?! Отак спершу я втратив багатство, потім батьківщину, а тепер довелось розлучитися з другом! Такий, певно, закон життя. Сказано ж: [150]

Приречено на болі плоть, минуці статки і добро,

За щастям стріч — печаль розлук, такий талан усіх живих.

А також

Опинишся без грошей, подаянь,

Удари сипляться на свіжі рани,

І ворогів все більше, палить голод,-

Вразливий ти — нема нещастям ліку.

Ой, хтось дуже влучно сказав:

Хто митру з двох складів створив, той помага в нещасті,

Кохання втіху нам дає і впевненість повнить нас".

І поки Хіраньяка отак бідкався, підійшли Чітранга з Лагхупатанакою, і Хіраньяка їм сказав: "Нема чого нарікати на долю! Давайте краще подумаємо, як врятувати Мантхараку, поки мисливець не заніс її світ за очі.

Той, хто впадає у журу і ридма плаче у біді,

Йому не збавитись повік від непосідливих нещасть.

Природний засіб від нещастя — про нього відають знавці,-

Це викорчовувати їх із тим, що супроводить їх.

А також

Добра набутого надійний захист,

Надбань майбутніх вірна запорука,

Від напастей погрозових рятунок,-

Найвище чудодійне слово — мантра".

Вислухавши його, ворон мовив: "Тоді зробимо так, як я скажу. Нехай Чітранга вийде на дорогу, якою прямуватиме мисливець, і впаде, мов неживий, на березі першого-ліп-шого озерця. Я сяду йому на голову й злегенька клюватиму його, щоб каверзний мисливець подумав, що олень мертвий, і побіг до нього, поклавши на землю Мантхараку. А ти, Хіраньяко, перегризи мотузки, сплетені з дарбхи, і нехай Мантхарака тікає в озерце, під воду". Чітранга на те сказав: "Так, друже, чудову мантру

ти побачив, і завдяки їй ми неодмінно врятуємо Мантхараку. Як-то мовиться: [151]

Буде успіх чи неуспіх — від старань душі залежить,-

Це давно усім відомо — розум визначає успіх.

Отак і треба зробити". На тому й вирішили. І от мисливець, проходячи понад озерцем, побачив на березі Чітран-гу, якого клював ворон. Він дуже зрадів і подумав: "Напевно, цей бідолашний олень, зраний путами, спромігся лише добрести до води і сконав. Ну, черепаха в мене добре зв'язана, а тепер і оленя я приберу до рук". А тоді він поклав черепаху на землю і сам пішов до оленя. Тим часом Хіраньяка кинувся до Мантхараки, перегриз своїми зуба-ми-блискавицями мотузку з трави дарбхи, визволив черепаху, і та подалась до озерця й пірнула під воду. Чітран-га, не чекаючи, поки до нього підійде мисливець, схопився на ноги і разом з вороном помчав геть. Коли невдаха мисливець вернувся по черепаху, то її вже й сліду не було. Тоді він сів на землю і прочитав таку строфу:

О Крітанто, ти поцупив оленя,

З твоєї волі зникла черепаха,

А їх я вполював не так і легко.

І ось голодний в лісі тут блукаю,

Зневажений дружиною і дітьми,-

Зроби і те, чого не встиг зробити,

Готовий я тепер до всього.

Отак побиваючись, пішов мисливець додому ні з чим. А як його вже не стало видно, ворон, черепаха, олень і щур почали на радощах обніматися, немов заново на світ народилися. Потім повернулись до озера і стали там щасливо жити, потішаючи один одного всілякими розповідями та вправляючись у красномовстві. Ось як розумні цінують дружбу і знають, що з другом не можна бути нещирим. Недарма ж кажуть:

Хто дружбу водить із людьми й інтриг ніяких не плете,

Той не зазнає за життя ударів злого талану".

На цьому й кінчається друга тантра "Придбання друзів".

Так у створеній достойним Вішнушарманом "Панчатантрі" завершилась друга тантра, що іменується "Придбання друзів".

ПРО ВІЙНУ ВОРОН І СОВ

Третя тантра — "Сказання про війну ворон і сов" — починається з таких рядків:

Не слід тому, хто ворогом вам був

І другом став, у чомусь довірятись,-

Адже таки змогли спалить ворони

На гіллі гнізда — мудрих сов оселі.

Ось як це сталося. "Є в одній із країн, Дакшінатї, місто під назвою Махілароп'я, а неподалік від нього росте крислате густолисте дерево ньягродга, в затінку якого мешкало багато птахів. Жив там чорний, мов грозова хмара, Мегхаварна, повелитель

ворон з численним почтом. Він збудував надійну фортецю і повсякчас дбав про зміцнення її, спонукаючи до цього й підданих своїх. Неподалік оселився зі своїми прислужниками, що гніздилися в міжгір'ї, могутній повелитель сов, нищитель ворогів Аримардана. І от цей повелитель сов, здавна ненавидячи своїх сусідів, інколи нападав на котрусь із ворон і летів собі геть, але мало-помалу завдяки наскокам він позганяв усіх ворон з дерева ньягродга. Так часом буває! Адже сказано:

*Хто вколисає сам себе, зневажить ворогів своїх,
А чи збайдужить біль душі, той знайде неминучу смерть.*

А також

*Хто ворога не знищить сам, недузі не запобіжить,
Хоч би який всесильний був, загине від навали їх.*

І ось одного дня повелитель ворон скликав усіх радників і звернувся до них з такою промовою: "Тяжкий час настав Для нашого роду — підступний ворог, завжди готовий до нападу, вибираючи слушну годину, щоночі завдає нам великої шкоди. Як же з ним боротися? Ми ж уночі зовсім [153] нічого не бачимо, а вдень не можемо розвідати, де його фортеця, щоб розорити її. То що нам слід робити — помиритися з ним чи воювати, рушати в бойовий похід чи сидьма сидіти, тікати чи дотримуватися нейтралітету?" І тоді вони йому сказали: "Похвально, володарю, що ти запитуєш нас про це. Адже сказано:

*Чого б то радник говорив, як не пита його ніхто?
Спитають — відповісти слід,— про радість чи біду — всеодно.
Хто сам повіда новину, яка до краху призведе,-
Хай буде радник чи лестун, його за ворога вважай.
Того, владико, хто б лестив, між слуг неважко відшукать.
Того, хто правду б говорив, нелегко виявить між слуг.
Тому, владико, треба нам від миру далі, в таїні
Зійтись на раду й розсудить, як нам розумно учинить".*

І заходився Мегхаварна розпитувати по черзі кожного з п'яти своїх міністрів: Удджівіна, що стрімко злітає, Ануджівіна, який високо ширяє, Праджівіна, котрий угору лине, довговічного Чірадживіна, Сандживіна. Спершу він звернувся до Удджівіна: "Любий, що в таких обставинах ти вважаєш за потрібне робити?" І той відповів: "Не треба, повелителю, починати війни з могутнім ворогом, бо він нападає у зручний для нього час, і тому з ним слід підтримувати мирні стосунки. Недарма ж кажуть:

*Якщо могутній ворог твій, схились перед його мечем,
Тебе не кине твій талан,— ріка назад не потече.*

А також

*Хто у правді непохитний, доброчесний, благородний
І з братами дружній, мужній,— з тим належить жити в мирі.
Либонь із ницими мирись, як небезпека йде від них:
Коли життя ти збережеш, то й державу порятуюш.*

А з тими, хто не раз перемагав у війнах, і поготів треба мирно жити. Бо сказано ж:

[154]

*Хто в мирі й злагоді живе з непереможним владарем,
Той неодмінно в спілці з ним собі підкорить ворога.
Підтримуй з рівним лад, адже — не визначиш кінця війни,
В діла сумнівні не вдавайсь — так Бріхаспаті наставляв.
Не знаєш про кінець війни — на битву лиш тоді іди,
Як вичерпав три способи — дарунки, дружбу, чвар посів.
Хто відхиля в гордині мир, загине й від слабкого той,-
Так гине горщик, ще сирий, із випаленим стукнувшись.
Із сильним йде на бій слабкий — то для слабкого вірна смерть,-
Розбивши горщик, камінець лишається цілісінький.*

До того ж

*Спільник, золото, країна — ось три цілі перемоги,
Якщо жодного не буде,— про війну не гоже й думать.
Зжерти мишу зажадавши, кігті зломить лев об камінь,
Під яким нора у миші,— пощастить — здобуде їжу.
Як нема надій на здобич, а чига кривава битва,
Про війну не слід і думать, затівать війну неварто.
Тож тримайсь перед могутнім, як лоза під буревієм,
До змії не уподібнюйсь — бо Лакшмі прихильність втратиш.
Хто тримається лозою, благ великих досягає,
Хто наслідує зміюку, смерть знаходить неминуче.
Воїн, мовби черепаха, лізе в грізну мить у панцир,
А спокійна мить настане, піднімається, мов кобра.
Небезпеку передчувши, злагоду шука розумний,
При непевності не стане брать гарячу зброю в руки.
Ні, немає настанови: "Слід іти на бій із сильним!"
Не підніметься ніколи хмара проти буревію".*

Отак Удджівін виклав свої докази на користь примирення, які ґрунтувались на "Вченні про мир". [156]

Вислухавши його, Мегхаварна звернувся до Санджіві-на: "Хотів би я, любий, почути твої міркування". І той мовив: "Не схильний я, о божественний, до того, щоб примирятися з ворогом. Непарма кажуть:

*Дружити з ворогом не слід, хоч би й міцний уклали мир,-
Адже відомо, що окріп кострище може погасить.*

А наш ворог жорстокий, ненажерний, він не знає, що таке справедливість, і саме тому не варто тобі з ним дружити. Сказано ж:

*Не слід підтримувать зв'язків
Із тим, хто істини не зна.
Яка б угода не була,
А підступів недовго ждуть.*

Через те я вважаю, що треба йти війною на супостата! Як-то мовиться:

*Жорстокий, ненажерливий, ледачий, боягуз, брехун,
Безтурботний, ненадійний,— такого ворога поб'єш.*

Крім того, він завдав нам поразки, тож коли ми співатимем гімни на честь миру, ворожий гнів ще дужче розпалюватиметься. Кажуть же:

*Де війною йти потрібно, там примирення зашкодить,
Чи розумний буде пирскать на того, хто в лихоманці?
Хто про мир переговори з ворогом веде прелютим,
Той палає, мов олива у світильнику нічному.*

Могутній ворог промовляє і говорить абищо. Бо ж сказано:

*Лев, зваживши можуть свою, заносить лапу на слона,
Що мало не здурів в жазі, хоча за нього й більший слон.
Малий великого уб'є, якщо його розпалить гнів.
Вбить може лютий лев слона,— так всіх нас Бгарадваджа вчить.
Не можеш силою збороть — обманом ворога здолай.
Переодягшись жінкою, Кічаку Бгіма поборов. [156]*

А також,

*Коли, як смерть, несхитний цар, то він підкорить ворогів,
Коли він мовчки терпить все — травинка він для ворогів.
Той, хто втрачає весь свій блиск від відблиску суперників,
Своєю з'явою на світ зневажить материнську честь.
Як Лакшмі не вмастилася шафраном крові ворогів,
Не любя, хоч і чарівна, вибагливим чоловікам.
Життя своє змарнує цар, якщо поля в його краю
Не зростають кров'ю вороги і їх дружин потоки сліз".*

Так розтлумачив Санджівін "Учення про війну" і, вислухавши його, Мегхаварна звернувся до Ануджівіна: "Повідай, любий, свою думку",— і той мовив: "О володарю, наш ворог злостивий, дуже сильний, і нема упину його злодіянням, тому не слід з ним ні миритися, ні вести війни; а весь час бути насторожі в поході. Недарма кажуть:

*З тим, хто збройно посягає й меж пристойності не знає,
Не вступай ні в мир, ні в спірку, лиш походами погрожуй.
Є походи двох призначень — "оборона" від навали
Й "наступ", ціль одна в якого — домогтися перемоги.
В інший край йти походом, щоб його до рук прибрати,
Вирушати мудрі радять в місяць картика та чайтра.
А якщо у скруті ворог, в нього є місця вразливі,
До звияжнього походу можна будь-коли рушати.
Лиш фортецю укріпивши, воїв доблесних зібравши,
Можна йти у край ворожий, розвідку вперед пославши.
Хто в краю чужім не вивчить ні провізію, ні води,
Той не тільки не звияжить, а й не вернеться додому.*

Отож найдоцільніше вдатись до маневру ухиляння. Бо сказано:

Тому конче необхідний лиш похід другого роду,-

Не війна і не угода з ворогом міцним чи грішним. [157]

Виходом з цього, як пропонують мудрі люди, може бути маневр ухиляння. Недарма кажуть:

Баран, щоб вдарити сильніш, на кілька кроків відступа,-

Перед стрибком цар звірів лев попереду пружиниться.

У кого світлий розум, той обачно діє у житті.

Таїться з заміром своїм, своєю приховує мету.

А також

Хто залишає рідний край, лихих уздрівши ворогів,

Той вернеться у рідний край, як Юдгіштхіра, за життя.

Хто ворога не розпізнав і з ним вступає в смертний бій,

Той вскочив до омани сам і до загину рід веде.

А тому, коли ворог вочевидь переважає силою, найкращий спосіб — маневр ухиляння, а не замирення і не війна". Отак Ануджівін виклав "Учення про маневр ухиляння". Після цього Мегхаварна звелів Праджівіну: "А тепер, любий, скажи, що ти думаєш про наше теперішнє становище". Той мовив: "Не подобається мені, повелителю, ні війна, ні замирення, ні маневр ухиляння. Як на мене, то найрозумніша позиція — вичікування. Сказано ж:

Поки у лігві крокодил — потягне в пашу і слона,

А виповзе із лігва він, то і собаки не здола.

До того ж

Як сильний ворог нападе, фортеці ти не залишай,

А друзів доблесних поклич, щоб з тилу ворога розбить.

Хто про нападників прочув, здається страхові в полон

І з рідної країни йде, той не повернеться назад.

Змію, позбавлену зубів, та ще слониху в тічки час,

Поза укріпленням царя — істота знищить будь-яка.

Той, хто у сховищі своїм, здолає сотню ворогів,

Тож краще залишатись в нім, як маєш сильних ворогів.

Тому про сховище подбай,— вояк хоробрих в нім збери,

Вали насип, рови поглиб, як слід до битви приготуйсь [158]

Сховавшись за фортечний мур, готуйся, щоб іти у бій,

Як виживеш — здобудеш край, загинеш — зразу злинеш в рай.

А також відомо:

Слабких, якщо вони в гурті, не зможе дужий подолать.

Які б не віяли вітри, не вирвають їм цупких ліан.

Адже і велетня лісів, хоча б який він дужий був,

Якщо стоїть одинаком, з корінням вирве ураган.

Коли дерева в корені переплелись в однім вузлі,

Вони незборні в єдності, не вирве їх і ураган.

Та того, хто в самотині, хай і хоробрий буде він,

Слабким вважають вороги і легко можуть вбити його".

Отак Праджівін виклав свою думку у вигляді "Вчення про вичікування". Вислухавши його уважно, Мегхаварна звернувся до Чіраджівіна: "А яка, любий, твоя пропозиція?" — і той повів таке: "Мені, божественний, з усіх шести політичних засобів найбільше подобається союз, і, гадаю, його неодмінно треба укласти. Бо сказано:

Блискучий, обдарований, що зробить без помічника?

Вогонь погасне, певно, сам, як не роздмуха вітровій.

Отже, за теперішніх обставин ти, безсумнівно, здібний, повинен знайти союзника, який би допоміг відвернути нещастя. Але якщо ти покинеш свою твердиню й вирушиш кудись, то ніхто тобі нічим не зарадить, і марні будуть мої слова. Тому й кажуть:

У дружбі з бурею вогонь ліси дрімучі палить вщент,

Однак і скалку гасить він — хіба це дружбою назвеш?

Так-от, неодмінно треба об'єднатися з сильним, бо навіть слабкі об'єднуються для оборони. Сказано ж:

Якщо в гаю росте бамбук, не просто так звалить його,

Отак і цар, нехай слабкий, у спілці з друзями міцний.

А яке то щастя мати могутнього союзника! Неспроста Кажуть: [159]

І кого з нас не підносить із великим спілкування?

Так на лотосі краплина виграє, немов перлина.

Без надійного союзника ти нікого збороти не зможеш. Отож я пропоную укласти союз". Таке було "Вчення про союз", викладене Чіраджівіном.

Коли він скінчив, цар Мегхаварна вклонився престарому Стхіраджівіну, який був радником ще в батька Мегха-варни і добре знався на всіх трактатах про політику, й мовив: "О батечку, ось я спитав усіх своїх радників, і кожний з них висловив думку про становище, яке склалося. Обміркуй усе, що ти почув, і скажи, як бути. Порадь мені, будь ласка, що я маю робити?!" Той відповів: "Усі твої міністри, синку, висловили судження, які ґрунтуються на шастрах про політику, і все, що вони сказали, доцільне, і в дусі часу. Але тепер не обійтись без лукавства. Сказано ж:

Недовіра не зникає ні в час миру, ні в час воєн;

Якщо ворог злий і сильний, як же тут не бути дворушним?

Отак, увійшовши в довір'я до жадібного ворога, можна легко занапастити його. Правду кажуть:

Дай вільно ворогу зрости, а потім вже його розбий.

У горлі зникне мокрота, як більше потоки вживать.

До того ж

Не буде довго жити той, хто правду відкриває всім:

Дурному другу, лікарю й жінкам. Боятись треба хвойд!

Правдивим необхідно бути перед богами і дітьми,

Перед наставником своїм, з несплямленою совістю.

*У кого світлі душі, тим властива щира доброта,
А не до щастя жадібним, тим більш — не владарям.*

Вдавшись до лукавства, ти, як і досі, житимеш у палаці, а скориставшись жадібністю ворога, виженеш його. І тільки-но десь помітиш у нього дошкульне місце, одразу кидайся туди і роби все, щоб знищити ворога". І тоді спитав Мегхаварна: "Не знав я, батечку, про таку можливість, але як же я дізнаюся про те дошкульне місце?" Відповів на це Стхірадживін: "Я не тільки дізнаюся про табір його, синку, а й розвідаю всі дошкульні місця за допомогою наглядачів. Бо сказано ж: [160]

*Корова нюхом бачить все, брахмани бачать ведами,
Вивідувачем бачить цар, всі інші — парюю очей.*

А крім того,
*Як тіртхи добре вивчить цар через довірених осіб,
В краю ворожім чи своїм, уникне він найтяжчих втрат".*

Спитав після цього Мегхаварна: "Скажи мені, батечку, будь ласка, що таке тіртхи, скільки їх і хто такі ті особи?" І той пояснив: "Благословенний Нарада говорив з цього приводу Юдгіштхірі: "У ворога вісімнадцять довірених осіб, а в тебе — п'ятнадцять і на кожного по три шпигуни. Знаючи це, ти ворога бачитимеш наскрізь". А ще Нарада сказав Юдгіштхірі таке:

*"Як знаєш вісімнадцять тіртх у таборі ворожому
Та ще п'ятнадцять у своїм, на кожного — три шпигуни".*

Слово тіртха означає тут урядовець, і коли хоч один з таких прислужників стане запроданцем, не минути повелителеві лиха, а з вірними підлеглими володар може досягти великих успіхів. Тіртхи у ворожому таборі це: міністри, пурохіта — головний жрець, воєначальник, спадкоємець престолу, дауварніка — церемоніймейстер, антарвасіка — міністр двору, прашасака — управитель, самахартар — скарбник, самнідхатар — герольд, прадештар — розпорядник, джняпака — окличник, доглядач господарства, охоронець слонів, комендант фортеці, доглядач зброї, охоронець кордонів, в'язничний наглядач, головний над слугами. Так-от, коли між ними всіма пануватиме розбрат, тоді легко буде подолати ворога.

А в тебе це — матінка, годівниця, садівник, постільник, начальник розвідників, звіздар, лікар, водонос, бетельник, наставник, охоронець, квартирмейстер, тримач парасольки, наложниця. Якщо поміж ними не буде злагоди, кепські твої справи. А також

*Наставник, лікар, ворожбит розвідають все між своїх,
Між ворогів вивідачем хай буде заклинатель змій.[161]*

Крім того,
*Хай в стан ворожий підглядач проникне через броди три
Й розвідає розумно там таїн ворожих океан".*

Вислухавши старого міністра, Мегхаварна запитав: "А чому, батечку, між воронами й совами точиться постійна війна?", і той відповів:

"У сиву давнину зібралися всі пернаті — гуси, папуги, чаплі, зозулі, горобці, сови,

павичі, голуби, сойки, півні та інші птахи й заходилися стурбовано радитися: "Що нам робити? Править нами Вайнатей, але ж він догоджає лише Васудеві, а про нас цей нікчемний повелитель зовсім не дбає і не боронить від капканів та силець птахоловів. Недарма ж кажуть:

*Хто полохливих підданих не береже від бід лихих,
Ні, то не цар, не володар! — У цьому сумніву нема.
Народ без повелителя, який про долю б краю дбав,
Це — в океані корабель без стернового і вітрил.
Шістьох людина мусить кинуть,
Як в океані корабель:
Наставника, який чогось навчить не може,
Жерця, нездатного приносить жертви,
Царя, що незугарний боронить підлеглих,
Жону, якій ласкавості бракує,
Та вівчаря, який отари не вигонить із села,
Цирульника, який гуляти в лісі любить".*

А зійшлися вони на тому, що потрібно, мовляв, нам, птахам, обрати собі іншого царя! І тоді птаство, угледівши огрядну та поважну сову, постановило: "Якщо ця сова стане над нами раджею, то слід приготувати все необхідне для помазання її на царство". І потім зібрали вони воду з усіх священних тіртх, і настояли сто вісім цілющих коренів, і поставили левиний трон, і намалювали круг земний з сімома материками, океанами, гірськими хребтами, і розстелили тигрячі шкури, і наповнили чаші золотом, і запалили світильники, і понаставляли дзеркал та інших речей, які віщували різні гаразди, і поети виголошували хвалебні вірші, і брахмани вдумливо читали веди, і юні дружини співали. А коли сович зі своєю жінкою Крикалікою збирався вже ступити на царський трон, хтозна-де взявся ворон. "Еге,— подумав він,— що це за пишне зборище всіх пернатих?" Птахи, як помітили його, стали підлабузнюватись: "Далеко слава йде, що найкмітливіший з усіх пернатих — ворон. Кажуть: [162]

*Ось найтямущіші: цирульник,
Серед пернатих — ворон,
Серед зубастих — злий шакал,
Серед подвижників — шветамбара.
Отож хотілося б почути його думку. Сказано ж:
Шлях, омріяний в народі, виважений до дрібниці,
Тих, хто діє, неодмінно приведе до перемоги".*

Тоді ворон наблизився до них і запитав: "З якої це нагоди вельмишановні зібралися тут і влаштували таке пишне свято?", а вони йому відповіли: "Ой, горе та й годі, нема над нами, пернатими, царя! Через те всі птахи дійшли згоди помазати на царство сову. Скажи й ти своє слово. Ти вчасно прийшов!" Засміявся ворон і прокаркав: "Ну, цієї кривоносої, яка вдень нічогісінько не бачить, не можна наставляти на царство над павичами, гусьми, зозулями, качками, чаплями, папугами, яскравими папужками,

журавлями та іншими денними птахами. Тому я вважаю, що не слід обирати сови царицею, бо

*Кривоноса, косоока, вже й без гніву неприємна,
А коли скипить у гніві, що тоді вже говорити!*

А також

*Якщо сову огидну ми поставимо царицею,
Тоді ні в яким ділі нам повік не знати успіху.*

У нас за повелителя Вайнатая, то навіщо нам робити царицею ту, яка не бачить удень? У нас є володар, і ні до чого нам обирати іншого, хоча й достойного.

*Один могутній цар — добро, якщо багато їх — біда;
Дванадцять зійде в небі сонць і спопелять все на землі.*

І навіть саме ім'я нічого доброго вам не принесе. Бо сказано ж:[163]

*Одна лиш згадка імені про велич скаже мудрецю.
Ім'я у голос мовлене приборкає злочинця вмить.*

А також

*У скруті згадане ім'я від лиха може врятувать.
Так вижили колись зайці, згадавши образ місяця".*

Спитали тоді пернаті у ворона: "А як же це було?", і він розповів:

Оповідка перша

"В якомусь лісі жив ватажок слонячого стада — здоровенний слон на ім'я Чатурданта, тобто з чотирма бивнями. Одного разу в тих краях була превелика засуха, що спричинила пересихання заводей, ставків, озер і боліт. Звернулись тоді всі слони до свого повелителя: "О божественний, багато наших слоненят померло від спраги, а інші конають у нестерпних муках. Уклінно просимо тебе знайти якесь водоймище, щоб ми могли удосталь напиться і зберегти своє здоров'я". Усе добре обміркувавши, він сказав: "Є в одній чудовій країні на рівнині велике озеро, яке живиться водами самої Ганги, що протікає в Паталі — під землею, так от вирушаймо туди". Послухали вони його й подались до того озера. Аж п'ять ночей добувались вони до нього, а як поприходили, одразу кинулися в воду, досхочу наплавались і стали вибиратись на берег. Блукаючи туди-сюди, вони зруйнували чимало затишних заячих нір, яких на тому березі була сила-силенна. Багатьох зайців покалічили, потрощили їм лапи, шиї, голови, а велику кількість затоптали насмерть. Коли стадо слонів пішло звідтіля, настрахані й закривавлені зайці зібрались до купи й почали голосити: "Ой, яке ж нам горе! Відтепер цей повелитель слонів ходитиме сюди повсякчас, бо ніде навкруги води немає, і погибелі нам не минути. Недарма ж кажуть:

*Слони вбивають приторком, змія — смердючим подихом,
Усмішкою — володарі, нещирим словом — злодії.*

Отож треба нам шукати порятунку. І один з них мовив: "Доведеться усім нам розлучитися з тілом. Бо ж і Ману, і В'яса говорили: [164]

*Одного ради роду кинь, задля села — свій рід залиш,
Кинь ради джананади все, а духу ради — землю кинь.
Задля душі повинен цар залишить без вагання край,
Які б доглянута земля дари осінні не несла.
Якщо ти дбаєш про жінок, копійку навіть бережи,
Заради доброзичливих пожертвуй гроші і жінок".*

Але інші з ним не погодились: "Ми не можемо залишити місця, яке заповіли нам батьки й діди". А один з них запропонував налякати чим-небудь слонів, коли вже так склалося. Недарма кажуть:

*Хоч в кобри трути і нема, вона роздує свій капшук
Хоча отрути і нема, а той капшук накличе жах.*

Зайчуки загомоніли: "Ну, коли так, то треба придумати щось вірогідне, аби слон справді перелякався. А навести ману на нього може тільки дуже кмітливий посол. Він піде до ватажка слонів нібито як посланець від нашого повелителя Віджаядатти, котрий живе на місячному диску. Удаваний посол має сказати йому, що, мовляв, сам Чандра (тобто Місяць) забороняє слонам приходити до цього озера, бо в ньому мешкає його васал, і тоді, вислухавши таку значущу промову, він піде звідси геть". Всі одностайно схвалили цей намір: "Згода! А за посла нехай іде довговухий Ламбакарна — заєць, який уміє доладно говорити і знає посольську справу. Пошлемо його. Сказано ж:

*Той, хто приховує думки, і шастри знає, й мовчазний,
Розгадує думки чужі,— достойний царським быть послом.
Хто нерозумний і скупий, крім того ще й страшний брехун,
Той не влаштує жодних справ послом при царському дворі.*

Так-от, довіривши Ламбакарні це діло, ми убезпечимо себе від лиха.

Деякі сказали: "Авжеж, він справний заєць. Тільки цей урятує нам життя; іншого виходу нема". На тому й ухвалили. І тоді Ламбакарна, діставши повноваження посла, вирушив до повелителя стада слонів, пробрався стежкою до недоступного для них місця і так мовив слонові — і Чатурданті: "Чого ж це ти, харцизяко, безтурботно й : грайливо приходиш на це озеро, куди тобі й потикатись не і слід?! Ішов би ти краще звідси!" Той здивувався й запи— тав: "А ти хто такий?" І Ламбакарна сказав: "Звуть мене Віджаядатта, живу я на просторах місячного диска, а направив мене до тебе послом сам Чандрамас-володар, Місяць-повелитель. Гадаю, шановному відомо, що послові, який віщає правду, не можна завдавати шкоди, бо вустами послів говорять їхні повелителі. Сказано ж: [165]

*Якщо схрестилися мечі і вбиті родичі царя,
Повинні вижити послы, хоч мовлено й різкі слова".*

Вислухавши Ламбакарну, Чатурданта сказав йому: "Швидше повідай мені, зайчику, послання від благословенного Чандрамаса". Той мовив: "Шановний зі своїм стадом учора знищив багато зайців. Хіба ти не знав, що вони мої піддані? Отож коли хочеш зостатися живим, ні в якому разі більше не підходь до того озера. Оце й усе послання!" Слон спитав: "А де ж, добродію, живе повелитель Чандра?" І заєць йому відповів: "Та

ось у цьому озері — прибув сюди, щоб утішити бідолашних зайців, які вціліли після твого розбою. Через те мене й прислали до тебе". Слон сказав: "Раз так, то покажи мені його, і я, вклонившись йому, подамся в якусь іншу сторону". Заєць погодився: "Іди за мною, тільки без нікого, і я тобі покажу його". Так вони домовились і, коли споночило, заєць привів слона до води й показав на Місяць, що віддзеркалювався посеред озера. "Ось бачиш,— мовив Ламбакарна,— наш повелитель поринув у самадгі — глибокі роздуми, а тому швидше кланяйся і мовчки йди собі, бо він страшенно розгнівається, коли ти порушиш його думки". Переляканий слон поклонився і вирушив зі своїм стадом у далекі мандри. Відтоді родини зайців щасливо живуть у своїх норах. Через те я й кажу:

У скруті згадане ім'я — рятунок може принести.

Так вижили колись зайці, згадавши образ місяця.

Нікчемного, ледачого, підлого, невдячного, розбещеного, схильного до шельмування не повинен садовити на трон той, хто хоче жити. Бо ж мовиться: [166]

Спитались підлого судді наївна сойка і вухань,

Ось чим кінчилось це для них — вони удвох зазнали втрат".

Спитали пернаті: "А як же це було?", і ворон розповів.

Оповідка друга

"Жив я колись на одному дереві, а трохи нижче, в дуплі, гніздилася сойка на ім'я Капінджала. Нам удвох доводилося багато літати, і ми розважали одне одного змаганнями в субгашіта (тобто читали витончені ліричні вірші), співанням святих гімнів, розповідями про життя божеств, царських мудреців, пророків та й взагалі про все цікаве, що нам траплялося бачити під час поневірянь. Отак для нас обох і збігав час. Одного разу Капінджала з іншими сойками, шукаючи пожитку, полетіла в поле, де було повно спілого рису. А коли надвечір вона не повернулась, я дуже стривожився і подумав: "Що ж це таке? Чому Капінджала сьогодні не прилетіла? Чи не попала вона в пастку? А може, якась інша біда з нею скоїлася? Хоч би жива була та здорова, бо розлуки з нею я не перенесу". В таких роздумах минали дні, а тим часом у дуплі Капінджали влаштувався прудкий заєць Шігхрага, він хтозна-де взявся якось при заході сонця. А я, засмучений зникненням свого друга, не прогнав зайця. Та ось одного дня сойка, наївшись досхочу і дуже розповнівши на рисовому полі, зрештою згадала про своє гніздо й повернулась да нього. Але ж кажуть не дарма:

Й на небі не зазна багач отого щастя, що бідняк

В злиденній хижці зазнає, в своєму рідному краю.

Побачивши в своєму дуплі зайця, Капінджала з докором мовила: "Чуєш, зайцю, не ти опоряджав моє житло, в якому оце примостився. Ану, вшивайся звідси!" Заєць огризнувся: "Це не твій дім, а мій! Чому ти так непристойно і грубо зі мною говориш? Сказано ж:

Хазяїном не буде знов колодязя а чи ставка,

Раба, палацу, поля той, хто втратить їх хоч раз в житті. [167]

А також

Якщо хтось десять літ підряд чимсь достеменно володів,

Уже ні свідок, ні закон того повік не відберуть.

Справедливість у народі мудрі судді визначають,

А між звірами й птахами право сильного панує.

Отож це мій дім, а не твій". А Капінджала на те: "Слухай, якщо ти визнаєш авторитетність смріти, тобто писаних законів, то ходімо з тобою до того, хто в них розбирається, і як він розсудить, так і буде". Поки вони домовлялися, я подумав, що й мені було б цікаво подивитись на те судилище, і полетів за ними.

А тим часом гострозубий лісовий кіт, якого звали Тікш-наданштра, довідавшись про їхню суперечку, примостився на березі річки, край дороги, взяв у лапу пучок священного зілля куші, примружив одне око, підняв догори лапи, став навшпиньки і, повернувши морду до Благословенного Сонця, заходився читати таку святу проповідь: "О безглуздий цей світ сансари, життя швидкоплинне, подібна до сну зустріч з коханою, всі родинні зв'язки — лише ілюзія, тому немає іншого шляху до спасіння, окрім віри. Кажуть:

Ненадійна плоть, багатство — перебіжне і минуще,

Тільки смерть на світі вічна, тож подбай про чесну душу.

Не подбаєш про заслуги перед божеством Всевишнім,

Будеш нудити цим світом і сопти, як міх ковальський.

Мов собачий хвіст, нікчемна вченість без добра та віри,-

Гнилизни не прикриває, мошкарі не відганяє.

А також

Немов полова між зерна, пташиний нібито послід,

Москіт неначе — кожен, хто не має віри у душі.

За квіти краще та плоди, за масло краще та вершки

І навіть краще за коржі людини віра,-звісно-бо.

Людей без віри у душі служити іншим бог прирік,-

Кізяк худоба так дає, що гноєм на поля іде.[168]

У звершеннях не поспішають — настійно радять мудреці,

Але швидка у віри путь, хоча і не без перепон.

Ось, люди, в чому віри суть — пощо задумуватись вам?!

Той — чистий, хто близьким поміг, хто шкодить їм — впадає в гріх.

Послухайте-но і завчіть, ось віри заповітна суть,-

Не зич-бо іншому того, чого не зробиш сам собі".

Вислухавши всю його святу проповідь, заєць сказав: "Поглянь, Капінджало, он на березі річки стоїть благочестивий подвижник. Спитаймо у нього!", а Капінджала йому на те: "Та ти що! Він же за природою своєю наш споконвічний ворог. Спитаймо його здалеку, а то ще чого доброго порушимо його обітницю". І вони обидва гукнули йому: "О благочестивий подвижнику, зайшли ми вдвох у суперечку, може, ти її розв'яжеш з

допомогою дгармаша-стри, і хто з нас не несе з собою правди, того й з'їси". Кіт їм відповів: "Ні, ні, шановні, відмовився я від насильства, бо веде воно прямо до пекла, а істинний шлях віри — ненасильство. Недарма ж кажуть:

*Основа віри — не убий, тож мусить добродішній люд
Дбайливо берегти також нужу, москитів і блощиць.
Хто хоч і хижака заб'є, тому до пекла путь лежить;
А що й казати вже про тих, хто чистим заподіє смерть?!*

Ті, що, бажаючи зробити жертвоприношення, приводять, тварин на заклання, дурні, які не розуміють ні найвищої мети, ні священного писання, а в ньому ж сказано, що в жертву треба приносити аджу, тобто семирічний рис, а не якусь там тварину, козу, наприклад. Бо ж кажуть:

*Якщо вже той, хто нищить ліс, худоби проливає кров,
Достойний бути на небесах, то хто ж до пекла має йти?!*

Так-от, нікого я не їстиму, але справедливо судитиму, чия правда і хто винуватий. Тільки ж я вже старий і здалеку нічого не чую. Підійдіть до мене ближче і все до пуття розкажіть, аби я міг зрозуміти високу суть вашої суперечки і висловити своє судження так, щоб зазнати небесного блаженства. Правду ж кажуть: [169]

*Той, хто в гніві чи зі страху, від пихи а чи жадоби
Вчинить зле супроти правди, йде до пекла неодмінно.
Хто помилково судить про коня,
Одну живу істоту убиває,
А про корову — десять, сто — про дівку
І про мужчину — тисячу істот!
Якщо суддя не зв'яже слів, якому вирокові бути?
Від цього суду утікай: тут справедливості не жди.*

Отож не майте сумнівів, підійдіть до мене і на саме вухо викладіть суть справи". Що й казати! Вони обидва, сповнені довір'я, підбігли до нього, а той, вибравши момент, одного схопив лапою, другого зубами, і невдахи-чолобит-ники розпрощалися з життям. Через те й кажу:

*Колись до підлого судді, чекаючи, щоб засудив,
Звернулися вухань і пес, і той, і той зазнав біди.*

Тому, шановні, невидючі вночі, коли ви ту нікчему, яка не бачить удень, оберете своєю правителькою, то зробите таку ж саму дурницю, як заєць і собака. Подумайте добре і вчиніть, як годиться".

Вислухавши його, пернаті загомоніли: "Він правду каже. Треба нам знову зібратися й порадитись, кому бути царем!" — та й полетіли. А на царському троні, чекаючи помазання, залишився невидючий вдень Дівандга з Кри-калікою. Сович спитав: "Слухай, тут є хтось? Чому зволікають з моїм помазанням?!", а та відповідає: "О любий, твоєму помазанню завадив ворон. Розлетілися птахи увсе-біч. Але ворон чомусь тут залишився. Отож злазь із трону, а я додому тебе відведу". Почувши це, сович сказав воронові: "Чого ж ти, лиходію, зганьбив мене, перешкодив моєму помазанню?! Віднині

й навіки буде в нас тепер з воронами ворожнеча. Бо ж кажуть:

*І від стріли, і від меча найтяжча рана заживе,
Породжений злим словом біль нічим не вдасться втамувати".*

По цих словах Дівандха з Крикалікою повернулись до свого гнізда. Тоді ворон дуже стривожився й подумав: [170] "Що ж це я накоїв?! Нема ніякої причини для ворогування!

*Коли принизливе, дурне, ще й недоречно без підстав
І всує слово мовлене, то вже не слово — трута в нім.
Мудрець, хоч би й могутній був, не стане ворогів плодити.
Чого б отруту він ковтав і за цілюще зілля мав?
У добірнім товаристві іншого не слід судити
Й часом правду говорити: призведе вона до лиха.
Хто у колі вірних друзів спершу добре обміркує
І почне по тому справу, той здобуде щастя й славу".*

Отак розміркувавши, подався ворон до своїх старійшин. Ось відтоді, синку Мегхаварно, й зародилася між нами та совами ворожнеча". Мегхаварна запитав: "Що ж, батечку, тепер нам робити?" І той відповів: "При теперішньому становищі, синку, крім шести заходів, є ще один дуже надійний, скориставшись яким ми обдуримо ворогів, знищимо їх і здобудемо перемогу. Недарма ж сказано:

*Розумні і досвідчені спроможні й сильних обмануть,-
Втовкли брахману в голову,— не цапа він несе, а пса".*

Спитав його Мегхаварна: "Як це сталося?", і Стхірадживін розповів.

Оповідка третя

"В якомусь селищі жив брахман на ім'я Мітрашарман, який дав обітницю підтримувати священний вогонь. Одного разу в місяці магхі, коли повівав приємний вітерець, а небо затягли хмари й сіялася мжичка, брахман подався роздобути тварину в жертву Парджанї і спитав у жертводавця: "О щедрий на жертви! Хочу я, коли зійде молодик на небі, зробити жертвоприношення, то ж дай мені для цього якусь худобину". Той вибрав гладкого цапа,— такого, як шастрами приписано, і віддав Мітрашарману. Він обдивився його з усіх боків, переконався, що жертва підходяща, узяв цапа на плечі й поспішив додому. От іде він битим шляхом, а назустріч йому — троє голодних, [171] геть охлялих шахраїв. Побачили вони, що на плечах у брахмана лежить опасистий цап, і почали перешіптуватись між собою: "Хе-хе, з'їжмо цю тваринку і втамуймо голод". Тоді один з них вивернув навиворіт одягу, підійшов збоку до хранителя вогню та й каже: "Ну, й дурний же ти, агні-хотріне! Чого це ти на глум людський тягаєш на плечах шолудивого пса? Правильно сказано:

*До півня, чандали і пса не доторкайсь: брудні вони.
А до верблюда й віслюка торкатися тим більш не слід".*

Той розсердився і мовив: "Чи ти, бува, не осліп, добродію, що цапа собакою

називаєш?" Шахрай йому на це відказав: "Та ти не гнівайся, брахмане, роби, як знаєш!" От іде Мітрашарман далі, а по дорозі його перестріває другий шахрай і каже: "Гай-гай, брахмане! Чого це ти, любий, мертвого хлопчика несеш? Негоже його на плечі брати. Правду кажуть:

Безумний той, хто на собі несе мерця чи падлину.

Очиститься він жертвою дарів корови чи постом".

А Мітрашарман знову розгнівився й каже: "Хіба ти, любий, не бачиш, що це не мертвий хлопчик, а цап?!" Шахрай йому відповідає: "Не сердься, добродію! Темнота я неосвічена, тому таке й ляпнув! Роби, що хочеш". От невдовзі брахман дістався до лісу, а там перед ним вигулькнув третій шахрай у лахмітті та й каже: "Достойного недостойне це! Чого це ти осла звалив собі на плечі й тарабаниш кудись?! Кинь його зараз же! Бо кажуть:

Той, хто торкнеться віслюка, із наміром чи просто так,

Аби спокутувати свій гріх, обмитись мусить в одязі.

Так-от, звільнився від цього гріха якнайшвидше, поки ще хтось не побачив тебе". Брахман злякався, щоб часом не осквернити цапа, якого перехожий назвав ослом, кинув його на землю й щодуху помчав додому. А ті троє шахраїв зішлись разом, заходилися коло цапа й почали наминати його. Отож я й кажу:

Розумні і досвідчені спроможні й сильних обмануть,-

Втовкли брахману в голову — не цапа він несе, а пса.[172]

Адже справедливо мовиться:

Але чи зможуть обмануть розумних

Покірність слуг нових чи плач блудниць,

Слова гостей захоплено-солодкі

Чи прехитрющий вигад шахрая?

Розумний не повинен хизуватись перед іншими, а тим паче ворогувати з ними. Адже ж говориться:

Розумному не слід вступать у ворожнечу з сильними,-

Як кобра не лютилася б, її зжирає мурашва".

Спитав його Мегхаварна: "Та як же це може статися?", і Стхіраджівін розповів.

Оповідка четверта

"Оселилася в якомусь мурашнику велика чорна дуже чванлива змія на ім'я Атідарпа. Одного разу, повзаючи по своїй норі, вона спробувала вибратися з неї через запасний вихід, але дірка була вузька, і вона поранила собі все тіло. Почувши запах крові, що сочилася з ран, позбігалися зусібіч мурашки й почали гризти її. Багатьох із них вона почавила, інших покалічила, проте мурашок у ранах, які вкрили все тіло змії, було так багато, що геть покусана Атідарпа розпалася на п'ять первинних начал. Тому я й кажу:

Розумному не слід вступать у ворожнечу з сильними,-

Як кобра не лютилася б, її зжирає мурашва.

"Скажи все-таки, що нам робити, і ми, обміркувавши все, вчинимо так, як ти порадиш,— мовив Мегхаварна.— Звели, шановний, і ми скоримося твоїй волі". Тоді Стхірадживін прорік: "Ось що, синку, вислухай і, ні в чому моєї поради не порушуючи, забудь про ті п'ять засобів. Обламай мені крила, вилай мене грубими словами, тільки так, щоб ворожі наглядачі повірили в це, обмаж мене кров'ю й кинь під деревом ньягродга, а сам лети на гору Ріш'я-муку. Там і залишайся зі своїми жінками й підлеглими, поки я з допомогою добре продуманого плану увійду в довір'я до сов, приверну їх до себе, розвідаю, що і як у [173] їхній фортеці, а потім якось удень, коли вони нічого не бачать, тебе приведу туди, і ми разом знищимо їх. Отак я задумав, бо ніяким іншим способом успіху добитись не можна. Лише в тому разі, коли з фортеці не буде жодного виходу, ми подолаємо ворога, який засів у ній. Через те й кажуть:

*Фортецею фортецю звать, з якої є таємний хід,
Якщо ж відсутній хід такий, це не фортеця — западня.*

І ти не жалій мене, бо сказано ж:

*Нехай би слуги нам були приємні, любі, як життя,
Якщо спалахує війна, вони — оцупки для вогню.*

А також

*Слугу годуй і бережи, як бережеш ти сам себе,
Готуючись до тих часів, коли нагрянуть вороги.*

Тільки ти мені в цьому ділі не заважай". Отак він скінчив і зразу ж почав не своїм голосом удавано сваритися, а слуги Мегхаварни заходилися лаяти його, і, здавалося, ось-ось ладні були вбити старого. Але Мегхаварна гримнув на них: "Геть звідсіля! Я сам визначу кару цьому запроданцеві!" — і накинувся на Стхірадживіна. Легкими ударами дзьоба так його зранив, що в того аж кров потекла, а сам з усім своїм сімейством полетів на гору Ріш'ямуку. Тим часом Крикаліка, яка була в ролі ворожого наглядача, поквапилась розповісти повелителеві сов про те лихо, що скоїлося з міністром Мегхаварни. Вона доповіла: "Твій ворог так перелякався, що з усім почтом кудись полетів". Почувши це, повелитель сов зі своїми радниками вирішив: тільки-но зайде сонце, полетимо знищувати ворон. Він мовив: "Треба діяти якнайшвидше! Мабуть, завдяки нашій хоробрості переляканий ворог пустився навтьоки. Правду ж кажуть:

*Коли із бойовища враз пустився ворог утікати,
То це той слушний випадок, щоб розгромити вщент його.
Такого випадку не будь — не знищать ворога й боги.
Адже так Шакра ворога в утробі Діті знищить зміг". [174]*

Отак примовляючи, дістався він до дерева ньягродга і спокійно розташувався під ним. Вельми зрадів Арімардана, що довкола не було жодного ворона, і сів на одному з сучків ньягродги, а поети почали його славити й звеличувати. І тоді повелитель сов звернувся до своїх прибічників: "Розвідайте, куди вони подалися і якою саме дорогою, оті прокляті ворони! Поки вони не сховалися в фортеці, ми з тилу налетіли б на них і знищили б. Бо ж кажуть:

Нелегко ворога здолать, коли сховається за пліт,

А як в фортеці побороть, коли там ще й припаси є?"

І тоді Стхірадживін подумав: "Оскільки наші вороги не мають відомостей про нас, то все піде як слід. Поки що нічого не треба робити. Сказано ж:

Ознака перша розуму — не затівать безглуздих справ.

Ознака друга розуму — доводить діло до кінця.

Отож зараз краще нічого не розпочинати, щоб не було для самого початку ніяких перепон. Я просто голос подам, аби звернути на себе увагу". І Стхірадживін тихесенько простогнав, сови ж почули й гуртом накинулись на нього, щоб убити його, а він прошепотів: "О-о, я Стхірадживін, міністр Мегхаварни... Це він мене так понівечив. Прошу вас доповісти про мене своєму володареві. Я маю багато чого йому розповісти". Коли доповіли вони, державець страшенно здивувався і, прибувши до потерпілого, сказав: "Розкажуй, як ти в такому стані опинився?" І Стхірадживін промовив: "Коли твоя ласка, о божественний, то послухай, що сталося зі мною. Вчора підступний Мегхаварна, розгніваний і стурбований тим, що сови завдали воронам лиха, вирішив піти на вас, сов, війною. Але я йому сказав: "Владико, негоже йти на них війною. Вони могутні, а ми слабкі. Як-то кажуть:

Не маєш сил? Не ворогуй з могутнім,-

Хай буде очерет взірцем для тебе.

На себе сам погибель накликає,

Хто на вогонь летить, немов метелик.

Краще вже — принести дари, заплатити данину, помиритися. Сказано ж: [175]

Все найдорожче із надбань розумний ворогу віддасть,

Щоб зберегти своє життя,— багатство знову наживе.

Почувши все це, той лиходій запідозрив, що я переметнувся на твій бік, і довів мене до такого жалюгідного стану. Припадаю тобі до ніг і прошу твого захисту. Що мені ще сказати?! Коли зможу рухатись, приведи мене до себе, а я зроблю так, щоб усіх ворон спостигла погибель".

Вислухав його нищитель ворогів Арімардана і став радитися з міністрами, які служили раніше в батька й діда, а було тих міністрів у нього п'ятеро — кривавоокий Рак-такша, лютоокий Круракша, полум'яноокий Діптакша, кривоносий Вакранаса та вухатий Пракаракарна. Спочатку спитав він Рактакшу: "Ось, любий, попався в мої лапи ворожий міністр. Що мені робити?" І Рактакша відповів: "Пощо тут роздумувати, божественний? Убити, та й усе, бо сказано ж:

Знищ ворога слабого впень, допоки сильним він не став.

А ввійде в силу нелюдську, то нездоланним стане він.

В народі кажуть: "Щастя саме приходить, саме й зникає, кляте!" Неспроста ж мовиться:

Приходить слушний час лиш раз для кожного в житті.

Проґавиш — скільки не чекай, не діждешся його ти знов.

А ще кажуть:

Як погребальний стос горить і геть розбита голова,

А приязні прийшов кінець, любов'ю не поправиш справ".

Тоді Арімардана спитав: "Як же це так?", і Рактакша розповів.

Оповідка п'ята

"В якомусь селі жив брахман на ім'я Харідатта, і був він хлібороб, але йому не щастило — ніяк не міг дочекатись багатого врожаю. Ось наприкінці спекотливої пори року, він задрімав у затінку, під деревом, що росло посеред його [176] поля, а коли прокинувся, то побачив над мурашником страхітну змію, що розпустила свій величезний капшук, і подумав: "Та це ж, напевно, божество, що піклується про моє поле, а я ніколи не приносив цьому божеству жертви, через те й не щастило мені в хліборобстві. Неодмінно сьогодні ж складу йому жертву". Отак поміркувавши, він випросив у когось молока, налив у мисочку і, підступивши до мурашника, сказав: "О покровителько мого поля, не знав я досі, що ти тут живеш, і тому не приносив тобі жертви. Прости мені!" По цих словах він поставив миску, га й подався до себе додому. Коли на другий день уранці туди знову прийшов, то побачив у місці один динарій. І відтоді щодня потай приносив божеству молоко, а вранці забирав з миски динарій. Одного разу він доручив своєму синові однести молоко, а сам вирушив у сусіднє село. Син одніс молоко, куди було сказано йому, і повернувся додому, а коли на другий день знову навідав те місце й побачив у місці динарій, то схопив його і подумав: "Видно, цей мурашник набитий золотими грішми. Я вб'ю оцю змію й заберу все разом". От на другий день приніс брахманів син молоко, та й уперіщив змію по голові. Але, мабуть, так уже йшлося, що змія не розпрощалася з життям, тільки страшенно розлютилася і так ужалила молодика своїми гострими отруйними зубами, що той відразу й помер, а родичі, які працювали поблизу в полі, назбирали дров для погребального вогнища і справили останній обряд. На другий день повернувся додому батько, і родичі розповіли йому, що саме спричинилось до загибелі його сина. Той усе збагнув і мовив:

Як позбиткуєшся над тим, хто в тебе захисту шука,

То неодмінно пропадеш, мов гуси в заростях тростин".

Родичі спитали його: "Як же це так?", і брахман розповів їм.

Оповідка шоста

"Жив у якомусь місті раджа, і звали його Чітраратха, а в нього було озеро Падмасара, тобто Лотосове, яке пильно охороняли брахманові воїни. Населяло його багато золотих гусей, кожні шість місяців скидали вони з хвостів [177] по перу. От якось прилетів на те озеро великий золотий птах, але вони йому сказали: "Не можеш ти серед нас перебувати, бо ми взяли це озеро в оренду, за що кожні шість місяців віддаємо по одному перу з хвоста". І тоді зчинилась між ними велика сварка. Залітний птах попросив раджу заступитись за нього: "Знаєш, божественний, ті птахи без упину торочать: "Що нам цар зробить?! Ми нікому не поступимось своїм житлом!" А я їм

сказав: "Негоже вам так говорити! Ось я піду до володаря і все йому доповім". От я тобі, велителю, і доповім". Тоді цар звелів слугам: "Гей, ви, ідіть повбивайте всіх птахів та швидше повертайтеся назад!" Один старий птах, помітивши царських слуг з дрючками в руках, сказав: "О ріднесенькі, біда нам, біда! Давайте швидко, разом, як один, злетимо!" Так вони й зробили. Тому я кажу:

*Як позбиткуєшся над тим, хто в тебе захисту шука,
То неодмінно пропадеш, мов гуси в заростях тростин.*

Наступного дня вдосвіта брахман знову взяв молоко, пішов до того мурашника й голосно прославив змію. І тоді змія поволі виповзла з нори й сказала брахманові: "Ти не журись за сином, який прийшов сюди, гнаний жадобою, але й мене тобі любити нема за що. Твій син був ще молодий, тому й ударив мене здуру, а я його вжалила. Як мені забути про той удар кийком? І твоя туга по синові ніколи не вляжеться". По цих словах вона вручила йому коштовний смарагд і мовила: "Не треба тобі сюди більше приходити!" — і заповзла в свою нору. А брахман узяв смарагд і, осуджуючи нерозумний вчинок свого сина, повернувся додому. От я й кажу:

*"Як погребальний стос горить і геть розбита голова,
А приязні прийшов кінець, любов'ю не поправиш справ.*

Якщо ми його вб'ємо, то без зусиль врятуємо наше царство від ворогів".

І запитав тоді Арімардана в Круракші: "А як ти вважаєш, любий?" Той відповів: "Все, що він пропонує, жорстоке; не можна ні сіло ні впало вбивати того, хто шукає покровительства. Ось послухай, що кажуть: [178]

*Є легенда, ніби голуб ворога свого в скруті
Привітав якнайщиріше й спік себе в огні для гостя".*

Спитав Арімардана: "Та як же це могло бути?", і Круракша розповів.

Оповідка сьома

"Один нікчемний та підлий птахолов, уподібнений усіма живими істотами самому богові смерті, блукав дрімучим лісом.

*Нікого в нього не було — ані братів, ані сватів,
Від нього відсахнулись всі, бо ж нелюдські його діла.*

Та

*Хто між люду сіє страх і нищить хижо все живе,
Потвора то лиха й страшна, либонь, із леогрифів він.*

*Ломаку, клітку і сильце із собою прихопивши,
Він блукав постійно в лісі — всіх живих істот убивця.*

Якось він тинявся в лісі, і до рук йому попалась

Там голубка необачна — він її до клітки кинув.

*Раптом все навкруг стемніло, чорні хмари опустились,
Полилась навкісно злива, мов прийшла на світ погибель.*

Тут блукальця-горопаху переляк пройняв раптово,

Й він собі надійний сховок під густим знайшов гілляччям.
А як в небі прояснилось і засяяли сузір'я,
Він з-під дерева покликав: "Хоч одна тут є людина?"
Я молю: "Заради бога, порятуйте мою душу,
Я від холоду німію, я від голоду слабію".
А тим часом бідний голуб, що на дереві тут мешкав
Й був з дружиною в розлуці, із бентегою озвався:
"Лютує буря, злива ллє, а милої нема й нема,
І як мені без неї бути, мені без неї й дім не дім".
За мужа здатна все віддать, і ніжно віддана йому,-
Воістину щасливий той, кому судилась ця жона. [179]
Без господині дім — не дім, ні затишку в нім, ні тепла,
І мудро сказано давно: дім без хазяйки — темний ліс.
Голубка скніла від жури, у клітці сидючи, та от
Почула — стогне чоловік, зраділа й голос подала:
"Ту жінкою не варто звать, що мужу втіхи не дає,-
Як їй радіє чоловік, радіє їй і божество.
А не тішить жінка мужа, хай обернеться на попіл,
Як ліана у пожежі, що спалахує у лісі.
Батько дасть щось, брат — краплину, щось перепаде від сина,-
Хто ж вона, байдужа з мужем; всім її він наділяє".
Іще й додала:
"Послухай, мій улюблений, пораду добру я даю:
Хто просить захисту, тому віддай усе, й своє життя.
От птахолов, поглянь, прийшов просити в тебе захисту,
Сердега змерз і зголоднів,— прийми його з пошаною".
Недарма кажуть:
Хто в господу не запросить, не зустріне щиро гостя,
Той гріхи його перейме, втратить всі свої чесноти.
Не гнівись на нього, милий, що мене він так чарує.
Це мені така покара за мої тяжкі провини.
Ланцюги, хвороби, злидні, глупота, нещастя, муки,-
Все це нам достоту родить дерево провин численних.
Тож відкинь свою зненависть, що, гай-гай, мене спіймав він,
Зосередь на вірі душу й пошануй його належно".
І от, почувши ці слова, які сповняють вірою,
Той голуб з дерева спустивсь і птахолову так сказав:
"У лісі цім, добродію, тебе вітаю від душі!
Чим прислужитися, скажи? Влаштовуйся, як вдома, тут. [180]
Почувши приятні слова, на них одвітив птахолов.
"Ах, любий голубе, прошу, врятуй від холоду мене".

І той злітав кудись — приніс жарину жевріючу, вмить
Вогонь роздмухав, наносив сухого листя звідусіль.
Як багаття розрослося, він прибульця захопив:
"Не лякайся-бо! Сміливо обігрій залякле тіло.
Тільки ж я в цім лісі темнім тим, що бог пошле, харчуюсь.
Тож нема нічого зараз, чим тебе б нагодувати.
Тисячу хтось прогодує, цей — із сотню, той — з десяток.
Я ж бо, вільний так, без діла, харч собі ледь-ледь знаходжу.
Пригостить нема чим гостя, навіть, як один він зайде.
Що мені у домі цьому, раз такі у ньому злидні?!

От одне, чим я багатий,— тільки тілом недолугим,
Щоб мисливцеві сказати: "Й крихітки немає в домі".
Сам себе — не птахолова засудив і так сказав він:
"Не турбуйся, зачекай-но, чимсь тебе я нагодую!"
Мовивши так, добрий голуб порадив своїй ухвалі,
Обійшов навкруг багаття і вступив, як є, до нього.
Коли побачив птахолов, як голуб кинувся в огонь,
То він зажурено сказав, страждаючи від співчуття:
"Той, хто впадає в гріх тяжкий, стає і сам собі бридкий,-
Адже приходить слушний час і, що посіяв, те й пожнеш.
Отож і я, весь у гріхах, чиню несправедні діла,
За що й у пекло попаду, у тому сумніву нема.
І от мені, убивцеві, хороший приклад голуб дав,
Бо м'ясо гостеві своє пожертвував він на обід.
І власне тіло я також позбавлю всяких насолод
І якнайменше буду пить, щоб висохло воно в жару.
Негоди терплячи страшні, у струп'ї весь, охлялий геть,
Пильнуючи постів і свят, я благочестя збережу". [181]

Слідом за цим замок зірвав і клітку потрощив ущент,
І ту голубку птахолов з полону радісно звільнив.
З клітки звільнена голубка вгледіла в огні дружину
І, нещасна, заридала: пойняла її скорбота.
"Як мені без тебе жити, повелителю мій любий?
Горе тій сердезі-жінці, що живе без чоловіка.
Гордість, чванство, себелюбство, рід і родичі високі,
Верх над слугами й рабами,— за вдівства усе зникає".
Жаль свій виливши у горі невимовному такому
Вірна чоловіку завше, кинулась в огонь голубка.
І вона узріла раптом чоловіка в колісниці,
У божественнім убранні і божественних прикрасах.
От уже у божій плоті він одмовив їй доречно:

*"Кинувшись за мною слідом, ти зробила добру справу.
Та, що йде за чоловіком в небо, довго буде жити —
Тридцять п'ять мільйонів років — стільки ж волосків на тілі".
Так голуб, ставши божеством ділам розумним завдяки,
З голубкою-дружиною на небі радісно зажив.
На radoщах той птахолов у хащі лісові забрів,
Полишив птахів полювать — і знати миру не хотів.
Побачивши, що ліс горить, мисливець кинувся в огонь,
Спалив у ньому всі гріхи й здобув на небі благодать.
Через те я й кажу:
Є легенда, ніби голуб ворога свого в скруті
Якнайщиріше привітав і м'ясом пригостив своїм".*

Вислухав Арімардана Рактакшу і звернувся до Діптакші: "Як ти гадаєш, що робити в такому випадку?" І Діп-такша йому відповів: "Не треба його вбивати, бо хоч він і помічник ворога, але, видно, чесний, а то чого б він шукав у нас захисту? Правда, він чужого роду-племені, однак [182] може стати нам у пригоді, коли викрие уразливі сторони недруга. Через те й не слід його вбивати".

Вислухав усе це Арімардана і спитав іншого міністра — Вакранасу: "А ти як гадаєш, любий, що нам зараз чинити?" І той відповів: "Не треба його вбивати, тому що

*Як один з одним вороги сходяться в бою — нам благо,-
Брахмана злодій врятував, а двох корів зберіг ракшас".*

Спитав Арімардана: "Як це так?", і Вікранаса розповів.

Оповідка восьма

"Живе собі в одному селищі бідний брахман на ім'я Дрона, який тільки тим і промишляє, що жебрає. Ніколи в нього не було гарного одягу, притирань, парфумів, вінків, бетелю і всього того, що радує серце. Він заріс волоссям, відростив бороду й нігті, а тіло його нещадно виснажували холод, спека, вітер і дощ. Одного разу якийсь жертводавець пожалів нещасного й подарував йому двійко теляток, а він почав годувати їх тим, що випрошував — сироваткою, вершковим маслом, ячменем та іншим збіжжям і з часом гарно їх вгодував. Якось ту худобину помітив один злодій і подумав: "Ось я вкраду у брахмана обидві корови".

Отак він вирішив і, взявши дві мотузки із зашморгами, темної ночі вирушив у путь, але на півдорозі побачив якусь дивну істоту, геть зарослу волоссям вогнистого кольору, із світло-рудою бородою, що яскріла, немов жертвне багаття, з запалими щокми, з рядами гострих зубів, які зловісно випирали з рота, з налитими кров'ю, витрішкуватими очима, а тіло його було все в набухлих жилах. Хоч злодій і перелякався, але запитав: "Хто ти такий, шановний?" І чоловік відповів: "Я той, що завжди правду каже — Сатьявачана, брахмаракшас. Назви й ти себе, голубе!", і почув у відповідь: "А я майстер крадіжок, злодій Круракарма! Іду оце, щоб поцупити з

брахманового подвір'я обидві корови". Відчувши до нього велике довір'я, брахмаракшас прорік: "А я, любий, їм раз на три дні і от саме сьогодні хочу з'їсти того брахмана. Отож усе дуже добре виходить — у нас одна з тобою мета".

І от пішли вони далі вдвох, дістались, куди треба, і чекають слухної години. Злодій побачив, що брахман [183] спить, а брахмаракшас збирається його з'їсти, і сказав Сатьявачані: "Не годиться так, любий, давай спершу я корів виведу з двору, а тоді вже ти з'їси брахмана!" Той відповів: "Але ж від ревіння корів прокинеться брахман, і весь мій задум піде нанівець". Злодій заперечив йому: "А коли ти почнеш його пожирати, то він же стогнати й кричати, і це завадить мені. Давай краще так зробимо: спочатку я худобу заберу, а потім уже ти брахмана строшиш". Отак вони сперечались між собою і такий лемент зчинили, що аж прокинувся брахман. Тоді злодій і каже йому: "Чуєш, брахмане, оцей брахмаракшас хоче тебе з'їсти", а ракшас і собі: "А він, брахмане, злодій, і прийшов сюди, щоб украсти в тебе обидві корови".

Брахман, тільки-но почув це, одразу ж схопився і став оборонятись від ракшаса молитвою, зверненою до свого божества, а корів од злодія захистив добрячою полінякою. Через те я й кажу:

*Як один з одним вороги сходяться в бою — нам благо,-
Брахмана злодій врятував, а двох корів зберіг ракшас".*

Обміркувавши все, Арімардана спитав Пракаракарну: "Повідай мені, як на твою думку ми мусимо вчинити в цьому випадку?"

І той відповів: "Не слід, о божественний, його вбивати, бо коли зберегти йому життя, то потім можна буде жити з ним у злагоді. Отож кажуть:

*Живий, хто слабину свою завжди приховує, адже
Не приховаєш — пропадеш, як у мурашнику змія".*

Спитав Арімардана: "А як же це?", і Пракаракарна розповів.

Оповідка дев'ята

"Править в одному місті раджа на ймення Девашакті, а в животі його сина, немов у тому мурашнику, жила змія, і через те юнак день у день сохнув та марнів. Хоч як намагалися славетні лікарі зарадити лихові, вдаючись до всіляких засобів лікування та чудодійних ліків, про які йшлося в шастрах, але царевич не видужував. Нарешті йому все так остогидло, що він подався в чужий край, оселився [184] там в одному з міст та й став просити милостиню і поклонятись богові Калі (Часові) у великому храмі. А правив у тому місті раджа, якого звали Балі, і мав він дві дочки, що саме були в розквіті дівочої краси. Щоранку, коли сходило сонце, вони вітали батька, схилялись до його ніг, і одна з них кожного разу примовляла: "Перемагай, володарю, від милості твоєї залежить щастя всіх!", а друга: "Втішайся тим, що судилося, о великий раджо!" Раджу страшенно лютили повсякденні слова другої дочки, і він звелів міністрам своїм: "Гей ви, радники, віддайте царівну, що промовляє такі негідні слова, якомусь чужинцеві, нехай вона сама звідає, що таке "судилося". "Так і зробимо!" — згодилися вони. Потім узяли царівну (з

невеликим почтом) і заручили її з царевичем, який знайшов собі притулок у храмі. Дівчина від душі зраділа, прийняла його як свого судженого і нічого в світі більше не бажала.

Жило подружжя неподалік міста на березі ставка. От якось жінка й звеліла царевичеві наглядати за домівкою, а сама в супроводі служниць пішла до міста купити топленого масла, кисляку, солі, рису та всякої всячини. А поки вона купувала, царевич заснув, поклавши голову на мурашник. І тоді, вистромивши з його рота голову, змія, що жила у нього в животі, почала дихати повітрям, а тим часом з мурашника виповзла друга змія. Вони стали кусати одна одну, і від люті очі в них поналивалися кров'ю. Та, що з мурашника вилізла, мовила: "Чого це ти, мерзотнице, мучиш царевича, такого гарного на вроду?!", а та, що визирала в юнака з рота, озвалася: "А ти, пройдисвітко, хіба не ховаєш у мурашнику дві чаші, наповнені золотом?" Бій між ними розгорявся, і вони вишукували одна в одній слабкій місця. Знову подала голос та змія, що жила в мурашнику: "Ну, мерзотнице, ти ще, мабуть, не чула про гірке питво, настояне на зерні гірчиці, завдяки якому тебе можна отруїти?!" Змія, яка гніздилася в животі царевича, на те одказала: "А ти думаєш, буцім ніхто не знає, що від гарячої олії або від окропу тебе, підлотнице, може спостигнути погибель?" Поки вони сварилися, дошкуляючи одна одній, з міста повернулась ота царівна і, сховавшись за кущами, підслухала їхню розмову й розправилася з негідницями. Отак вона і скарб роздобула, і чоловіка врятувала від хвороби, та й повернулася з ним до себе додому. А там батько, мати і всі її родичі вшанували молодих, і вони стали щасливо жити, всілякими радощами втішаючись. Тому я й кажу: [185]

Живий, хто слабину свою завжди приховує, адже

Не приховаєш — пропадеш, як у мурашнику змія".

Вислухав усе це Арімардана й погодився, але, подумки усміхнувшись, знову заговорив Рактакша: "Кепські справи! Занапастили шановні володаря своєю короткозорістю. Сказано ж:

Де шанують недостойних, а достойних зневажають,

Троє там панують, звісно,— смерть, і страх, і клятві злидні.

Отак усіх нас вирвуть з корінням, і сліду не залишиться. Правду ж кажуть:

Розумний бачить недруга, хоч той клянеться в приязні,

Говорить правильні слова, а чинить завше навпаки.

А також

Усе багатство губить цар, як губить пітьму сонця світ,

Якщо міністри-неуки діла ведуть не до ладу!"

Вислухавши його, сови взяли Стхірадживіна й понесли в свою фортецю. І от під час цієї процесії він промовив: "Навіщо, о божественний, зараз, коли я в такому жалюгідному стані, брати мене з собою? Я хочу ступити в палаюче вогнище. І ти маєш піднести цей дарунок мені. Прошу тебе — розпорядись, щоб розпалили для мене багаття". І тоді Рактакша, збагнувши, що коїться в його душі, спитав: "З якої речі тобі заманулося згоріти?" І Стхі-радживін сказав: "Заради вас я переніс оце нещастя, в яке

ввергнув мене Мегхаварна, і тому хочу, ступивши у вогнище, заново народитися, щоб ворогувати з Мегхаварною та його посіпаками". Але Рактакша, який був дуже досвідчений у політиці, мовив: "Ти, любий, надто вмієш плести оманливі слова. Однак, хоч би ти й зачався в утробі сови, за природою своєю ти все одно зостанешся вороном!"

Проте, не повіривши словам Рактакші, сови, на погибель родові своєму, понесли його до фортеці, а Стхірадживін сам собі посміхався і думав:

"Цього убити конче слід!" — один міністр говорить так,-

Правдиво, знає тільки він, як прислужитися царю. [186]

От, коли вони не зроблять так, як він їм радить, то пізнають, де лихо живе". Незабаром процесія підійшла до воріт фортеці, і Арімардана звелів: "Стхірадживіна, який зичить нам добра, помістіть там, де він сам забажає". Почувши це, Стхірадживін подумав: "Настав час діяти, щоб звести їх зі світу, інакше недоцільне моє перебування між ними, бо вони пильно стежитимуть за кожним рухом моїм. Отож я оселюся перед самим входом до фортеці і здійсни свій задум". Отак помізкувавши, Стхірадживін звернувся до повелителя сов: "Усе до ладу, о божественний, ти сказав, але я, хоч і знавець політики, нічого, окрім добра, тобі не зичу. І от, маючи від природи чесну вдачу, вважаю, що не личить мені жити в середині фортеці. Краще я служитиму тобі перед входом до неї, де тіло моє повсякчасно освячуватиметься пилом з-під лотосів ніг повелителя". "Так тому й бути!" — погодився володар сов і звелів, щоб його слуги віднині годували Стхірадживіна досхочу добрими наїдками, і щоб їжу готували для нього з найкращого м'яса. І от на добірних харчах Стхірадживін згодом став такий гарний, мов той павич. А Рактакша, спостерігаючи, як догоджають Стхірадживіну, дивувався і говорив міністрам та й самому володареві: "Ой, дурні міністри і повелитель теж. Оце я добре знаю. Недарма ж кажуть:

Перший дурень — я, другий — хто царю полює звіра,

Далі йдуть раджі, міністри, а затим уже й весь почет".

А ті спитали: "Тобто як?", і Рактакша розповів.

Оповідка десята

"Росло на якійсь горі у далекій країні дуже велике дерево, а на ньому жив птах Сімбукха, послід якого перетворювався на золото. Одного разу прийшов туди мисливець, і Сімбукха саме тоді опорожнився. Мисливець побачив, що послід миттю став золотом, і дуже здивувався: "Ти диви! З дитинства я ловлю птахів, а такої чудасії ніколи не стрічав!" Отак подумавши, він розкинув під тим деревом тенета. Нерозумний і довірливий птах, як завжди, сів під дергвом і відразу ж заплутався в сітці, а мисливець узяв його, посадив у клітку й поніс додому. Потім подумав: "Що я робитиму з цим птахом? Він може завдати мені [187] лиха. Якщо хтось дізнається про його здібності та внесе у вуха цареві — не жити мені на білому світі. Краще вже я сам розповім про все повелителеві". Так він і зробив. А цар, як побачив цього птаха, від подиву витріщив очі, що виблискували на його лотосоподібному обличчі, страшенно зрадів і тієї ж миті

наказав: "Гей, ви, слуги цареві, пильнуйте цього птаха, як ока в лобі. Напоїв, наїдків та всього іншого давайте йому вдосталь". Але один з міністрів сказав: "А що нам робити з оцим, вилупленим з яйця, якого ми пригріли, прийнявши на віру слова негідного мисливця? Коли таке було, щоб пташиний послід перетворювався на золото?! Треба цього птаха випустити з клітки". Тільки-но за вимогою міністра птаха випустили, він злетів на верхній брус високої брами палацу, викинув послід з чистого золота і проспівав строфу:

*"Перший дурень — я, а другий — хто царю полює звіра,
Далі йдуть раджі, міністри, а затим уже й весь почет".*

А потім, вельми щасливий, шугнув у небо. Тому й повторюю я цю саму строфу".

Однак і цього разу повелитель сов не послухав Рактак-ші, який говорив задля його ж блага, а велів годувати Стхіраджівіна ще краще, ніж раніше, м'ясом та всілякими смачними стравами. І тоді Рактакша таємно зібрав увесь свій клан і сказав: "Побратими, велике лихо загрожує славній фортеці нашого володаря! Як і належить доброму наставникові, я давав йому слушні поради, але марно! Треба нам шукати надійної фортеці на іншій горі, бо ж кажуть:

*Процвітає той, хто гіршого чекає,
А як не чекає — зазнає біди.
У глухім бору до старості дожив я,
А от голосу не чув печери".*

А родичі спитали його: "Про що це ти?", і Рактакша розповів.

Оповідка одинадцята

"В одній лісистій країні жив лев на ім'я Кхаранакхара, що мав дуже гострі пазурі. От якось блукав він по всіх усядах, змучений голодом, але нічого з їжі собі так і не [188] знайшов. Надвечір при заході сонця доблудився він до гірської печери, зайшов туди й подумав: "Може, сюди вночі забреде якась худобина. От я й залишусь і тихенько чекатиму". Невдовзі повернувся господар цієї печери — капловухий шакал Дадгіпунча — і по слідах, які вели до неї, здогадався, що туди зайшов лев, а назад не виходив. І він подумав: "Ой лишенько, пропав я! Мабуть, там лев причаївся. Що ж мені робити? Треба якось вивідати, чи він там. Отак поміркувавши, шакал, стоячи біля входу, завив: "Гей, печеро! Гей, печеро!" Потім помовчав трохи і знову заходився вити: "Гей, ти, невже забула, як ми з тобою домовилися? Адже, коли я наближаюсь, ти маєш відгукуватись на мій поклик такими словами: "Я тебе чекаю!" Раз ти мовчиш, то я піду до іншої печери". Почувши це, лев подумав: "Очевидно, ця печера щоразу, коли він приходить, запрошує його, а сьогодні нічого не говорить, бо мене злякалася. Правду ж кажуть:

*Кому запав у душу страх, той голосу не подає,
Але тремтінням рук і ніг виказує свій переляк.*

Ось я замість неї відгукнуся, а коли він увійде, втамую свій голод". І лев так заревів, що аж луна пішла по всій печері. Той страшний гук нагнав жаху на всіх звірів

довколишніх лісів, а шакал біг, рятуючи свою шкуру, та примовляв:

*"Процвітає той, хто гіршого чека,
А як не чекає — зазнає біди.
У глухім бору до старості дожив я,
А от печери голосу не чув".*

З огляду на це нам усім треба якнайшвидше тікати звідси". І по цій мові Рактакша з усією родиною подався в далекі краї.

Стхірадживін дуже зрадив, коли Рактакша пішов, і подумав: "О, як добре, що Рактакша забрався звідси — він надто кмітливий, а всі інші туполобі. Мені шалено пощастило. Недарма кажуть:

*Коли у повелителів розумних радників нема,
На них погибель жде близька — їм не уникнути її.
А справедливо також вважають: [189]
Розумні бачать ворогів в підступних радниках отих,
Що мудрість топчуть без кінця й державцю шкоди завдають".*

Після таких роздумів став він щодня приносити до свого гнізда по гілочці, маючи на увазі спалити їхню печеру. "Не відають дурні сови, що ми збираємося спопелити їхнє гніздо. Правду кажуть:

*Хто робить другом недруга, а з вірних друзів ворогів,
Хто зло вважає за добро, той на загин приречений".*

Отак замість гнізда біля входу до совиної фортеці виросла купа хмизу, і тоді Стхірадживін, скориставшись тим, що на світанку сови сліпнуть, хутко злітав на гору Ріш'я-муку і сказав Мегхаварні: "Все готове, повелителю, щоб спалити печеру, де засіли вороги. А тепер зберіться всі разом, візьміть у дзьоби по запаленій гілочці й кидайте в моє гніздо перед входом до ворожої фортеці; завдяки цьому наші недруги згинуть у своїй домівці, як у гарячому казані". Почувши таку радісну звістку, Мегхаварна сказав: "Розкажи, батечку, як ти там жив? Давно ми тебе не бачили!" Але Стхірадживін заперечив: "Не час, любий, точити теревені. Ще чого доброго ворожий підглядач розвідає, що я сюди прибув, і сови, твої недруги, дізнавшись про це, хоч і сліпі, а спробують кудись шугнути. Так-от треба поспішати. Бо ж кажуть:

*Як хтось марудиться тоді, як треба хутко діяти,
Тому розгнівані боги завадами усіють шлях.
А також
Як справа невідкладна жде, а надто та, що дасть плоди,
Негайно треба діяти, інакше вип'є соки час.*

От, коли ти знищиш ворогів і повернешся додому, я тобі все чисто і спокійно розповім". Після цих слів Стхірадживіна повелитель Мегхаварна, наказавши кожному з і підлеглих узяти в дзьоб по запаленій гілочці, полетів зі ; своєю зграєю до совиної твердині. Добувшись туди, вороги закидали вогнем гніздо Стхірадживіна. Тоді всі ті, що вдень нічого не бачать, пригадали слова Рактакші й кинулись до виходу, але його так загатили, що врятуватись нікому і [190] не пощастило — вони знайшли смерть у

власній домівці, немов грішники в пекельному вогні. Знищивши таким чином усіх недругів до останку, Мегхаварна повернувся до своєї фортеці на дереві ньягродга, і, сповнений душевної втіхи, вмоствившись на троні, що стояв посеред залу ради, запитав Стхірадживіна: "То як же, батечку, жилося тобі весь цей час серед ворогів? Нам дуже цікаво дізнатися про це. Коли твоя ласка, повідай усе громаді, бо ж

*Краще вже із чеснотливцем разом у вогонь потрапи,
Ніж єдину мить на службі в ворога свого пробути".*

І, почувши таке прохання, Стхірадживін одповів: "Хіба ж то, любий, таїна, як важко жаданий плід дістається?

*Заради успіху, либонь, отруту можна проковтнуть,-
Немає іншого шляху для тих, хто до мети іде.*

Навіть сильним світу цього, мудрецам,

у вичікуванні слушної години

Іноді доводиться водитись

з грішниками, в кого груба мова.

Так і Бгіма, хоч який був всемогутній,

у володаря країни матсьїв,

При дворі не куховарив, не орудував

чорною від сажі кочергою?

Хто слушної години жде,

терплячість мусить мати.

Що б не чинив, чи добре діло а чи зле,

звершити має справу.

Чи ж не пустився у танок,

веселий іскрометний,

Арджун, чия рука і груди огрубіли

від тятиви Гандівиного лука?

Хто прагне успіху у чомусь досягти,

тамуючи завзяття,

Хоч би й могутній був чи пасинок богів,

таємно діять мусить.

Так довго при дворі Вірати Драхми син

служив з братами справно.

І кожний з них — достойний Захисник скарбів,

і цар богів, Бог смерті. [191]

Хіба не змушені були при сил буянні і при всій красі

Нащадки Мадрі у тяжкі часи Віраті випасать корів?

Хіба не змушена була, коли талан

зле обійшовся з нею,

Подібна до богині щастя Шрі

красуня незрівнянна

*Перетирать сандал при царському дворі
в чужому краї матсьїв
І завжди чуть брутальний оклик молодиць:
"Агей-но, слугівнице!"?*

Сказав Мегхаварна: "Авжеж, батечку, жити в ворожому стані — це те саме, що дотримуватись "обітниці меча"— і Стхіраджівін потвердив: "Щира правда, повелителю, але ніколи й ніде мені не доводилось бачити такого товписька дурнів! Єдиний, хто був мудрий, то це Рактакша, наділений гострим розумом і озброєний знанням багатьох шастр! Саме тому він і зміг розгадати задум, що таївся в моїй душі, а всі інші міністри — несусвітенні телепні, які зажили собі оманливої слави завдяки міністерським постам, і нічогісінько не тямлять у політиці. Адже

*Якщо від ворога прийшов тобі прислужувать слуга,
Не довіряйся йому,— шпигун, про все своїм він донесе.
Удару ворог завдає, коли противника війська
Втомливий роблять перехід чи стали, щоб перепочить.
Тому розумні з усіх сил дбайливо бережуть себе —
Трьох благ божественне житло. Недбалість нам несе загин.*

Справедливо мовиться:

*Хто з ненажер не зна хвороб?
Який з дурних міністрів не чинить хибних кроків?
Кого не окриля талан? Кого не косить смерть?
Кому шалена пристрасть не несе біди?
Захланний губить славу, гультяи — родину,
Падлюка — приязнь, скнара — щастя, розпусник — світло знань,
Жадібний до багатств — втрачає віру,
А радник нерозумний велич владаря занапащає.[192]*

Отож, володарю, те, що шановний прирівняв моє життя між ворогами до "обітниці меча", то я справді цього зазнав. Кажуть:

*Ганьбі вдивляючись в лице, за спину заховавши честь,
Розумний дба про інтерес: не дбати — дурістю було б.
Як треба, то б розумний зміг на плечах ворога нести,-
Так чорна кобра спромоглась немало винищити жаб".*

Спитав тоді Мегхаварна: "Це ж як?", і Стхіраджівін розповів.

Оповідка дванадцята

"Жила неподалік від гори Варуни, в глухій місцевості старезна, згубно-отруйна змія на ім'я Мандавіша. От якось вона подумала: "Треба щось робити, щоб поліпшити собі життя!" Потім отруйниця поповзла до великого ставка, де водилось багато жаб, і завмерла над водою. Тоді одна жаба підпливла до берега й спитала її: "Чого це ви не добуваєте собі прожитку так, як бувало раніше?", а та й відповіла: "Ой, любесенька,

мені вже ні їсти, ні пити не хочеться. Ще б пак! Сьогодні на смерку, блукаючи в пошуках їжі, я побачила жабу й мала намір її схопити. А вона помітила мене і, злякавшись смерті, пострибала геть та й затерлася між брахманів, які поринули в свої клопоти. І от я, наче мені душу хто потьмарив зовнішньою схожістю, узяла та й укусила за великий палець сина якогось брахмана, а він одразу й помер, розпавшись на п'ять первинних елементів. Тоді його батько, опечалений горем, став проклинати мене: "О лиходійко, укусила ти мого ні в чому не винного сина. Отож за цей гріх служитимеш жабам — їзовим тваринам — і їстимеш лише те, чим вони зволять тебе почастувати". От я й прийшла сюди, щоб служити вам — їзовим тваринам". Ну, ця жаба розповіла про таке всім іншим жабам у ставку, а ті зраділи й усе доповіли жаб'ячому цареві, якого звали Джалапада. Він подумав: "Ото дивина!" Потім в оточенні своїх міністрів з осторогою вибрався на берег ставка, виліз до Мандавіші на самий капшук, а решта розмістилась на тілі змії за старшинством. Що ж іще? Ті, кому не вистачило місця на спині, стрибали слідом, а Мандавіша, щоб їх [193] потішити, показувала різні способи свого пересування. І тоді Джалапада, сповнений невимовного блаженства, сказав Мандавіші:

*"Ні на слоні, ні на коні, ні в паланкіні, певна річ,
Приємно так не чувся я, як верхи на Мандавіші".*

Та ось одного дня Мандавіша прикинулася слабою й стала повзти неквапом, а Джалапада помітив це і спитав: "Люба Мандавішо, ти, мабуть, нездужаєш сьогодні?", а та й каже: "Я, божественний, не можу сьогодні вас нести, бо через недоїдання дуже охляла".— "То ти,— порадив їй Джалапада,— їж маленьких жабенят". Почувши це, Мандавіша так зраділа, що аж затремтіла усім тілом і схвильовано мовила: "Оце — те прокляття, яке наслав на мене брахман, і я задоволена твоїм розпорядженням!" Відтоді вона стала раз у раз пожирати жабенят і за кілька днів набралася сили і, посміхаючись у душі, подумки сказала:

*"Навіщо жаби різні ці, що хитрістю їх здобула,-
А чи надовго їх тепер на їжу вистачить мені?"*

Проте Джалапада, вельми зачарований облудними розмовами, нічогосінько не зрозумів; тим часом туди приповзла друга чорна змія і, побачивши, як Мандавіша возить на собі жаб, страшенно здивувалася й запитала її: "Чуєш, чого це ти возиш тих, кого ми їмо? Це не діло!" Мандавіша відповіла:

*"Я знаю те, що жаб вожу, але свого часу жду,-
Так дочекавсь брахман свого, коли він хитро придушивсь".*

Та спитала: "Як же це?", і Мандавіша розповіла.

Оповідка тринадцята

"Жив у якомусь селищі брахман на ім'я Яджнядатта, а в нього була жінка, дуже ласа на любові. І от, віддавши серце іншому, вона пекла пампушки з цукром та маслом і потай від чоловіка носила своєму коханцеві. Одного разу, коли вона вчиняла тісто, чоловік

спитав: "Для кого це ти, люба, печеш пампушки? І куди їх носиш? Скажи мені [194] чисту правду". А вона, оком не змигнувши, заторохтіла: "Тут неподалік є святилище милостивої Деві, в якому я пошусь і приношу жертву — особливим способом приготівлену їжу". Отак сказала і, не криючись від чоловіка, одразу ж подалася до храму Деві, міркуючи дорогою: "Ну от, чоловіченько й повірив, що я розповіла про Деві і, мабуть, думає: "Моя жінка несе для Деві жертвоні страви, які сама ж приготувала". Ось підійшла вона до святилища, спустилась до річки і зробила обмивання, а її чоловік, який ішов за нею назирці, причаївся за статуєю богині. Скінчивши обмивання, брахманка наблизилась до храму, обмила статую богині, намастила її сандалом, прикрасила гірляндами, розпалила пахощі, а також відправила інші жертвоні обряди і, низько схилившись перед нею, промовила: "О богине, що я маю зробити для того, аби мій чоловік осліп?" Почувши це, брахман, який стояв за статуєю, уривчастим голосом промовив: "Якщо ти день у день годуватимеш свого чоловіка такими пампушками з маслом та цукром, то він незабаром осліпне". А та розпусниця й повірила оманливим словам та й почала надалі напаківувати його пампушками. Минув якийсь час, і брахман сказав: "Чогось я, любенька моя, недобачаю". Тут вона й подумала: "Ой, нарешті, справдилися слова Деві". І тоді любий її серцю коханець став учащати до неї, не маючи страху на душі, мовляв, що йому зробить сліпий брахман? От якось, коли він прийшов і збирався вже обняти вітрогонку, брахман угледів його і, вхопивши за чуба, так віддубасив, що той перетворився на п'ять первинних елементів, а свою гультьяйку вигнав геть з двору, відрізавши їй носа. Так-от, я через те й кажу:

Я знаю лиш, що жаб вожу, але свого часу жду,-

Так дочекавсь брахман свого, коли він хитро придурився".

Отак подумки усміхаючись, Мандавіша сказала другій змії: "Оці жаби всі неоднакові на смак!", а Джалапада, почувши те, дуже стривожився: "Що вона верзе?" і спитав Мандавішу: "Чого це ти, голубонько, такі страшні слова промовляєш?", а та, щоб приховати свої справжні наміри, сказала: "То вчулося тобі!" Джалапада, серце якого було зачароване нещирими словами, так і не розгадав її злого умислу. А що ж було далі? Змія винищила усіх жаб, навіть ікринки на розплід не залишила. Ось тому я й кажу: [195]

Як треба, то б розумний зміг на плечах ворога нести,-

Так чорна кобра спромоглась немало винищити жаб.

Отож, володарю, так само, як Мандавіша силою свого розуму вигубила жаб, я знищу всіх наших ворогів. Правду кажуть:

Хай буря гуготить вогнем — коріння лісу не згорить,

Але з морозом вітерець — із коренем загубить ліс".

І озвався Мегхаварна: "Справедливо сказано, батечку. Адже в тому й полягає велич достойних, що, навіть опинившись у скрутному становищі, вони не облишають початого діла. Тому й мовиться:

У тому велич поляга достойних слави мудреців,

Що справ не кидають вони, хай буде їм спочатку й зле.

А також
Нікчема, боягуз, він перешкод
боїться й ледарює,
Людина так собі щось розпочне
й зупиниться у скруті,
І тільки мудреці вперед ідуть,
якесь почавши діло,
І візьмуть сотні перепон в путі,
і перемоги дійдуть.

Ось так і ти, знищивши до пня ворогів, зробив моє царство вільним, як і годиться чинити всім розумним політикам. Недарма ж кажуть:

*Розумний докладе зусиль, щоб до господи не пустить
Пожежі, боргу, ворогів а чи якоїсь із хвороб".*

І Стхірадживін мовив: "Щасливий ти, повелителю, бо починання твої увінчуються успіхом, а здобувається перемога не лише завдяки хоробрості, а й з допомогою мудрості. Сказано ж:

*Вщент знищить ворогів не здатна зброя.
Воістину вчинить це може мудрість,
Бо людське тіло вбить лиш зброя здатна,
А мудрість убива багатство, рід і славу. [196]*

Отже, коли мудрість і руки людські об'єднуються, то без зусиль можна досягти успіху в будь-якій справі.

*Якщо заздалегідь ума прикласти,
запам'ятається все до кінця.
Хто буде йти своїм шляхом настійно
і не збиватиметься з кроку,
Той величчю засяє в цілім світі
і піднесе себе, уславить.
І пристрасті його в ділах
достойні будуть похвали.*

До того ж Царство дістається тому, хто наділений політичною мудрістю, хоробрістю і ладен піти на самопожертву. Сказано ж:

*Багатство й велич наживає
Той, хто спілкується з хоробрим, з мудрим,
З багатства вже приходить щастя,
А вслід за ним — найвища честь!"*

Сказав Мегхаварна: "Звичайно, завдяки твоїм зусиллям твори про політичну мудрість швидко дали свої плоди, і ось Арімардану з усім його кодом знищено". І Стхірадживін мовив:

*"Як до мети йти маємо нагально,
То слід одразу йти, не відкладати на потім.*

*Царя дерев, що височить над лісом,
Безжально повалити люди здатні.*

Однак, о повелителю, яке пуття від тих промов, що не сприяють ні розвиткові справи, ні досягненню успіху? Недарма кажуть:

*Нерішучий, в кожній справі боязливий,
Той, хто в гріх впада на кожнім кроці,
Той, хто не доходить до мети своєї,-
Для людей сміховисько правдиве.*

Та й до легких справ розумні не повинні ставитись зневажливо, бо інакше

"Я не можу це зробити — ах, бо ж то усе дурниці.

Тут уміння непотрібне, тут зусилля ні до чого!" —

Так бездумні люди часом марнотою все вважають,

Навіть і важливе діло, і цим лихо накликають. [197]

Отож зараз, подолавши ворогів, мій державець, як ніколи раніше, може насолоджуватися сном. Бо кажуть:

Коли немає в домі змій, солодким спочиваєш сном.

А наразисься на змію, тоді приходить важко сон.

А також

Чи може бути благополуччя,

тоді як серце неспокійне

У тих, кому на битву йти,

коли покличуть сурми,

Його благословляють божества

на подвиги високі,

Які від мудрості залежать

і потребують немалих зусиль?

І ось тепер, коли мій задум успішно здійснився, я чую в серці мир і благодать. Віднині ти, справедливо правлячи народом і милуючись царством, визволеним від ворогів, утішайся щастям, що його посилає Покровителька царства, трону, царського парасоля, які ти маєш передати синам, онукам та іншим поколінням нащадків своїх.

Якщо про слуг не дбає цар, а лиш до блуду схильний він,

То царська влада — марнота, на шиї у кози соски.

Цар, який до цнот прихильний,

Вад не терпить, слуг шанує,

Житиме собі щасливо

У прихистку парасоля.

І не слід, гадаючи — "Я сам добув царство!", упиватися ласками Шрі (тобто втішатися царською владою), бо так само важко звеличити царський рід, як і вилізти на бамбуковий стовбур, і дуже нелегко втримати Шрі, схильну, всупереч сотням зусиль, до раптового зникнення; ваблячи серця багатьох, вона врешті щезає, подібно до мавпячого племені, непостійна, немов крапля води на листі лотоса, грайлива, як

пориви вітру, ненадійна, як дружба з недо-стойними, примхлива, ніби змія, що миттю спалахує, мов краї хмар при заході сонця, хистка, як бульбашки на воді, отруйна, як гадюка, а тане так швидко, неначе купа скарбів, добута неймовірними зусиллями. [198]

Коли помазали тебе на царство,

То дбай про те, як труднощі долати,

Бо в час помазання з коштовних кухлів

Також і прикрощі струмлять з водою.

І ніколи не забувай, що кожного може спіткати лихо. Недарма кажуть:

Блукання Рами, Балі потоптання,

життя пандивів лісове,

Загибель Врішни і падіння Наля,

Арджуни вправи танцівні,

Велителя поразка з Ланки скрушна,-

усе під владою Часу.

Скажіть, кому вдалось її уникнуть

або від неї вберегтись?

Де Дашаратха, що на небесах

царю богів був другом?

Де Сагара тепер, що в береги

взяв океан могутній?

Де Вайнъя, що з руки родивсь отця?

Де Ману, Сур'ї син?

Усім їм грізний Час, могутній Час

закрив навіки очі.

Де цар Мандгата, що здобув Тримир'я?

Де цар богів Нагхуша?

Де Сатьяврата-цар, мудрець Кешава,

обізнаний у шастрах?

Де ті, що Шакри посідали трон

і славою втішались,

Слонами й колісницями? їх Час

підніс і на загин прирік.

Отак, збагнувши те, що Лакшмі вічно хитається, як вуха знавіснілого слона, правуй, неухильно дотримуючись справедливості".

На цьому закінчується третя тантра — "Про війну ворон і сов", у якій мовиться про мир, про війну, про шість первооснов політики.

На цьому завершується третя тантра, названа "Про війну ворон і сов" у "Панчатантрі", створеній достойним Вішнушарманом.

ВТРАТА НАБУТОГО

Починається четверта тантра, що зветься "Втрата набутого", в якій перша шлока така:

*Той у скруті не загине, хто повторить вчинок мавпи,
Що сама посеред моря врятувалась від загину.*

Ось як про це розповідається. "Росло десь на березі одного моря могутнє дерево джамбу, завжди рясно вкрите плодами, а на ньому жила мавпа з яскраво-червоними губами. Рактамукха. От колись під тим деревом на дрібному піску примостилося морське страховисько з жахливою пащею на ім'я Караламукха. Рактамукха побачила його й сказала: "Благословенний твій прихід, шановний гостю! Тож не відмовся зі мною разом призволятися плодами джамбу, сповненими амрітою. Бо ж кажуть:

*Коханого чи нелюба, ученого чи телепня,
По пожертві пригостити — в небо шлях собі прокласти.
Радить нам наставник Ману: як прийшов хтось в час пожертви,
Про сім'ю і про ученість не допитуйся у нього.
Якщо гостя із дороги, що промерз і їсти хоче,
Пригостиш од всього серця, то блаженство вічне знайдеш"
А як гість із дому піде, скривджений і не зігрітий,
То господаря такого предки і боги зречуться".*

При цих словах Рактамукха дала гостеві кілька плодів, які він з радістю з'їв, потім вони довго втішались цікавими розмовами, а надвечір Караламукха поплив додому. Від тієї пори щодня мавпа і морське страховисько сідали під кроною дерева джамбу й щасливо проводили час у бесідах про різні науки. Одного разу Караламукха, наївшись досхочу плодів, решту забрав з собою і подався додому, щоб пригостити ними свою жінку. На другий день вона його питає: "Де ти, господарю мій, береш такі смачні плоди?" А він їй відповідає: "Є в мене, люба, щирий друг мавпа, яку звуть Рактамукха. Так отой друг, сповнений любові, і дає мені ці плоди". Тоді вона йому й каже: "У того, хто завжди їсть напоєні амрітою плоди, мабуть, і в серці вдосталь амріти. Отож, коли шануєш свою дружину, то подаруй мені його серце, і я тоді буду втішатися з тобою, не знаючи ні старості, ні смерті". Він стривожено мовив: "Не кажи так, люба! Мій приятель тепер став нашим братом, і тому не можна його кривдити. Краще облиш свій безглуздий намір. Непарма ж кажуть: [200]

*Одного народить мати, іншого народить Мова,
І спорідненість по Мові завжди більша, ніж по крові".*

І тут дружина морського страховиська сказала: "Ти ніколи по-моєму не зробиш! Напевно, то не приятель, а приятелька, з якою ти милуєшся цілими днями. От і взнала я правду про тебе! А чому ж

*Говориш холодно, байдужий до моїх бажань,
Вночі зітхаєш і згораєш у вогні розлуки,
Стискаєш ув обіймах ти, а не печеш цілунком,-*

Ах, шельмо, то ж не я, а інша у твоєму серці".

Тоді він упав на коліна і, обнявши ноги розлюченої жінки, покірно мовив:

"Перед тобою я стою, як є,— до послуг будь-яких,-

Чому ж, кохана над життя, тебе пройняв страшенний гнів".

А вона вислухала його слова і крізь сльози сказала:

"У тебе, шельмо, в голові бажання любки,

Яка кохання вдавши, в серці оселилась,

У нім для мене і куточка не зосталось,-

Пощо нещиро опустивсь ти на коліна?

Раз вона тобі нелюба, то чого ж ти не слухаєш мене і боїшся завдати їй шкоди? А коли це мужчина, то яка любов може бути у тебе з ним? Так-от знай! Якщо я [201] не з'ім його серця, то буду постити, аж поки й помру!" Караламукху дуже засмутила жінчина примха, і він сказав: "Неспроста мовиться:

Як причепиться хоч раз п'яниця, жінка, рак, вапно,

Рибина, фарба чи глупак, не відчепитися від них.

Що ж робити? Як мені мавпу вбити?" — І ось у таких роздумах він і помчав до Рактамукхи, яка, побачивши його, з тривогою спитала: "Чого це ти, друже, так забарився сьогодні? Чому ти невеселий і не тішиш мене красномовством?" Караламукха відповів: "Ти знаєш, дружина твого брата, який стоїть перед тобою, з докором сказала йому ось що: "Не показуйся мені на очі, невдячний,— тебе твій друг обсипає щедротами своїми, а ти й досі не запросив його до себе в гості. Нема тобі прощення! Сказано ж:

Для того, хто згубив брахмана,

В пияцтві потонув, вчинив крадіжку,

Є до спокути шлях. Нема спокути

Тому, хто не буває вдячний.

Так-от нехай сьогодні він завітає до нашої оселі, і ми віддячимо йому за все, бо інакше я побачуся з тобою на тому світі". Ось я й прибув по тебе, як вона звеліла. Ми з нею сперечались довго, тому я й загаюся трохи. Давай попливемо зараз до мене. Дружина твого брата вже все приготувала, вдяглася, у святкове вбрання, понадівала коштовні прикраси з самоцвітів та перлин, оздобила вхід до оселі барвистими гірляндами і стоїть на дверях — чекає гостя дорогого". Рактамукха сказала: "Справедливо мовила дружина мого брата. Говориться ж:

Мудрий муж відкине друга, якщо той користолюбець,-

Він-бо до ткача подібний — все на себе тягне й тягне.

А також

Шість ознак є в дружбі справжній — пригощать і пригощатись,

Тайне відкривать і слухать, брати і давать дарунки.

Але ж ми лісові жителі, а ваш будинок у воді. Як же я [202] туди доберуся? То, може, ти краще приведеш сюди дружину мого брата, я вклонюсь їй і прийму її благословення?" Відповів їй на це Караламукха: "О друже, наш будинок стоїть на тому

боці моря, отожд сміливо сідай мені на спину, та й попливемо". Мавпа з радістю сказала: "Коли так, то чого нам ждати? Поспішаймо. Ось я вже й сиджу на твоїй спині".

Ну от домовились вони й вирушили в дорогу. Згодом Караламукха вплив на глибоку воду, а коли Рактамукха побачила це, вона дуже стривожилась і, охоплена жахом, заговорила: "Поволі, поволі пливи, брате, бо хвилі запліскують мене". І подумав тоді Караламукха: "Вплив я на глибоку воду, і тепер мавпа у мене в полоні. їй нема куди втекти з моєї спини. Скажу я їй про наш замір — нехай помолиться божеству, що піклується про неї",— і він мовив: "Знаєш, друже, це ж я тебе везу за велінням своєї жінки, щоб убити". Рактамукха сказала на це: "Хіба я, брате, заподіяла вам щось лихе, що ви хочете мене зі світу звести?" Караламукха озвався: "Та от їй забажалося з'їсти твоє серце, напоєне солодощами плодів, сповнених амрітою, тому вона так і розпорядилася". А кмітлива Рактамукха мовила: "Чого ж ти, любий, на березі цього не сказав? Я ж своє серце дбайливо зберігаю в дуплі дерева джамбу, щоб подарувати його братовій дружині. Навіщо ж ти везеш мене без серця?"

Караламукха радісно мовив: "Друже, то віддай його мені, щоб моя клятуша жінка з'їла й відмовилась від посту, а я тебе миттю допроваджу до дерева джамбу",— та й повернув назад. А коли він добувся берега, мавпа, пошепки обіцяючи багату пожертву усім чисто богам, зіскочила з його спини, швидкими та довгими стрибками вибралась на дерево й подумала: "Ну, тепер моє життя врятоване. Правду кажуть:

Тим не вір, хто ненадійний, тим не вір, хто й вартий віри,

Із довіри страх буває, що стинає нас під корінь.

Так-от, сьогодні я ніби заново на світ народилася". А Караламукха, якому терпець урвався, крикнув: "Гей, чуєш, давай мені своє серце — жінка твого брата чекає його, щоб скінчити піст". І тоді Рактамукха заходилась його клясти: "Тьху, тьху на тебе, порушнику довір'я! Та хіба хто має два серця? Іди геть звідси, щоб твого духу не було біля підніжжя цього дерева! Недарма кажуть: [203]

Хто повернеться до дружби з тим, хто в дружбі зле повівся,

Той свою погибель знайде, як знайшла самиця мула".

Почувши це, Караламукха скрушно подумав: "І чого це я, неоковирний телепень, вибав мавпі нашу таємницю? Може, Рактамукха все-таки передумає і знову довіриться мені?" — а потім сказав: "Чуєш, то я жартував, коли говорив про жінчине бажання. Нащо їй твоє серце? То дружина твого брата чекає тебе". Рактамукха відповіла: "Забирайся геть, лиховеде! Тепер мене ти вже не піддуриш! Сказано ж:

Яких гріхів голодний не накоїть?

Між злиденних не буває жалісливців.

Придаршані передай — ніколи

Не повернеться в колодязь Гангадатта".

Караламукха спитав: "А як же це?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка перша

"Кажуть, що жив у якійсь криниці жаб'ячий цар Ганга-датта. Одного разу родичі довели його до того, що він заліз у цебро, яким витягували воду, і вибрався на землю, а тоді став думати-гадати, як помститися кривдникам. Кажуть:

*Якщо хтось осуду піддасть
Того, хто у нещасті з інших кпить,
Того, хто над нещасними глузує,
Той другого народження досягне.*

Отак міркуючи, він раптом побачив чорну змію, що заповзала в нору, й подумав: "От коли б її в криницю привести, я тоді винищив би всю свою рідню. Сказано ж:

*Хочеш ворогів побити — провокуй між ними битви,
І тоді в своєму ділі не зазнаєш втрат ніколи.*

А також [204]

*Розумний нищить ворогів, одного з одним зводячи,-
Задля здоров'я нашого шпичак виймаєм шпичаком.*

І тоді обмізкувавши все, жаб'ячий цар прискочив до нори й покликав: "Виходь, Приядаршано, виходь". А змія почула й подумала: "Той, хто мене кличе, не з мого роду, бо це не зміїний посвист, а я ж ні з якими іншими смертними в світі ніколи не водилася. Залишусь я, мабуть, у своїй фортеці, поки не дізнаюся, хто там прийшов. Бо

*Наставляє Бріхаспаті — нам і знатися не варто
З тим, хто із чужого краю та ще й норову чужого.*

Може, це якийсь хитрий заклинатель своїми магічними діями хоче спровадити мене в темницю? Або хтось із людей кличе, щоб я вжалила ворога". І вона прошипіла: "Хто ти такий, шановний?", а той відповів: "Та я Гангадат-та, жаб'ячий цар, прийшов з тобою завести дружбу". Почувши це, змія знову засичала: "Слухай, важко в це повірити так само, як і в дружбу трави з вогнем. Сказано ж:

*Хто народжений, щоб бути вбитим ворогом своїм,
Із ним не зблизишся й вві сні,— про що ж тоді говориш ти?"*

Гангадатта відповів на це: "Воістину так! За своєю природою ти наш ворог, але я прийшов до тебе, бо зазнав ганьби від своїх ворогів. Недарма кажуть:

*Коли не тільки лиш майну,— життю загроза виника,
То ради і життя, й майна поклонишся і ворогам".*

Змія спитала: "Скажи, хто тебе зганьбив?", а той озвався: "Таж рідня!" І знову змія спитала: "А де ти живеш — у ставку, в криниці, в озері чи, може, в заплаві? Скажи мені!" І жаб'ячий цар мовив: "У криниці, обкладеній камінням". Змія на те прошипіла: "От не щастить нам! Нема мені туди ходу. Хоч я й проповзу в криницю, але мені там буде замало місця, щоб винищити твоїх родичів. Отож іди собі. Як то мовиться:

*Зголоднілий мусить їсти їжу ту, що їсти можна,-
Перетравиться у шлунку й благо принесе людині". [205]*

Гангадатта не вгавав: "Ану, вилазь, шановна. Я покажу тобі зручний хід. Над самою водою в криниці є нора, сидючи в якій, ги, граючись, можеш розправитися з усіма

моїми родичами". Вислухала його змія й подумала: "Я вже така стара, що здатна тільки коли-не-коли якесь мишеня роздобути, а тут оцей виплодок свого роду відкриває мені такий легкий шлях до пожитку. І справді, піду я, мабуть, туди та й уминатиму собі жабенят. Неспроста ж кажуть:

*Той, хто виснаживсь у ділі і немає допомоги,
Мусить їжу роздобути,— їжа — щастя запорука".*

І от, після таких роздумів, вона сказала жаб'ячому цареві: "Ну, що ж, Гангадатто, я згодна! Ходімо!" Гангадатта мовив: "Добре, Приядаршано, я поведу тебе туди найкоротшою дорогою і покажу те місце, але ти мусиш остерігатись нашого кодла і поїдати лише тих, кого я виберу!" Змія прошипіла: "Ти мені справжній друг, а тому нічого не бійся — я поїдатиму родичів за твоїм велінням". По цих словах вона виповзла з нори і, обнявшись з Ганга-даттою, попрямувала до криниці. Там вони посідали удвох у цебро і спустилися в ньому до схованки Гангадатти. Жаб'ячий цар пристроїв змію в зручній норі й став їй показувати, кого найперше треба з'їсти. А та залюбки смакувала його родичами одним за одним. Коли було винищено всіх невгодних жаб, змія прошипіла: "Знищила я, любий, до останку твоїх ворогів. Давай мені ще якийсь харч — ти ж задля цього мене сюди привів".

А Гангадатта їй відповів: "Ти, любенька, зробила мені дружню послугу, а тепер сідай у цебро й вирушай додому". Змія прошипіла: "Гіркі твої слова, Гангадатто. Як же я туди вирушу? Нору, мою фортецю, напевне вже хтось інший зайняв. Тому я залишусь тут, а ти мені давай по одній жабі зі свого оточення, або я сама всіх потрощу". В Гангадатти від жаху похолонуло в душі: "Що ж я наробив? Нащо я привів сюди змію? Та, коли я їй не уважу, вона ж усіх пожере! Неспроста мовиться:

*Хто вважає себе могутнім, візьме й з недругом подружить,
Достеменно, той для себе сам настоює отруту.*

Краще вже я віддаватиму Приядаршані по одному другу щодня. Бо ж кажуть: [206]

Розумний ворогу віддасть майна частину,

Аби не втратити усіх своїх набутків,-

Так Океан Вадаві дав свою частину

І неосушений у всесвіті лишився.

А також

Хто із слабких сильнішому й зернини

З врожаю не дає, коли у нього просять,

Чи не дає того, на що покажуть,

Він згодом віддає зерно пудами.

До того ж

Коли всьому загроза є, то мудрий половину дасть,

І може половина та від втрати другу вберегти,

Малим людина розумом зуміє ціле вберегти.

В малім велике зберегти — у цьому мудрість всіх мужів".

Отак зважив він і почав щодня посилати змії своїх підданих, а та нишком поїдала

також і тих, що попадались їй на очі. Справедливо сказано:

*Хто ходить завжди у бруднім і занедбав свою красу,
Хто втратив честь і гідність, той і сліду їх не збереже.*

І ось одного дня змія разом з іншими жабами проковтнула Яманадатту, сина самого Гангадатти. Побачивши це, Гангадатта закричав: "Горе, горе мені!" — і ніяк не міг утихомириться. І тоді його жінка сказала:

"Чого ревеш? Ревіння це прихильників згубило всіх.

Ти сам прихильників згубив. Хто ж міг би нас порятувать?

Ото зараз подумай про те, як самому врятуватись і змію погубити".

Тим часом увесь жаб'ячий рід перевівся, вижити вдалось лише Гангадатті. І Приядаршана сказала йому: "Слухай, Гангадатто, я голодна! Раз ти мене сюди привів, то роздобудь якоїсь їжі". Гангадатта мовив: "О люба, поки я [207] живий, не турбуйся про це. Якщо ти мене пошлеш, то я тобі приведу з інших криниць жаб, які довіряться мені". Змія відповіла: "Тебе я не можу з'їсти, бо ти брат мені, а коли ти зробиш так, як сказав, то станеш мені батьком. Чини, як волієш". Вислухав її Гангадатта, заліз у цебро, пообіцяв усіляким божествам зробити жертвоприношення і вибрався з криниці. А Приядаршана, сидячи там, з нетерпінням чекала його повернення. Довго не було Гангадатти, і Приядаршана попросила ящірку, яка жила в сусідній норі: "Допоможи мені, будь ласка, люба, ти ж давно знаєш Гангадатту. Розшукай його в якомусь ставку й передай ось таке моє послання: "Приходь хоч сам, коли інші жаби не хочуть іти. А коли я тобі якесь зло заподію, то нехай згинуть усі мої релігійні заслуги". Ящірка миттю розшукала Гангадатту і сказала йому: "Любий Гангадат-то, твій друг Приядаршана не спускає очей з дороги, виглядаючи тебе. Вертайся до неї якнайшвидше. Не бійся її, бо ж вона поклялася, що тобі не зашкодить. І нехай сумніви не шматують твою душу". Вислухавши її, Гангадатта мовив:

"Яких гріхів голодний не накоїть?

Між злиденних не буває жалісливців.

Скажи Приядаршані, що ніколи

Не повернеться в колодязь Гангадатта".

По цих словах він відпустив ящірку, а та лиха водожителька передала Приядаршані: "Я,— сказав Гангадатта,— ніколи в твій дім не прийду".

Вислухавши оповідку, Караламукха промовив: "Так робити не можна, друже. Ти, будь ласкавий, зніми з мене гріх невдячності і завітай до моєї оселі, а то я перестану їсти і через тебе змушений буду розлучитися з життям". Рактамукха відповіла: "Бовдуре, хіба ж я сама піду в той дім, де на мене чатує явна смерть, подібно до вухатого осла Ламбакарни?

Хто чув ревіння лев'яче, чи бачив лев'ячу можуть,-

Дарма, у інший світ віслюк пішов без серця і без вух".

Караламукха спитав: "А хто такий той Ламбакарна? І чого він помер, почувши про небезпеку?" Рактамукха розповіла йому. [208]

Оповідка друга

"Кажуть, що в якійсь країні жив лев на ім'я Каралаке-сара, і за ним слідом завжди ходив його слуга шакал, якого звали Дгусарака — Сірошкурий. Одного разу слон так поколошматив лева, що той навіть лапою не міг поворухнути, а тим паче добувати їжу. Охлялий від голоду шакал сказав Каралакесарі: "Мене так змучив голод, повелителю, що я ледве на лапах тримаюсь. То як же я можу тобі служити?" Лев йому на це відповів: "Іди й розшукай якусь тварину, щоб я, навіть такий немічний, спромігся її вбити". І шакал, недовго думаючи, подався на розшуки. От забіг він у якесь сусіднє село й побачив там на березі ставка осла, що звався Ламбакарна — Вухатий. Той поскубував обрідну молоду травичку-дурву і смакував нею. Шакал підійшов до нього і сказав: "Добридень, любий, зичу тобі здоров'ячка. Давненько я тебе не бачив. Признайся мені, чого це ти так схуднув?" А Ламбакарна озвався: "О сину щасливиці, правди ніде діти! Замучив мене красильник, навалює мені на спину важелезні тюки, а ніколи й жмутка сіна не дасть. От і змушений я їсти траву-дурву впереміш з пилюкою. Від чого ж мені повніти?" Шакал прошамкотів: "Коли в цьому біда, любий, то ось тут поблизу на березі річки є затишна місчинка, геть поросла смарагдовою травою. Ходімо зі мною, і ти втішишся там солодкими розмовами". Ламбакарна на те сказав: "О сину щасливої матері, любі серцю моєму твої слова. Але ж нас, сільську худобу, вбивають лісові звірі, то яке ж пуття з тієї чудової місчинки?" — "Не кажи так, любий,— мовив шакал.— Та місцина охороняється силою лап моїх, тому ніхто інший туди пройти не може. Крім того, там пасуться теж замучені красильником три ослиці, які втратили покровителя. Вони зараз просто у розквіті юності, гарні та пишні. А знаєш, що вони мені сказали? Ось послухай: "Якщо ти, дядечку, нас шануєш, то піди в село й приведи сюди якогось доладного осла, щоб він був нам за чоловіка". Оце ж я тебе до них і веду". Осел, охоплений полум'ям кохання, мовив: "О любий, тоді йди вперед, а я за тобою слідом ступатиму. Правду кажуть:

Над вродливицю немає ні амріти, ні отрути,-

Розцвітають поруч з нею, умирають від розлуки.

А також [209]

Хто її не бачив навіч, а почув лише наймення,

Як він спалахне з кохання! Хто ж під поглядом не втоне?"

Ну от, приходять вони удвох до лева, а той, хоч і страждав од ран, як побачив осла, зразу ж підвівся. Осел зметикував, що до чого, й хотів, було, тікати, та лев наздогнав його і вдарив лапою, але удар того злощасного не досяг мети. Тоді шакал розгнівався і закричав: "Що ж це в тебе за удар, коли осел з-перед самого носа утік? Як же ти битимешся зі слоном? Ну й сила ж у тебе!"

Знічений лев відповів: "А що я маю робити? Просто я не підготувався до стрибка, а коли підготуюсь, то й слон від мене не втече!" Шакал гаркнув: "Я спробую ще раз привести його до тебе сьогодні, тільки ти вже приготуйся до стрибка як слід!"

Лева взяв сумнів: "Слухай, любий, якщо він мене побачив і втік, то як же ти його знов сюди притягнеш? Може, знайдеш якусь іншу тварину?" Шакал на те мовив: "Не

мороч собі голови! Ти тільки приготуйся до стрибка!" Отак напоумивши лева, шакал пішов по слідах осла і незабаром знайшов його на тому самому місці, де він раніше пасся. Побачивши шакала, осел сказав: "О сину щасливої матері, в гарну місцинку ти мене заманив — я мало в пащі смерті не опинився! Скажи мені, що це за істота, удар лапи якої схожий на блискавицю?" Шакал засміявся і мовив: "Любий, та це ж ослиця, згораючи в огні пристрасті, накинулась на тебе, а ти злякався. Вона тепер без тебе жити не може. То ослиця тобі лапу простягнула, щоб привітати. Отож іди до неї — сповнена невтолимої жаги, вона чекає на тебе і весь час примовляє: "Якщо Ламбакарна не буде моїм чоловіком, то я вскочу або в огонь, або в воду, або нап'юся отрути, тому що я не можу пережити розлуки з ним". Так-от зроби ласку, хутко йди туди, бо інакше на тебе впаде провина за вбивство жінки, та ще й розгнівається на тебе сам божественний повелитель Кама. Недарма ж кажуть:

*Якщо чоловіки відкинуть вічний стяг,
що все в житті дарує,
Зневаживши на нім жіночий чистий вид,
і підуть манівцями,
їх Кама покара. І будуть цілий вік
вони поневірятись, [210]
Неголені, нагі — злиденні кудлаї,
в червоних шатах смарти".*

З повагою вислухав осел шакала і знову пішов за ним. Правдиво сказано:

*Як люди, навчені життям, безтямно чинять щось,
Чи ж Карма в іншому краю дозволить гідне учинить?!*

І ось тоді лев, що заздалегідь приготувався до стрибка, накинувся на Ламбакарну, вбив його і, доручивши шакалові стерегти тушу, подався до річки робити обмивання. А шакал, якого жерли нетерплячка й цікавість, строжив і вуха осла, і його серце. А тим часом, скінчивши обмивання і помолившись богам та предкам своїм, повернувся лев. Він страшенно розлютився, коли побачив осла без вух і серця, і гримнув на шакала: "Гей, ти, грішнику, що це за неподобство вчинено? Чому осла позбавлено вух та серця і перетворено на недоїдки?" Шакал поштиво мовив: "О повелителю, не кажи, не кажи так, бо той осел прийшов сюди вже без вух і серця, інакше, побачивши тебе, він, звісно, відчув би, що повертатись на це місце небезпечно". Лев повірив шакалові і, ні в чому не сумніваючись, удвох з ним призволився ослатиною. Тому я й кажу:

*Дурний осел Ламбакарна
Як пішов, так і прийшов:
Вже без серця і без вух.*

Отож, дурню, ти захотів удатись до обману, але тебе, так само, як Юдгіштхіру, погубило правдиве слово. Добре сказано:

*Той недоумок і йолоп, хто, свою мету забувши,
Правду скаже — все загубить, як новітній Юдгіштхіра".*

"Та як же це?" — спитав Караламукха, і Рактамукха розповіла.

Оповідка третя

"В одному селищі жив гончар, який колись так напився, що, біжучи, упав і вдарився лобом об гострий черепок розбитого горшка. Він ледве встав і з заюшеним кров'ю обличчям поплентався додому. Потім рана загоїлася, та [211] від невдалого лікування утворився чималий рубець. А коли країна, де він жив, занепала, змучений голодом гончар подався з царськими слугами в чужий край і став прислужувати там цареві. Раджа побачив у нього на лобі страшний рубець і подумав: "Мабуть, цей чоловік великий герой! Неспроста в нього на лобі такий шрам!" І тому він став його виділяти серед інших слуг та шанувати. Слуги дуже заздрили гончареві, але, боячись царя, пари з вуст не пускали.

Ось якось напередодні війни, коли прославляли мужніх вояків за ратні подвиги, навчали слонів, а на коней та на воїнів надягали бойові обладунки, цар спитав гончара сам на сам: "У якому бою ти, царський слуго, був так тяжко поранений?" — "Та не воював я, о божественний, я гончар зроду-віку і звуть мене Юдгіштхіра. Дома в мене багато горшків, і от я колись, п'яний, упав і вдарився об черепок. І зробилась на лобі рака, а потім оцей страшний рубець". Почув такі зізнання раджа, засоромився і сказав: "Ну й обдурих же мене гончар, прикинувшись царським слугою. Треба його вигнати в потилицю!" Гончар зрозумів, що діло кепське, і мовив: "Не роби цього, не роби! Повір, я в бою дуже легкий на руку, і луком, і мечем добре орудую". А раджа на те відповів: "Воістину, шановний, ти маєш таке обдарування, та однаково забирайся геть! Бо сказано:

І мужній, і вродливий ти, у тебе, синку, є й знання,

В роду ж, з якого ти пішов, ніхто не убивав слона".

Гончар спитав: "Це ж як?", і цар йому розповів.

Оповідка четверта

"В якійсь лісовій країні жили лев і левиця. Вона народила йому двоє левенят, а він ходив на полювання і приносив їй здобич. Одного разу сталося так, що лев нічого не вловив, хоча й блукав лісом, аж поки зайшло сонце. Повертаючи до свого лігва, він спіймав шакаленя й подумав: "Та це ж малюк!" Потім узяв його в зуби і живенького приніс левиці, а та сказала: "І оце, любий, уся їжа на сьогодні?" Лев їй відповів: "За цілісінький день, кохана, я не стрів жодного звіра, окрім цього шакаленяти, та й то не вбив його, бо подумав: "Та воно ж дитинча!" Адже сказано: [212]

Подвижника, брахмана, жінку,

Дитину убивати — злочин,

А надто того, хто довіривсь,

Хай навіть і життям ти важиш.

Якщо хочеш, то з'їж його, — тобі не можна не їсти, а завтра вранці я вполюю щось інше". Вона на те озвалася: "Любий, ти ж подумав — "Воно ще дитинча!", і не вбив

його, то як же я можу звести зі світу таке малятко, аби тільки напхати свій шлунок? Недарма кажуть:

*Непевного не слід робить, якщо загрожує життю,
Від певного не відступись,— такий закон на всі часи.*

Отож нехай воно буде мені за третього сина". Левиця почала годувати шакаленя своїм молоком, і троє малюків, не відаючи різниці між собою, весело гралися та забавлялися. Одного разу до лісу заблукав слон, і двоє левенят, побачивши його, з розгніваними писками кинулись йому назустріч, а шакаленя продзявкало: "Ой-ой, та цей же слон — ворог нашого роду, не треба йти проти нього!" — і забилося в лігво. Левенята помітили, що брат, який був трохи старший за них, утік, і самі втратили сміливість. Правду кажуть:

*Герой уславить і один свої війська на цілий світ,
А от нікчемний боягуз — той до поразки приведе.
Отож тому володарі збирають воїнів стійких,
Безмежно мужніх, бойових. У битві зрадить боягуз.*

І, повернувшись у лігво, левенята почали глузувати з брата і згадувати, як той, угледівши слона, перелякався й накивав п'ятами. Від люті в шакала очі налилися кров'ю, нижня губа затремтіла, і він, насупивши брови, заходився лаяти малюків. А левиця відвела його в закуток і стала вмовляти: "Синку, не кажи більше так про своїх молодших братів". А той розсердився і буркнув: "Хіба я гірший за них, чи, може, в мене героїства, вченості та здоров'я менше, що вони з мене насміхаються? Я їх повбиваю!" Вона подумки усміхнулася і, бажаючи, щоб він лишився живий, мовила:

*"І мужній, і вродливий ти, у тебе, синку, є й знання,
В роду ж, з якого ти пішов, ніхто не убивав слона. [213]"*

Ось послухай, синку, що я тобі скажу. Ти — син шакали-хи, тебе я, пожалівши, вигодувала своїм молоком. Так-от, поки левенята ще не знають, що ти шакал, іди собі і живи серед свого роду, бо коли вони підростуть, смерті тобі не минути". Після цих слів у чужака в душі похолонуло, і він зник із очей.

Отож поки царські слуги не довідались, що ти гончар, забирайся звідси, бо доведеться тобі зазнати від них наруги". І гончар одразу ж дав дьору. Тому я й кажу:

*Той недоумок і йолоп, хто, свою мету забувши,
Правду скаже — все загубить, як новітній Юдгіштхіра.*

Так-от, розбишако, страховиську морське, ти, мов той гончар Юдгіштхіра, своїми словами сам собі ж горя наробив. Правду кажуть:

*Папугу й майну за язик частенько ловлять у сильце,
Але ніколи — журавля. Мовчання — то найвищий дар.
До того ж*

*Шкуру тигра одягнувши, став осел у лісі грізний,
А зайшовсь осяччим ревом, через те його й убили".
Караламукха спитав: "Як це?", і Рактамукха розповіла.*

Оповідка п'ята

"Жив у якомусь селищі пральник на ім'я Шуддгапата, а в нього був осел, що від нестачі корму страшенно охляв. Одного разу, блукаючи лісом, Шуддгапата знайшов тигрову шкуру й подумав: "Як мені пощастило! Тепер я натягуватиму цю шкуру на осла і пускатиму його на ячмінне поле пастися, а сусіди думатимуть, що то тигр, і не проганятимуть його з поля". Так він і робив: уночі виводив осла на поле, щоб він підгодовувався ячменем, а вдосвіта забирав додому. Згодом осел так набрався тіла, що вже не міг уміститися в стійлі. Та ось одного дня він почув ревіння ослиці, що долидало десь іздалеку, і сам, змучений хіття, теж заревів з усієї сили. Тоді люди, які стерегли поле, здогадалися, що то осел у тигровій шкурі, і дрючками, камінням та стрілами випроводили його на той світ. Тому я й кажу: [214]

Шкуру тигра одягнувши, став осел у лісі грізний, А зайшовсь осяччим ревом, через те його і вбили.

А Ш'ямалака так говорить: "Якщо зазнав наруги, тікай, поки тобі не надавали по шиї!"

Караламукха спитав: "Це ж як?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка шоста

"Десь на землі було місто, що звалося Вікантакою, а в ньому жив дуже багатий купець, який носив ім'я Ішвара. Одного дня до нього завітали в гості четверо зятів із самого міста Аванті. Він їх прийняв з великими почестями, нагодував смачною їжею і зодягнув в ошатне вбрання. Коли минуло шість місяців їхнього гостювання, купець сказав своїй жінці: "Чогось зятьки, розкошуючи в нас, засиділися і не збираються їхати додому. Що його робити? Коли ми будемо з ними панькатися, то вони тут вікуватимуть. Чуєш, не давай їм перед трапезою води на обмивання ніг, це їх образить, і вони підуть геть з нашого дому". Купчиха, яку звали Гарга, так і вчинила: не дала зятям ноги обмити, посадовила їх обідати в закутку й нагодувала препоганою їжею. Троє з них розсердилися й поїхали додому, а четвертого — Ш'ямалаку — довелось випроводжувати в потилицю. Через те я й кажу:

*Гарга не дбала в час трапези про зятів,
Не принесла води для обмивання ніг,
Так-сяк всадила, грубу їжу подала,-
Тим нагнала трьох, а Ш'ямалаку — втришия.*

То чого ж я, немов той каретник, віритиму тобі, коли вочевидь бачу, що ти зрадив мене? Сказано ж:

*Вчинився гріх перед дурним, та не збентежиться дурний.
Жону із полюбовником каретник ніс на голові".*

Караламукха спитав: "А як же це сталося?", і Рактамукха розповіла. [215]

Оповідка сьома

"В одному місті жив каретник, а жінка його була дуже охоча до чужих чоловіків, за що люди обмовляли її. І от каретник подумав: "Як би це мені її перевірити? Однак, негоже те діло. Бо

*Ані річок, ані родів не вивіряй на чистоту,
Не випробовуй мудреців, на гульках жінку не лови.
З рибальчиною донькою зійшовся Васи паросток,
З'явився В'яса мудрий в них,— що можна тут іще сказати?
Він веде сам впорядкував, він Куру породив — ой-ой! —
І сам же погубив її. Нелегко карму нам збагнуть!*

Не можна піддавати сумніву чистоту родів таких, як благородні пандави, бо вони — сини однієї матері від різних батьків. Стежити за жінкою, яка непристойно поводить, це означає — виставляти напоказ усі її гріхи. До того ж

*Якщо вогнище холодне, якщо місяць пригріває,
То й жінки — благочестиві, і злочинці — добродійні.*

Тому я відрізняю чисте від нечистого, судячи з того, що люди говорять. Недарма ж кажуть:

*Ані в ведах, ані в шастрах не почути, не побачить,
Все те люди добре знають,— що збувається на світі.*

Отак помисливши, він їй сказав: "Кохана моя, завтра вдосвіта я піду в село і пробуду там кілька днів, тож приготуй мені все, що треба в дорогу". Жінка, як почула таке, страшенно зраділа, зразу ж облишила всю домашню роботу й швиденько наготувала чоловікові всіляких харчів, не жаліючи навіть цукру і масла. Правду кажуть:

*Коли похмурий день і мряка,
Чи ніч, хоч в око стрель, і місто спить,
Чоловіки десь у краях далеких —
Це для жінок розпусних благодать.[216]*

От підвівся він рано-вранці й пішов зі свого подвір'я. Жінка побачила, що його немає, і, сяючи від задоволення, причепурилася. Сяк-так перебула день, а ввечері подалась до оселі знайомого віти й сказала йому: "Мій осоружний чоловік пішов на село, а ти приходи до мене, як у нас дома всі поснуть". А каретник, просидівши цілісінський день у лісі, надвечір повернувся додому, нишком пробрався в хату і сховався під ліжком. Згодом прийшов віта Девадатта і примостився на тому ліжку. Побачивши його, каретник розлютився й подумав: "Чи мені вилізти та вбити його самого, чи дочекатися, поки прийде облудниця, і порішити їх обох, коли вони спатимуть разом? Ні, мабуть, я спершу подивлюсь, що вони робитимуть, і послухаю, про що балакатимуть".

А дружина ввійшла і, міцно причинивши двері, почала вилазити на ліжко, та ненароком зачепила ногою свого чоловіка. "Ну,— подумала вона,— це, мабуть, клятий каретник захотів мене перевірити. Ось я йому зараз покажу, на що здатні жінки". Поки вона так розмірковувала, Давадатті заманулося потішитися з нею. Тоді вона склала

долоні в анджалі і мовила: "О благородний, не слід тобі мого тіла торкатися, бо я вірна і чесна дружина, і, коли я пошлю на тебе прокляття, то ти обернешся на попіл!" А він їй на те: "То для чого ж ти мене покликала?" Вона сказала: "Слухай, о муже, що линеш до мене душею! Сьогодні вранці я пішла в храм Чандіки помолитись богині, і раптом у небі пролунали слова: "Що я маю робити, донечко? Ти мені щиро віддана. Не мине й шести місяців, як з веління долі ти станеш вдовою!" А я кажу: "О благосна, коли ти знаєш про мою біду, то й допоможеш відвернути її. Напевно, можна щось вчинити, аби мій чоловік прожив сто років". І вона мовила: "Донечко, і можна, й не можна. Все залежить від тебе". Я тоді стала благати її: "О богине, коли мені навіть доведеться розлучитися з життям, я зроблю те, що ти звелиш!" І богиня звеліла: "Якщо сьогодні ти з чужим мужчиною ляжеш в одну постіль і обнімешся з ним, то смерть, яка судилася твоєму чоловікові, перейде на нього, а твій чоловік житиме ще сто років. Отож вволь мою волю". Я послухала богиню і тому покликала тебе сюди".

А дурноверхий каретник, почувши ці слова, мало не збожеволів од радості, а потім виліз з-під ліжка і прорік: "Слава, слава, чесноту моя, моя вірна дружино, тобі, яка радує рід мій, слава! Я, із сум'яттям у серці, наслухавшись людського поговору, захотів тебе перевірити і тому сказав, нібито йду в село, а сам сховався під ліжком. Обніми мене, голубко!" Він її пригорнув і на radoщах посадовив собі на плече, а Девадатту заходився обсипати вдячністю: "О вельми благочестивий гостю, ти прийшов сюди, бажаючи мені довголіття, тепер завдяки твоїй милості я житиму сто років, отож і ти обніми мене і вилазь на друге моє плече!" Каретник обняв Девадатту, хоч той і пручався, силоміць посадовив його собі на плече і під звуки рога, пританцьовуючи, пішов по всіх дворах. Тому я й кажу: [217]

Зчинився гріх перед дурним, та не збентежився дурний.

Каретник он на плечі взяв із полюбовником жону.

Так-от, нерозумна твоя голова, ти змінився на гірше. То як же я піду в твою оселю? Тобі вірити не можна, бо вся ваша порода споконвіку дихає злом. Навіть дружба з освіченими й добродішними не йде вам на користь. Кажуть:

Грішника святі просвітять — все одно святим не стане,

Як вугілля ти б не чистив, біле, ніби сніг, не стане.

І ще добре сказано:

Не взяла в подружжя миша Сур'ю, Пру чи Маруту,

А взяла в подружжя мишу — не втечеш від волі крові".

Спитав тоді Караламукха: "А як це?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка восьма

"Є в одному селищі місце, де живуть подвижники. І ось той серед них, якого звали Шалаянкаяна, справжня окраса подвижництва, пішов на Гангу робити обмивання. Саме у той час, коли він поклонявся Сонцю, сокіл своїми скарлюченими й гострими кігтями схопив мишеня. Мудрець, серце якого сповнилося жалю, закричав: "Відпусти,

відпусти!" — і пошпурив у птаха каменяку. Сокіл розгубився й випустив мишеня, а воно з переляку кинулося в ноги мудрецеві й запищало: "Захисти, захисти!" Оговтався сокіл і сказав мудрецеві: "Негоже ти зробив, мудрець, [218] що пожбував на мене каменяку! Чи ти не боїшся йти супроти закону? Віддай мені цю мишу, бо інакше візьмеш на душу великий гріх!" Мудрець відповів йому так: "О най-нікчемніший з крилатих, життя живих істот треба оберігати, лиходіїв карати, добропорядних поважати, наставників шанувати, богів — величати. То чого ж ти плетеш казна-що?" А сокіл йому на те: "Ти, мудрець, кепсько знаєш закон! Тут усі істоти створені Долею, і вона кожного наділила певною їжею. Ось, приміром, шановному годиться рослинна їжа, а нам треба харчуватись мишами, ховраками тощо. Чого ж ти мене картаєш за те, що я прагну призначеної мені їжі? Сказано ж:

*Хто їсть призначене йому, той не грішить — і навпаки,
Отож невільно допускать в обов'язковім ділі змін.
Подвижникам — хмільний напій, жертовну їжу — пиякам
Не велено ні тим, ні тим цього, брахмане, споживать.
Негрішно їсти їстівне, неїстівне — то гріх тяжкий.
За що ж каратимеш мене? Хіба я щось намислив зле?*

Та хіба личить мудрецам бачити невидиме, чути нечутне? Хіба не славляться вони відсутністю зажерливості й ворожості? Кажуть же:

*Хто рівний в ставленні до золота й землі,
до недруга і друга,
Байдужий до нестишних чвар в чужій сім'ї,
завжди урівноважений
Між тих, хто обмірковує ціну добра,
між праведних і грішних,-
Той йогін істинний, котрий в самотині
весь думам віддається.*

Отож своїм вчинком ти порушив подвижництво. Бо сказано:

*Одежа впала в того, що гукнув: "Пустити!"
І в того, що кричав: "Ні, не пускай!"
А успіху досяг лиш той, що бачив,
Як падав одяг у братів, але мовчав".*

І тоді Шалаянкаяна спитав: "Це ж як?", і сокіл розповів, [219]

Оповідка дев'ята

"На березі якоїсь річки творили подвижництво три бра-ти-мудреці: Еката, Двіта й Тріта. Коли вони ставали до обмивання, то завдяки подвижницькій силі вішали свій білий одяг у просторі, щоб не забруднити його. От якось вирвав я в коршуна жабеня і приніс на той берег. У старшого з подвижників серце сповнилося співчуттям, і він закричав: "Відпусти його, відпусти!" І тут його біла одежа впала на землю. А другий, боячись, щоб

і з його вбранням те саме не сталося, гукнув: "Не відпускай, не відпускай!", але його одяг все-таки впав. Третій, споглядаючи за тим, промовчав. Тому я й кажу:

Одежа впала в того, що гукнув: "Пустити!"

І в того, що кричав: "Ні, не пускай!"

А успіху досяг лиш той, що бачив,

Як падав одяг у братів, але мовчав".

Мудрець вислухав його, засміявся й мовив: "Ну й дурний же ти, пернатий. Все це сталося за законом кри-таюги, під час якої сама тільки розмова з грішником породжує гріх. Одяг упав додолу не тому, що добродішній зробив докір, а тому, що він розмовляв з непотреб-ним. А зараз у нас настала каліюга, коли всі за природою своєю грішні душою. Якщо в цю лиху пору не вчиниш провини, то й гріха не торкнешся. Кажуть:

Гріх у югах переходить від істоти до істоти,

Гріха повна каліюга, і до кожного він липне.

Тоді як

Мандрує гріх у пору свят, немов олія по воді,

Од спільних мандрів і трапез лежань, сидінь і спілкувань.

Навіщо вести марні розмови? Краще забирайся звідси, а то я накладу на тебе прокляття!" Коли сокіл полетів, миша звернулася до мудреця: "Відведи мене, шановний, у свою схованку, бо мене може вбити якийсь інший злий птах. А я в твоїй схованці спокійно житиму і вдовольня-тимусь тими крихтами, які ти мені з ласки даватимеш". Тоді мудрець, сповнений щедрості й жалю, подумав: "Як [220] же я понесу мишу в руці? З мене ж люди сміятимуться. Дай-но я перетворю її в дівчинку!" Він перетворив мишу в дівчинку й привів її додому, а мудрецева жінка побачила його з нею і спитала: "Звідкіля, шановний, ця дівчинка?" А він сказав: "Та це ж миша, яку схопив сокіл. Нещасна попросила в мене захисту, то я й перетворив її в дівчинку і оце привів до тебе. Не спускай з неї ока, бо доведеться її знову перетворити на мишу!" — "Не роби цього, шановний,— мовила жінка,— ти ж тепер її законний батько. Сказано ж:

П'ятьох вважають за батьків: хто породив та хто плекав,

Хто дав знання, хто хліб дає і хто від страху береже.

Ти їй дав життя, а раз я маю чоловіка, то вона мені — дочка". На тому й порішили. Минали літа, і, покіривши мудрецеві та його дружині, дівчинка незабаром розквітла юною красою. Шалаянка сказав тоді своїй жінці: "Люба, ось уже дівчина й на порі стала. Не можна їй тепер залишатися в нашому домі. Бо ж кажуть:

У кого вдома під замком сидить дочка на виданні,

Скидають предків із небес, колись шанованих людей.

Так-от, треба знайти їй достойного нареченого.

Жениха шукає дівка, мати — статок, батько — вченість,

А рідня шукає роду, інші ж — частувань весільних.

А також

Треба дівку видавати, поки бавиться в пилуці,

Поки випаса скотину, поки сорому не знає.

*Батько, старший брат і мати в пекло попадуть всі троє,
Як побачать, що в дівчини місячні розпочалися.*

А також

Як люди дівку заміж видають,

Шукають сім чеснот у жениха:

Порядність, вченість, друзів, вік і рід,

Красу, багатство, інше все — дрібне. [221]

Крім того,

Розумні заміж в край чужий не віддадуть повік дочки,

Не віддадуть за бідняка, невігласа чи пияка.

Якщо вона погодиться, то я віддам її за жінку Світочеві-Сонцю. Бо сказано:

Хоч би і гарний був жених, а дівці не до серця він,

Не треба силувати її, якщо бажати їй добра".

Дружина мовила: "А чого ж? То й віддамо її за нього!" І мудрець звернувся до Світоча. Той миттю з'явився й запитав: "Чого ти кликав мене, шановний?" Мудрець відповів: "Та ось дочка моя. Коли вона тобі до вподоби, то бери її за жінку!" А потім сказав дочці: "Доню, чи подобається тобі цей Світоч-Повелитель, який осяває три світи?" Вона озвалася: "Він надто палючий, татку! Не зможу я його приголубити. Краще когось знатнішого запросити!" Почув Світоч-Сонце її слова і, впізнавши в ній мишу, байдужно сказав мудрецеві: "Є, шановний, могутніший за мене — Володар хмар, який може так мене закрити, що й просвітку не буде".

Покликав мудрець Володаря хмар і знову спитав дочку: "Подобається він тобі? Я тебе віддам за нього", а вона сказала: "Та він дуже чорний і похмурий. Віддай мене за когось іще поважнішого". Тоді мудрець запитав Володаря хмар: "Скажи, чи є хтось поважніший за тебе?" — і почув таку відповідь: "Могутніший за мене Вітер, під ударами якого я зі своїми підлеглими помчу в тисячу напрямків!" Почувши це, мудрець покликав Вітер і спитав: "Донечко, ну як, одружишся з ним?" А вона йому на те: "Хоч він і могутній, але дуже непосидючий. Приведи когось іще могутнішого".

Звернувся мудрець до Вітру: "Чуєш, Вітре, чи є хто-не-будь могутніший за тебе?" — і Вітер сказав: "Могутніший за мене гірський пік Парвата, який і мене, хоч я дуже сильний, спинити може". Тоді мудрець запросив Парвату й показав його дочці: "Віддам я тебе, доню, за нього". А вона відповіла: "Він якийсь гордий та непорушний. Віддай мене, тату, за когось іншого". І мудрець запитав Парвату: "О Паргато, повелителю гір, чи немає когось могутнішого за тебе?" — "Могутніші за мене, — сказав Парвата, — тільки миші, які прогризають моє тіло уздовж і впоперек". [222]

І тоді мудрець покликав Повелителя мишей і сказав своїй дочці: "Ну, дочко, подобається тобі цей Повелитель мишей? Не погребуєш ним?" Вона глянула на мишачого ватажка і, пізнавши в ньому свою породу, аж засяяла від радості. "Таточку, — мовила дівчина, — перетвори мене на мишку й віддай за нього заміж, а я буду в його домі доброю господинею".

Батько, чудовий знавець жіночої вдачі, знову перетворив дочку на мишу і віддав

заміж за її обранця. Правду кажуть:

*Ні коштовностей ніяких, ні дарів, ні пещень царських
Не жадають так красуні, як коханців очманілих.*

Отак миша, не в змозі позбутися притаманних її родові інстинктів і уподобань, змушена була відмовитися від шляхетних женихів. І не дивина, що тобі, підлому від природи, не пішла на користь дружба зі мною. Ось тому я й кажу:

*Не взяла в подружжя миша Сур'ю, Гіру чи Маруту,
А взяла в подружжя мишу,— не втечеш від волі крові.*

Отож, бовдуре ласолубний, ти сидиш під п'ятою в своєї жінки. І таких немало, хто заради своїх благовірних занехаяв роботу, нехтує багатством і друзів забуває. Правду кажуть:

*Котра відштовхує завжди, а зараз раптом обняла,
О благодійнику! Таку хутчій подалі забери!"*
Караламукха спитав: "Як же це?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка десята

"В одному селищі жив багатий старий купець, якого звали Каматура. Так-от він, поховавши свою дружину, охоплений любовною жагою та вражений стрілами Ками, дав чималий викуп бідному купцеві й узяв його дочку собі за жінку. Але дівчина, хоч і прагнула кохання та ласки, навіть дивитись не могла на дідугана. Ось дуже добре сказано: [223]

*Нещастя для мужчини — сивина —
Його красуні милі обминають,
Мов на колодязі уздрівши кістку,
Що для чандалів хтось її поклав.
А також
Покручений увесь, мов дерево сухе,
ховається від вітру,
Поцерблені пеньки лишились від зубів,
тече із рота слина,
Нездатний говорить, блукає тьмавий зір,
в пружках лице, о горе! —
Байдужі родаки, і жінка, і сини
старого зневажають.*

От якось, коли лежала вона з чоловіком в одній постелі, відвернувшись від нього, у домівку раптом вдерся злодій. Побачивши його, жінка з переляку міцно притиснулась до старого. У того від радості волосинки збилися на тілі, і він подумав: "О! Як вона обняла мене! Ти диви!" — і раптом помітив злодія, що причаївся в кутку. "Ага,— здогадався купець,— це вона злякалась його і тому так пригорнулась до мене". І сказав злодієві:

*"Котра відштовхує завжди, а зараз раптом обняла,
О благодійнику! Таку хутчій подалі забори!"*

І, коли той уже виходив, ще кинув йому вслід: "О злодію, приходи до мене щоночі. Нехай моє багатство стане твоїм". Тому я й кажу:

*Котра відштовхує завжди, а зараз раптом обняла,
О благодійнику! Таку хутчій подалі забори!*

Що й казати? Цей старий ласолуб усе своє багатство сам віддав злодієві. І ти так учинив".

А поки Караламукха й Рактамукха сперечались між собою, з моря вилізло ще якесь чудовисько і сказало: "Слухай, макар, твоя жінка вже давно поститься, і, не дочекавшись тебе, вона розпрощалася з життям". Стривожений до глибини душі, Караламукха мовив: "Ой, яка ж мене, безталанного, біда спостигла! Недарма кажуть: [224]

*Дім, власне кажучи, не дім, якщо нема хазяйки в нім.
Він гірше нетрів лісових, нехай розкішний то палац.
З жоною ж в нетрях і курінь — немов оздоблений палац,
Як дім покинула жона, він мовби лісу глушина.*

А також

*Як дім у когось без жони, що щебетала б лагідно,
Нехай у пустинь той іде, правдиво, пуста дім такий.*

Зглянься наді мною, друже, прости мені гріх супроти тебе, бо інакше я ступлю в полум'я розлуки з коханою своєю!" Мавпа Рактамукха засміялася й мовила: "Та я давно вже помічаю, хто жінці потурає, того вона в покорі тримає. А тепер іще раз переконалася в цьому. То чого ти журишся, тобі б радіти треба. Коли така погана жінка помирає, слід влаштувати свято. Кажуть так:

*Ту легковажну із жінок, що жить не може без сварок,
Мужі вважають старістю в подобі лютої жони.
Отож, хто прагне в світі цім щасливо жить і поживать,
Той мусить жінку обминать і на ім'я не називать.
Той, хто стегнисту покохав, не визнавши норову її,
Від неї знайде свій загин, немов метелик на вогні.
Красиві, звабливі з лиця, однак отруйні у собі,
Подібно до плодів гунджі,— така натура всіх жінок.
Не пустить думки на язик, а те, що по очах збагнеш,
Не здійсниться, і не надійсь,— така вже вдача у жінок.
Та хай і так! А що й казати про витівки шелихвісток!
Якщо вони готові вбить зачате у собі дитя?!
Дурне те парубча, котре любов знаходить у черствій,
В жорстокій — ласку й доброту, в холодній — племін почуттів".*

І мовив Караламукха: "Твоя правда, друже! Але що я маю робити? Я безглуздо розкраяний надвое: з одного [225] боку гине моя сім'я, а з другого — руйнується

дружба з тобою. Ось так буває з кожним, над ким тяжіє доля. Кажуть:

За мене хай мудріша ти, де ж твій любас, де чоловік?

О безсоромнице, без них тепер голісінька сидиш?"

Рактамухха спитала: "Ти про що?", і Караламухха розповів.

Оповідка одинадцята

"В одному селищі жили собі селяни — чоловік та жінка. Він уже був підстаркуватий і здебільшого робив те, що поклонявся богам, а вона, дуже охоча до любовців, ніколи вдома не сиділа і все шастала по чужих чоловіках. От колись побачив її шахрай, який жив з того, що обкрадав багатих людей, і сказав їй: "Слухай, голубонько, я нещодавно поховав свою жінку, а твої краса, чарівність і стрункий стан вразили мене стрілою Смари в самісіньке серце. Тож дай мені упитися солодощами кохання!" А вона на те: "О достойний муже, коли так, то в мого чоловіка є гроші, — але він до того немічний, що з нього вже порохня сиплеться, — ну от, я їх у нього заберу, прийду до тебе, і ми з тобою вдвох подамося до іншого краю, де й купатимемося в любовних утіхах". Він їй сказав: "Це мені до вподоби! Давай удосвіта стрінемося тут, а потім підемо в інше місто, і я з тобою зазнаю там земного щастя". Вона радісно мовила: "Так і буде!" — і повернулась додому. А вночі, коли чоловік спав, забрала всі гроші й рано-вранці побігла в умовлене місце. Шахрай вклонився їй, і вони почимчикували в південний край. Довгенько вони вдвох мандрували, аж ось шлях їм перетяла річка, і тоді той пройдисвіт подумав: "Що ж я робитиму з цією молодницею, весна якої вже давно відцвіла? Може, нишком утекти від неї? А як же гроші? Е, ні, я втечу з грошима!"

Отак він вирішив і сказав їй: "Важко буде переправитись через цю річку, люба! Давай зробимо так: спершу я переберуся з багатством на той берег, а потім тебе візьму на спину й перенесу, як пір'їнку". Вона відповіла: "Хай буде по-твоєму, любий!" — і віддала йому калитку з грошима. А шахрай вів далі: "Голубко, ти дай мені й свою одежу, щоб багатство загорнути, а сама, не соромлячись, сміливо ступай у воду". Жінка погодилася тоді плутяга забрав гроші, одежу, та тільки його й бачили. [226]

А вона, схрестивши руки на грудях, прибилася до того берега, сіла й отетеріло залякла на місці. Несподівано туди забрела шакалиха з шматком м'яса в зубах і, помітивши рибину, що викинулася на берег, випустила свою здобич і з усіх ніг до неї. Тим часом шуліка ухопив м'ясо й шугнув у небо. Рибина, угледівши шакалиху, метнулась у воду. А та, що сиділа голяка на піску, усміхнувшись, мовила шакалісі, труд якої пішов намарне:

"Шуліка м'ясо ухопив, метнулась риба у ріку,-

От м'яса й риби знов нема! Як буде тобі, шакалихо?"

Почувши це від жінки, яка втратила і багатство, і кохання, шакалиха, також посміхаючись, сказала:

"За мене хай мудріша ти, де ж твій любас, де чоловік?

О безсоромнице, без них тепер голісінька сидиш?"

Поки Караламукха все це розповідав, підплив ще один морський житель і гукнув: "Гей, чуєш, твою домівку зайняв якийсь здоровенний макара". Не знаходячи собі ради, засмучений Караламукха мовив: "Ти бачиш, як мене доля покарала:

Став недругом найліпший друг, кохана жінка відійшла,

У домі оселився чужак,— що може статися за цим?

Воістину справедливо сказано:

Тьма-тьмуца всяких бід на бідняка чигає.

Що ж мені робити? Чи розпочати з тим зухвальцем війну, чи завдяки умовлянням вижити його зі свого дому? А може, посваритися з ним або влестити подарунком? Мабуть, я спитаю про це Рактамукху. Недарма ж кажуть:

Хто діло робить, взявши слушну раду

У тих, з ким радитись доконче слід,

Той успіху досягне неодмінно,

Але не той, хто не зробив цього".

Отак поміркувавши, він звернувся до Рактамукхи, що сиділа на дереві джамбу: "Ти тільки поглянь, люба Рактамукхо, які напасті на мене з усіх боків. Он у мою оселю неждано-негадано влізло могутнє чудовисько. До чого мені зараз найліпше вдатися?" Але та відрубала: "Я ж з тобою, невдячний, знатись не хочу, а ти лізеш межи очі! Нічого я тобі, дурило, не радитиму, бо сказано: [227]

Не слід поради всім давать, пораду мавпі даючи,

Знай, птахи втратили гніздо і просто неба стали жити".

Караламукха спитав: "А як же це сталося?", і тоді Рактамукха розповіла.

Оповідка дванадцята

"В якомусь лісі на гіллястому дереві жила пара птахів. Одного разу в місяці магхі до підніжжя того дерева прибудилася мавпа, гнана дошкульним вітром та нещадною зливою. Горобець, побачивши, як вона прикривається лапами і клацає зубами від холоду, співчутливо сказав їй:

"В тебе ноги є і руки, зовсім схожа на людину,

Чом на холоді страждаєш, не збудуєш дім для себе?"

Почувши такі слова, мавпа подумала: "Ой, які ж само-впевнені всі живі істоти! Навіть оце нікчемне горобеня ціни собі не складе! Правду кажуть:

Хто собою не гордиться? В кім пиха не нароста-є?

Лапки в сні здійма тітібга, небо щоб, дивись, не впало.

І так помізкувавши, grimнула:

Ах, розбещене дівчисько, не гадай, що ти пандита,

Замовчи негайно, шльондро, бо й тобі я дім зруйную".

Але пташка на те не зважила і знову порадила мавпі збудувати собі хижку, де можна було б сховатись від дощу. Та ще більше розгнівалася, вилізла на дерево і геть розкидала гороб'яче гніздо. Ось тому й кажу:

*Не слід поради всім давати, пораду мавні даючи,
Знай, птахи втратили гніздо і просто неба стали жити". [228]*

Вислухав усе це Караламукха, а тоді став благати: "О люба, хоч і провинився я перед тобою, але все-таки порадь, в ім'я колишньої дружби, що мені робити?" Рактамукха відповіла: "Нічого я тобі не радитиму. Ти ж за напосіданням своєї жінки заманив мене в океан, щоб там згубити. Чи ж так можна! Хоч тобі жінка й наймиліша за все на світі, не слід на догоду їй топити в океані друзів, родичів та й будь-кого. Тьху на тебе, дурню, коли ти ще заради жінки зробиш таку підлоту! Та й взагалі жінкам не можна сліпо довіряти!

*Заради неї кинув рід, поклав на неї півжиття,
Вона ж залишила мене. Як можна вірити жінкам?"*

"Це ж про що?" — спитав Караламукха, а Рактамукха розповіла йому.

Оповідка тринадцята

"В одному селищі жив брахман, який мав жінку, а вона тільки те й знала, що сварилася з його родичами. Не в змозі більше цього терпіти, він узяв свою кохану брахманку й подався з нею в далекий край. От зайшли вони в праліс, і вона сказала йому: "Спрага мене палить, любий, принеси мені трохи водички". Коли брахман повернувся, роздобувши десь води, то застав жінку мертвою. Довго він побивався та плакав за дружиною, яку до нестями любив, і зненацька почув голос, що долинав з небес: "Якщо ти, брахмане, віддаси їй половину свого життя, то брахманка воскресне".

Почувши це, брахман зробив обмивання і тричі повторив, що ладен віддати жінці половину свого життя. По тих словах брахманка відразу ожила. Тоді вони вдвох напилися води, попоїли лісових плодів і рушили знову в дорогу. Незабаром вони зайшли в садок біля воріт якогось міста, і брахман сказав жінці: "Ти, люба, почекай мене тут, а я піду по харчі", — та й попрямував у місто.

От сидить вона в тому садку, відпочиває, і раптом забриніла пісня, яку божественним голосом співав каліка. Брахманка, вражена стрілою бога кохання, підійшла до нього й мовила: "Якщо ти мене не полюбиш, то занапастиш нещасну жінку!" Він їй сказав: "Та що ти з таким калікою [229] робитимеш?" І вона йому відповіла: "Нащо ти таке балакаєш? Зійдуся з тобою, голубчику!" От вони зійшлися, а коли натішились одне одним, брахманка йому сказала: "Тепер, господарю мій, серце своє я віддаю тобі назавжди. І прошу тебе піти з нами".

Невдовзі повернувся брахман з харчами, і подружжя сіло обідати. А вона й каже чоловікові: "Он якийсь каліка голодний. Дай йому трохи їжі". Він послухав її, і тоді брахманка повела мову далі: "О брахмане, жаль, що в тебе нема попутника, бо коли ти часом підеш у село, то мені не буде з ким і словом перемовитися. Давай візьмемо цього бідолаху з собою". Той їй відповів: "Ти он сама ледве ноги волочиш, а тут ще й каліка!" Але жінка наполягала на своєму: "Та я нестиму його в скрині!" І тоді той, обдурений її оманливими словами, погодився.

На другий день, коли вони спинились на перепочинок, брахман з тією скринею, в якій сидів каліка, упав у криницю, а брахманка виловила її зі своїм коханцем і попрямувала з ним до якогось міста. А там царські слуги, що стояли на воротах при в'їзді, вимагаючи мито, побачили в неї на голові скриню і силоміць привели жінку до царя. Цар відкрив скриню і побачив каліку. І тоді спитав брахманку: "Хто це такий?" Та відповіла: "Це мій чоловік, якого скалічили родичі, коли ділили спадщину, а я, сповнена любові й співчуття, умостила його собі на голову й оце несла до тебе, володарю". Вислухав її цар і сказав: "Тепер ти мені сестра рідна. Дарую тобі два села, і живи там з чоловіком, утішаючись радістю й щастям".

Тим часом з веління долі якийсь подвижник витягнув з криниці брахмана, який після довгих поневірянь дістався до того самого міста. А невірна жінка, як побачила його, кинулась до царя й мовила: "Ось, повелителю, прийшов сюди лютий ворог мого чоловіка",— і цар наказав його стратити. Але брахман сказав йому: "О божественний, ця жінка забрала з собою те, що належить мені, якщо ти шануєш закони, то нехай вона віддасть мені моє!" Цар мовив: "Люба, коли ти взяла в нього щось, то віддай йому!" Вона відповіла державцеві: "Нічого, о божественний, я в нього не брала". Тоді заговорив брахман: "Тричі поклявшись, я віддав тобі половину свого життя — віддай його мені". Боячись царського гніву, жінка тричі промовила: "Життя я віддала",— і відразу ж померла. Цар дуже здивувався й спитав: "Як це сталося?", і брахман йому все розповів. Тому я й кажу: [230]

Заради неї кинув рід, поклав на неї півжиття,

Вона ж залишила мене. Як можна вірити жінкам?

Рактамукха вела далі: "Ти ось іще послухай гарне оповіданнячко:

Муж усе ладен зробити, як його попросить жінка,

Хоч не кінь, заржати може, голову собі поголить".

І спитав Караламукха: "Як це?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка чотирнадцята

"Є цар на ім'я Нанда, чоловік Землі, володіння якого простяглись аж до самого Світового Океану, що огортає Землю. Нанда прославився силою і мужністю, і слава його була подібна до чистобілого саява зимового місяця, а підставка для ніг віддзеркалювала блиск діadem підвладних йому численних володарів. За головного міністра в нього був Вараручі, що опанував усі шастри й проник в суть усіх речей. Його дружина Джая, яку він страшенно кохав, мала примхливу вдачу і частенько сварилася з ним через любовні незгоди. Нещасному Вараручі ніяк не вдавалось її уласкавити. Нарешті він спитав: "Скажи мені, люба, чим я можу тебе порадувати? Що ти захочеш, те я й зроблю". Вона йому на це відповіла: "Коли ти при повні поголиш собі голову і впадеш мені до ніг, то я зміню гнів на ласку!" І тільки-но чоловік уволив її волю, вона дуже зраділа.

А дружина самого Нанди, розгнівавшись, нічим не могла вдовольнитись. Він став

благати її: "Кохана, без тебе я не можу й миті прожити. Я ладен упасти перед тобою на коліна, аби тебе власкавити". Вона йому відповіла: "Ось, якщо ти візьмеш у рот вуздечку, а потім, як я сяду тобі на спину і примушу тебе скакати, й ти іржатимеш, немов кінь, тоді я буду щаслива". Погодився на це раджа.

А вранці, коли цар увійшов до зали ради і побачив голомозого Вараручі, він спитав свого міністра: "Чого це ти, Вараручі, поголився з доброго дива?", а міністр йому й відповів:

"Муж усе ладен зробити, як його попросить жінка:

Хоч не кінь, заржати може, голову собі поголить". [231]

Так ось ти, лиходію, морське страховиську, такий самий раб своєї жінки, як Нанда й Вараручі!"

Караламукха їй на те сказав: "Слухай, Рактамукхо, хоч я й задумав проти тебе капость, але дуже прошу тебе, змилуйся наді мною, порадь, як мені житло своє відібрати?" Рактамукха мовила: "Ой, недоумку, я ж тобі все розтлумачила, а ти ніяк не розбереш.

Той, хто мудрих не послуха, пиховито їх зневажить,

Сам собі погибель знайде, як ото верблюд од лева".

Спитав Караламукха: "Як це?", і Рактамукха розповіла.

Оповідка п'ятнадцята

"В одному місті жив-був колісник на ім'я Мандаматі. Ніщо в нього не ладналось, і тому він купив верблюдицю та й заходився її годувати й напувати. Потім вона зійшлася з верблюдом, понесла і згодом у тяжких муках привела на світ верблюденя. День і ніч паслася верблюдиця в приміських гаях, смакуючи молодими пагінцями бамбука, манго, палаші і просто на очах повніла та кращала, її дитинча теж незабаром вигналося в могутнього верблюда. Мандаматі доїв верблюдицю і годував свою сім'ю, а на знак ніжності до верблюденяти повісив йому на шию дзвіночок.

Принагідно колісник подумав: "Ой, чого це я займаюсь казна-чим? Я ж годую родину завдяки тому, що пасу верблюдицю. Мабуть, треба пошукати якогось іншого ремесла. Та й грошенят тоді підроблю!" От прийшов він якось додому і сказав жінці: "Знаєш, люба, що я надумався? На цих верблюдах можна добре розжитися. Якщо ти згодна, то позичмо в когось грошей, а я піду в країну Гурджару й куплю ще одну верблюдицю. Тільки ж ти гляди цих двійко, поки я повернуся". Потім колісник подався в Гурджару й привів звідтіля нову верблюдицю. Згодом у нього розвелось ціле стадо верблюдів, що принесло йому достаток. Пастухам, які стерегли худобу, він щороку давав по одній верблюдиці.

Верблюденята ходили пастися в навколишні гаї, скубли там ніжні пагінці й траву, тамували спрагу озерною водою, а надвечір, пустуючи, неквапом вертались додому. Але те, що вродилося найперше, не трималося гурту й завжди пихато чалапало позаду. Верблюди загомоніли: [232]

"Чого це дурне верблюденя від стада відбивається, та ще й теленькає своїм дзвіночком? Коли якийсь хижак наскочить, то йому лиха не минути!" Одного разу верблюди опинилися в густому лісі, а невдовзі, принаджений дзвіночком, прибіг туди лев і, побачивши верблюдів, пішов за ними назирці. Коли стадо спустилось до водопою, а потім дружно рушило додому, лев перетяв дорогу тому верблюденяті з дзвіночком, яке, плентаючись позаду, безтурботно підстрибувало та забавлялося. Тільки-но верблюд вийшов з лісу, лев накинувся на нього, вчепився зубами в ший і задушив його. Тому я й кажу:

Той, хто мудрих не послуха, пиховито їх зневажить,

Сам собі погибель знайде, як ото верблюд од лева".

Вислухавши все, Караламукха мовив: "Люба, Рактамукхо,

Метиковані на шастрах нам підказують, що дружба

Виника на сьомім кроці,— слухай, що я жду від дружби.

Хто дає поради іншим та добра їм лиш бажає,

Той ні в цім, ні в іншій світі не зазна тяжкого лиха.

Я тебе довіку шануватиму, тільки дай мені добру пораду:

Не така вже в тім заслуга — доброму добро зробити,

Мудрі тих найбільш шанують, хто добром на зло одвітить".

Рактамукха розсудливо сказала: "Ну, тоді, любий, тобі треба піти і вступити в бій з недругом, який зайняв твоє житло.

Якщо уб'ють — сягнеш небес, як будеш жить — одержиш дім,

Здобудеш тільки у бою котрусь — чи ту, чи ту з чеснот.

Недарма кажуть:

Перед могутнім ти схились, героя щиро пошануй,

Дай жебракові децицю і мужність рівному яви".

Спитав Караламукха: "А як же це?", і Рактамукха розповіла. [233]

Оповідка шістнадцята

"Жив у якійсь лісистій місцевості дуже пронозливий і хитрий шакал Махачатурака. От колись, блукаючи лісом, він натрапив на тіло дохлого слона і хоч заходив до нього з усіх боків, прокусити твердої слонячої шкіри не вдавалося. А тут саме й лев нагодився. Шакал, помітивши його, миттю розпластався, так що аж пучок його шерсті на голові торкнувся землі, і, молитовно склавши лапи, заволав до лева: "Я твій покірний слуга і заради тебе стережу цього слона. Зволь покуштувати його, повелителю!" Лев зиркнув на нього і проричав: "Еге, я ніколи не їм тієї істоти, якої сам не зборов! Дарую тобі цього слона!" Почувши таке, шакал радісно мовив: "Гідне діло, володарю, наділяти ласкою своєю підлеглих. Правду кажуть:

Великий чоловік і в скруті

Не втратить гідності своєї —

І мушля навіть на кострищі

Не втратить білизни своєї".

По цих словах лев зник у хащах, а незабаром з'явився тигр, і шакал, побачивши його, подумав: "Ну ось, одного пройдисвіта спекався, упавши ниць перед ним, тепер якось треба цього спровадити! Але з таким героєм можна впоратися лише тоді, коли посварити його з кимось. Кажуть:

*Там, де не діють заклики, ні умовляння, ні дари,
До сварки треба вдатися, щоб непокірного скорить.*

Навіть той, кому притаманні високі чесноти, не може уникнути сварки. Сказано ж:
*Як стулки в мушлі розщепить, то можна виявити в ній
Чудові, ніби божество, перлини бездоганих форм".*

Після цих роздумів шакал підступив до тигра, витягнув шию і здивовано мовив: "Чого це ти, шановний, заліз просто в лащу смерті? Цього слона убив лев і приставив мене стерегти його, а сам пішов робити обмивання. Він мені суворо-пресуворо наказав: "Якщо сюди прибудеться тигр, ти нишком дай мені про це знати, і тоді я змушений буду вигнати з цього лісу всіх тигрів за те, що один заброда строшив слона, якого я вбив, і залишив самі недогризки. Віднині я матиму зло на тигрів!" Переляканий тигр став [234] просити шакала: "О сину щасливої матері, врятуй мені життя. Коли сюди повернеться лев, ти, будь ласка, не обмовся ні словом про те, що зі мною розмовляв",— і пустився навтьоки.

Тільки-но він зник з очей, як прибіг леопард, а шакал побачив його й подумав: "Ну, в цього ікла міцні. Спробую примусити його роздерти шкуру слона",— і звернувся до леопарда з такими словами: "О сину щасливої матері, чому це тебе так давно не видно, де ти пропадав? Ой, ти, я бачу, голодний! То будь моїм гостем. Он лежить слон, убитий левом, який призначив мене охороняти здобич. Так-от, поки повелителя немає, поласуй м'ясцем, а тоді тікай швидше". Леопард сказав на те: "Коли так, то не слід мені їсти цього м'яса, бо лише за життя можна зазнати радощів. Недарма кажуть:

Споживать голодний має їстівне, лиш то — пожива.

Перетравиться у шлунку, на добро людині піде.

Краще, поки живий, дремену я звідсіля!" — "Чого це ти такий нерішучий? — мовив шакал.— Відпочинь трохи, попоїж, а як він надійде, я тебе здалеку попереджу". Коли леопард наважився на це й роздер шкуру слона, шакал заторохтів: "О сину щасливої матері, він вже йде. Той лев наближається!" Плямистий з переляку накивав п'ятами, аж залопотіло! Та заледве Махачатурака став призволя-тись м'ясом, де не взявся другий розлютований шакал. Махачатурака побачив, що той йому рівня, і прочитав таку шлоку:

"Споживать голодний має їстівне, лиш то — пожива.

Перетравиться у шлунку, на добро людині піде".

Потім накинувся на нього, геть покусав гострими зубами й загнав його аж на край світу, а сам заходився наминати м'ясо того слона.

Отож і ти ворога свого, одного з тобою роду, переможи у битві і зроби так, щоб його й духу поблизу не було. Інакше він тебе при нагоді занапастить. Тому й кажуть:

*Перед могутнім ти схились, героя щиро пошануй,
Дай жебракові децицю і мужність рівному яви.
Від корів дарів чекаєм, просвітління — від брахманів,
Від жінок — кокетування, від рідні — підступних вчинків. [235]*

А також

*Ніжні, мов квітки, красуні, і смачної вдосталь їжі
В чужині, та горе в тому, що боїшся — родич зрадить".
Спитав Караламукха: "Та як же це?", і Рактамукха розповіла.*

Оповідка сімнадцята

"Жив у невеличкому селищі рябий собака Чітранга. Якось там був страшенний голод; лихо спостигло людей зненацька, одна за одною вимирали сім'ї, і тому собаки та інші тварини порозбігалися звідтіль по всіх усядах. Чітранга почув, що десь дають щедрю милостиню і, охлялий від голоду, почвалав у чужий край та й прибулдився до якогось міста. Там на подвір'ї одного господаря він, з ласки його доброї жінки, досхочу наїдався, та коли виходив за ворота, на нього накидалась ціла зграя тамтешніх собак і шарпала зубами за боки. Чітранга тоді й подумав: "Ой, нема нічого кращого за рідний край. Хоч там і голодно, але спокійно, ніхто на тебе не нападає. Піду я, мабуть, додому", — та й помандрував на батьківщину. Ось повертається він з чужини, а родичі його й питають: "Слухай, Чітранго, розкажи нам, як там на чужині? Що то за країна? Що там люди роблять? Що їдять? Як бавлять час?" Чітранга на те відповів: "Ну, що я вам розкажу?"

*Ніжні, мов квітки, красуні, і смачної вдосталь їжі
В чужині, та лихо в тому, що боїшся завше зради".*

Діставши таку пораду, Караламукха попрощався з Рак-тамукхою і поспішив до своєї домівки. Там він зчепився з ворогом, який засів у його оселі, завдяки своїй мужності здолав його і став щасливо жити, не відаючи горя. Справедливо про це говориться:

*Яка від щастя може бути радість,
Коли воно здобуте не в боріннях,-
Старезний віл і той траві радіє,
Хоча вона й перепада від долі.*

Отак закінчується четверта тантра, що називається "Втрата набутого".

На цьому завершується четверта тантра в "Панчатантрі", створеній достойним Вішнушарманом.

НЕСПОДІВАНІ ДІЯННЯ

Починається книга, найменована "Несподівані діяння", п'ята тантра, в якій перша шлока така:

*Чого як слід не осягнув, не роздивився, не розчув,
Того робить не поспішай — не будь такий, як той голяр.
Ось що розповідають.*

“Є в південних краях місто Паталіпутра, а там жив купець на ім'я Манібгадра. Він свято шанував віру, дбав про примноження свого багатства та й любові не цурався, але з веління долі зубожів і впав у розпуку, бо не міг стерпіти людської наруги. От якось, прокинувшись уночі, він подумав:

*"Цнотливість, гречність, чистота,
Обачність, гордість, добродійність,
В якому роду б не народивсь,
Це все не втішить бідаря.
Честь, гідність, розум і знання,
Завбачливість, далекоглядність
Все разом достеменно гине,
Варт лиш багатство розгубить.
Як сніг під вітром весняним,
Тьмяніє розум день при дні
В людей розумних від турботи:
Нагодувати чим родину?
Який би розум той не мав,
Чиє хазяйство занепало,
Із глузду з'їде — змучить клопіт
Про одяг, дрова, хліб і сіль.
Хоч був розкішний дім того,
Кого спіткали раптом злидні, [237]
Він — небо без зірок, він — цвинтар,
Усохле озеро в жару.
Нікчемні ті, хто обіднів,
їх багаті не помічають,
Хоча й живуть, вони мерці,
Неначе бульки на воді.
Кидають люди добродійних,
Потоком плинуть до багатих,
Немов до пожалій-дерев,
Хоч і немає в них чеснот.
З якого б роду не пішов,
Який не мав би світлий розум,
А ти у цьому світі станеш
Невільником багатія.
"Який ласкавий він!" — кричать
Про Океан в час шторму люди,-*

*Минається багатіям,
Чого б не скоїли вони".*

Помізкувавши, він дійшов такої думки: "Ось почну я голодувати й розлучуся з життям. Безглуздо нидіти й злидарювати на цьому світі!" — та й заснув. А уві сні йому явився "Скарб у лотосі" в подобі кшапанаки і мовив: "О купче, не впадай у вайраг'ю — не зрікайся світу. Я Пад-манідгі, якого шанували твої предки. Саме в такому вигляді я й прийду на світанку у твій дім. Ти вдариш мене дрючком по голові, і я перетворюсь на невичерпне джерело золота".

Вранці прокинувся Манібгадра й почав гарячково згадувати бачене уві сні. "Ой, чи справдиться мій сон, чи ні? — розмірковував він.— Мабуть, то тільки мара. У мене ж багатство з голови не йде, тому й верзеться таке. Кажуть:

*Нічого не дарують сні тим, хто упав у забуття,
Хто вбитий горем, захмелів чи від кохання очамрів".*

Тоді саме до жінки купця прийшов цирульник, щоб помити їй ноги, а за ним слідом здалеку прибув, як і провіщав сон, кшапанака. Купець зрадив і дрючком, що потрапив йому під руку, вперішив кшапанаку по голові, а той одразу став золотим бовваном і повалився додолу. Тоді [238] купець підняв його, заніс у дім і, пригостивши цирульника, мовив: "Я тобі, любий, дам грошей і одежі, тільки нікому не кажи, що тут сталося".

Повернувся цирульник додому й подумав: "Напевно, усі ті дигамбари, які ходять голяка, перетворюються на золотих, коли кожного з них лупонуті палицею по голові. Ось завтра вранці запрошу їх до себе, гахну того й цього довбешкою по голові, і вони стануть золотими". У таких роздумах він ледве перебув ніч. Як стало на світ братися, цирульник виламав здоровенну ломаку і сховав її, а сам пішов до оселі джайнів, тричі благословив їхнього Повелителя, тричі проповз коліними по землі навколо його зображення і, прикривши рот долонею, щоб не бризкати слиною, прочитав таку строфу:

*"Джайни тим перемагають, що знаннями володіють,
Як їм виснажити душу для народження любові.*

А також

*Той язик, що Джину славить, та душа, що Джині вірна,
Руки, що несуть їй жертви, заслуговують шаноби.*

І крім того,

Про яку красуню мариш ти в удаваній задумі?

Подивись на душу пильно — вцілили Ананги стріли.

Хоч і можеш врятувати нас, та одначе не рятуйеш.

Співчуття твої нещирі. Чом безжалісний такий ти?

Це жінки, що Мари стріли наскрізь їм серця прошили,

Голосно волають: "Всіх вас порятує світлий Джина!"

Віддавши таку хвалу, цирульник наблизився до кшапанаки і, зігнувшись у три погібелі, виголосив: "Слава тобі!" — за що той благословив його на примноження високих чеснот. Вислухавши напутнє слово кріпити віру і свято триматися обітниці, аби

досягти вічного блаженства, він на знак покори зав'язав вузлом своє верхнє вбрання і шанобливо мовив: "О господарю, коли завершиш усі обряди в обителі, прошу тебе з усіма ченцями завітати до моєї оселі". Головний кшапанак на те сказав: "Слухай, шравако, хоч ти і знаєш закон, а говориш казна-що! Хіба ми брахмани, що ти запрошуєш нас у гості? Ми собі мандруємо, сподіваючись на принагідну гостинність; стрівши якогось ревного шраваку, заходимо до нього в дім, коли він нас гарненько попросить, і їмо дуже мало, щоб [239] тільки підтримати життя. Отож іди звідси й більше нічого не кажи".

Цирульник вислухав його і мовив: "Знаю я, повелителю, вашу віру; багато шраваків складають вам славу, але ж я приготував чимало дорогих хусток для обгортання пустак і зібрав грошей для писарів, які переписуватимуть святі пустакі. Ці діяння гідні часу". Потім цирульник пішов додому, поклав, щоб була напихваті, палицю з дерева кхадира й розчинив навстіж ворота, а згодом подався до оселі й, з дозволу наставника, повів усіх ченців до себе додому. А ті жаднюги, зрадівши дармовим хусткам та грошам, забули про своїх вірних шраваків і вервечкою подріботили за цирульником. Недарма кажуть:

*І в тих, хто полишив свій дім, кому за одяг — неба синь,
Рука — за чашу для пожертв,— оселиться корисливість.
Он випадають зуби вже, тьмяніє зір і слабне слух,
Сивіє в старця голова, жадання ж не старіє в нім.*

Тільки-но ченці увійшли в двір, цирульник хутко зачинив ворота й почав молотити їх палицею по головах. Декотрі з ченців одразу ж померли, інші конали в муках, а ті, що здужали кричати, наробили гвалту на все місто. Почули голосний крик міські стражі й спитали: "Що це воно за шум та розгардіяш? Рушаймо туди, рушаймо!" Коли вони підійшли до подвір'я цирульника, то побачили, як звідтіля вибігали закривавлені кшапанакі. Стражники схопили цирульника й привели до суду, туди ж поприносили і вбитих кшапанаків. Судді спитали цирульника: "Що ж це ти, шановний, учинив?" Той відповів їм: "Ой, що ж мені було робити? Я побачив на подвір'ї в купця Манібгадри отаке й таке",— і він розказав, яке диво йому там довелося побачити. Тоді покликали купця й спитали: "Ти навіщо, купче, кшапанаку вбив?" Купець повідав суддям історію з золотим кшапанакую, і вони постановили: "Ну, треба посадовити на палю цього лихого, нетямущого цирульника-перукаря!"

*Чого не звідав, не збагнув, не роздивився, не дочув,
Того робить не поспішай — не будь такий, як той голяр.
Як добре сказано: [240]
Незнаного не починай, коли пізнав — сміливо йди,
Бо будеш побиватися, як Девашармана жона".
Манібгадра спитав: "Це ж як?", і судді йому розповіли.*

Оповідка перша

"В одному селищі жив брахман Девашарман, жінка якого народила сина. Того ж самого

дня й мангуста, яка жила в їхньому домі, привела на світ дитинча. Молода жінка почувала ніжність не тільки до свого немовляти, а й до всіх маленьких істот. Вона пестила й годувала грудним молоком і мангустеня, хоча, знаючи норів цих звірків, боялася, щоб воно, бува, не заподіяло з часом якогось лиха дитині. Кажуть:

Син завжди дорогий батькам, нехай він буде бузувір.

Підлотник, телепень, бабій, потвора, неук і пияк.

Торкнеться син — немов тобі хто мазь сандалову приклав.

Нема нічого, каже люд, приємнішого за сандал.

Не так бажає кожен з нас прихильності своїх батьків,

Добродіїв і божества, як вірності своїх синів.

От якось, поклавши сина спати, вона взяла глечик і сказала чоловікові: "Я піду до ставка по воду, а ти постережи сина від мангусту". Брахман не зважив на це і слідом за жінкою подався кудись збирати милостиню. Саме тоді, за велінням долі, з нори виповзла чорна змія. Мангуста, відчувши в ній свого одвічного ворога, вступила з плазуном у бій і роздерла його на шматки, врятувавши таким чином немовлятко, а потім, з вимазаним кров'ю писком, щоб показати, яке вона важливе діло вчинила, радісно вибігла назустріч хлопчиковій матері. Брахманка, глянувши на мангусту, подумала, що та зжерла її сина, і в розпачі шпурнула в неї глечик з водою, який несла на голові, і убила рятівницю. А коли жінка, плачучи, увійшла в дім і побачила, що її син спокійно спить, а поруч валяється розтерзана чорна змія, вона все зрозуміла і, караючись, стала гатити себе кулаками в груди й по голові. А брахманові, який повернувся з милостинею і застав дружину в журбі та печалі, довелось вислухати від неї таке: "Ой, який же ти бездушний, заради наживи покинув своє дитя напризволяще! Жадібність до добра не доведе! Правду кажуть:

Бажання щось придбати не гамуй,

Одначе і не будь захланним ти. [241]

Кого захланність клята заповонить,

Тому на голові тримати колесо".

Спитав брахман жінку: "Це ж як?", і вона розповіла.

Оповідка друга

"В якомусь селищі жило четверо брахманських синів, які з дитинства приятелювали. Через те, що їх душили злидні, вони одного разу повели таку розмову: "Будьте прокляті, злидні! Неспроста кажуть:

Вже краще жити десь у лісі,

Між хащ густих і непролазних,

Де повно тигрів і слонів,

І всякої ще звірини;

Де і джерельця не знайти,

Здрави стелити на ніч постіль,

Одежину носити з луб'я,
Ніж бідним жити серед рідні.
А також
Хоч як відмінно ти служив би,
Однак ненавидить володар,
Забудуть родичі й нащадки,
Ніхто на гідність не зважає,
Нещастя валяться на тебе.
Хай з роду знаного жона,
Вона не ніжить, не голубить,
До нас не ходять в гості друзі,
І доблесний злигодні терпить,
Якщо немає в нього статків.
Нехай він буде і вродливий,
Привітливий і красномовний,
На шастрах знається й на зброї,
А без багатства серед смертних
Йому повік не мати шани.
І почуття в нім не ущербні,
І розумом здоровий — теж. [242]
Людина, як людина, все ж
Чужий усім: нема багатства.
Скажіте, чи ж не дивина?

То ходімо ж кудись добувати багатство". Отак поміркувавши, покинули вони свої домівки, попрощалися з родичами, друзями й вирушили в дорогу. Справедливо мовиться:

Від істини відходячи, він кида
Рідню свою, а з нею — батька й матір,
Країну рідну,— йде на чужину.
У голові єдиний в нього клопіт:
Надіється знайти людей удатних.

От ішли вони, йшли і нарешті дістались до Аванті, а там, омившись у водах річки Сіпри, поклонились Маха-калі і, коли вже виходили з храму, зустрілися з йогіном на ім'я Бгайравананда, вклонились йому, як і годиться брахманам, і зайшли з ним до його хатини. Там він їх спитав: "Звідки, шановні, йдете? Куди прямуєте? І з якою метою?" Вони йому на те відповіли: "Мандруємо ми по світу, шукаючи талану, а йдемо туди, де знайдемо або багатство, або смерть. Такий наш задум. Як-то кажуть:

Речей жаданих, що даються важко,
Хто заповзятість має, не минає.
Такий, звичайно, тільки й норовить
З якогось скористатися випадку.

А також

Вода, бува, нам лється просто з неба,

Бува, ми змушені копати криниці.

Отож над нами доля не всевладна,

Зате діла людські великі в світі.

Що б не задумала собі людина,

Доможеться свого, коли запрагне:

Від рук її залежить геть усе,

Хоча і долею це називають.

Але вважають промітні: перед наставниками страх —

Це — мов трави лякає лист,— до чого ж дивний мають хист! [243]

Ніяких радощів і щастя

Не буде без напруги м'язів,

Бо ж навіть сам Крушитель Мадгу

Руками Лакшмі обіймає,

Втомивши їх води збиванням.

Не досягнути вищих благ, як не докласти нам старань

І Сонце у труді дола тьма-тьмуца обважнілих хмар.

Тож повідай нам про один із таких способів добування грошей, як — проникнення в надра, приборкання чаклунки, подвижництво на кладовищі, торгівля м'ясом, магія та інші. Ти нам відкрий таємницю чар, а ми, сповнені наснаги, ладні будемо гори перевернути. Сказано ж:

Адже велике щось звершить лише великому дано.

Так може тільки Океан Вадави стримати коня".

Заради досягнення сидги Бгайравананда посвятив брахманів у таїну чар, дав їм чотири світильники і мовив: "Ідіть тепер до Гімалаїв, а як добудетесь туди, то шукайте скарб на тому місці, де в котрогось із вас випаде з рук світильник. Розкопайте там землю, витягніть скарб і чимдуж тікайте звідтіля". Послухалися йогіна та й вирушили в путь-дорогу. Незабаром, як було й сказано, в одного з них випав з рук світильник. Стали брахмани копати на тому місці і знайшли мідну руду. Той, в кого випав світильник, сказав: "То візьмімо, хто скільки хоче міді й ходімо звідси!" Інші відповіли: "Що ж, глупаку, ми з нею робитимем? Вона не врятує нас від нужди! Вставай, підемо далі". А він озвався: "Ідіть собі, шановні, а я вам не попутник". Ось перший брахман набрав міді й подався додому, а ті троє попрямували далі. Минуло скількись там часу, і ще в одного подорожанина випав з рук світильник. Подорожанин заходився копати і знайшов срібну руду. Тоді щасливець на радощах мовив: "Візьмімо срібла, скільки зможемо, і не треба далі йти". А двоє інших йому відповіли: "Ну, от і маємо! Перший мідь знайшов, другий срібло. Напевно, попереду на нас чекає золотий пісочок. А це срібло не допоможе нам вибратися з нужди. Ми удвох підемо далі". Як надумались вони, так і зробили, а їхній приятель, набравши по своїй силі срібла, повернувся додому. В одного з тих двох невдовзі теж випав з рук світильник. Зрадівши, щасливець почав

завзято розкопувати землю і, докопавшись до золотого піску, сказав товаришеві: "Візьмімо золота, скільки подужаємо. Навряд чи попадеться щось дорожче за нього!" А той відповів: "Нічого ти, дурню, не тямиш! Якщо ми спершу знайшли мідь, потім — срібло, тепер — золото, то нам іще трапляться й коштовні камінчики, які витягнуть нас із лютої скрути. Отож вставай, підемо далі. Яке пуття з цього золота? Його ж багато не донесеш, бо воно важке". Той мовив: "Іди собі, шановний! А я тут залишусь і тебе чекатиму". [244]

Отак вони домовились, і четвертий пішов далі, страждаючи від спекотливого сонця та спраги. Зрештою він збився зі щасливого шляху та, блукаючи навмання, побачив на узгір'ї закривавленого чоловіка, в якого на голові оберталось колесо. Брахман підбіг до нього й запитав: "Хто ти такий, шановний? Чому ти тут стоїш, і чому на твоїй голові крутиться колесо? А ще скажи мені, де тут можна води напитися?" І тільки-но він це сказав, як колесо з голови того чоловіка перескочило на голову брахмана. Він спитав: "Любий, що це?" Той відповів: "Так само колись оце колесо перескочило на мою голову". Брахман знову спитав: "Скажи, а коли я його спекаюсь? Воно завдає мені страшного болю". Той мовив: "Коли якийсь чоловік, подібно до тебе, прийде сюди із світильником, що осяває шлях до талану, і запитає тебе про щось, тоді колесо перескочить йому на голову". Брахман поцікавився: "А скільки ж ти так простояв?" Той спитав: "А хто зараз царює на землі?" Брахман сказав: "Цар Ватса, який прославився грою на віні", а закривавлений чоловік мовив: "Я вже й не знаю, скільки часу відтоді минуло, та коли правив на землі раджа Рама, я, пригнічений злиднями, взяв у руки світильник і прийшов сюди тією ж дорогою, що й ти, а як побачив чоловіка з колесом на голові, теж заходився його розпитувати. Отоді це й сталося". Брахман стривожено спитав: "Любий, а як же ти, стоячи тут, втамовував голод і спрагу?" Той відповів: "Давець багатства, боячись, аби не повикрадали його скарбів, посіяв страх навіть серед сидгів, і тому сюди ніхто не приходить. Якщо хтось тут і опиниться, то він не знатиме голоду і спраги, старості і смерті, а лише відчуватиме біль. Ти мене врятував од муки, тепер відпусти, і я піду собі додому", — та й подався геть.

А той, що знайшов золото, схвилюваний тривалою відсутністю друга, пішов його розшукувати. Ось еиходить він з лісу й бачить — на камені стоїть геть закривавлений брахман, стогнучи від болю, а на голові в нього обертається колесо на гострій осі. Він наблизився і крізь сльози запитав: "Що це, друже?" А той відповів: "Примха долі!" Прибулий спитав: "Як це сталося? Скажи мені, з якої причини?" — і злосчастний брахман розповів йому історію про колесо. Той вислухав усе і з докором мовив: "Я ж тебе не пускав, але ти мене не послухав! Що вдієш? Коли розуму нема, то ні вченість, ні родовитість не допоможуть. Недарма кажуть: [245]

Здоровий глузд за вченість навіть кращий,

Адже він вищий за усі науки.

Кому бракує глузду, гине той,

Як друзі, які лева оживили".

Той, що тримав на голові колесо, запитав: "Як же це так?", і той, що знайшов

золото, розповів.

Оповідка третя

"Жили в якомусь селищі четверо брахманських синів, яких єднала міцна дружба. Троє з них добре завчили ша-стри, та, на жаль, не було в них здорового глузду, а четвертий, хоч і мав голову на в'язах, нічогісінько не тямив у шастрах. Зійшлися вони одного разу й почали радитись: "Яке пуття в науці, коли ми сидьма сидимо і не пробуємо ублаготворити царів чужих країн та добра собі нажити? Ходімо у східну країну". Дійшовши згоди, вони вирушили в дорогу. І от старший із них сказав: "Четвертий з нас не знається на шастрах, єдине, що в нього є, то це здоровий глузд. Але без наук не зазнаєш царської ласки. Ми дамо йому потроху того, що добудемо. А йому краще вернутись додому". Тоді другий мовив: "Гей, розсудливий друже наш, іди собі додому — ти ж наук не опанував". А третій заперечив: "Так не годиться — ми ж у дитинстві гралися разом. Нехай іде з нами, а ми як добрі друзі поділимося з ним добутиим багатством. Правду ж кажуть:

*Що з жінкою й добром робить, які належать одному,
Однак не те, що з вишнею, з якої будь-хто рве плоди.*

А також

"Оце — моє, а це — чуже", — вважають нерозумні так.

Для тих, хто гідність береже, уся земля — одна сім'я. [246]

Отож нехай іде з нами". І попрямували вони далі вчотирьох, а коли йшли лісом, то, натрапивши на кістяк мертвого лева, один із них сказав: "Ось нагода застосувати наші знання. Перед нами лежить якась мертва істота, давайте силою наших знань оживимо її. Я зараз позбираю кістки". Так-от, один з цікавості зібрав усі кістки, другий обволік їх плоттю і наповнив жили кров'ю, а коли третій хотів уже вдихнути в нього життя, то розсудливий спробував спинити його: "Стривай, любий, це ж лев народиться. Якщо ти вдихнеш у нього життя, то він розірве нас на шматки". А той огризнувся: "Тьху на тебе, дурню! Не дозволю я, щоб моя наука була безплідна!" Розсудливий сказав: "То почекай трошки, поки я вилізу на дерево". Ті троє погодилися, але тільки-но їм удалося оживити лева, як він схопився й розтерзав їх, а брахман, який сидів на дереві, зліз і пішов додому. Ось тому я й кажу:

Здоровий глузд за вченість навіть кращий,

Адже він вищий за усі науки.

Кому бракує глузду, гине той,

Як друзі, які лева оживили.

А ще пречудово сказано:

Хто знає шастри назубок, а відкида людські знання,

Того на кпини й сміх беруть, немов пандита-дурника".

Той, що тримав колесо на голові, спитав: "Це ж як?", і друг йому розповів.

Оповідка четверта

"У якомусь селищі жили четверо брахманів, які ще хлопчиками замислили податися в іншу країну вивчати науки. Одного чудового дня зібрались вони й помандрували до міста Каньякубджу, де стали вчитися в школі. Провчилися вони там дванадцять років, набрались розуму й зійшлися на такій думці: "Всі науки ми осягли, а тепер, спитавши дозволу в наставника, повернемося на батьківщину". Браhmани так і зробили: спитали дозволу в наставника, зібрали книги-пустаки й вирушили в дорогу. Ось ідуть вони битим шляхом, а назустріч їм — два подорожні. Один з них сказав: "Як же нам дістатися до міста? Нещодавно там помер син одного купця, і на його спалення зібралось багато людей". Тоді середній за віком брахман заглянув у книгу й прочитав: "Куди маса народу йде, туди й нам простувати", а потім мовив: "Отож ходімо за людьми". І пандити потяглися за натовпом. Дорогою вони побачили осла, що стояв на кладовищі. Другий з них зазирнув у книгу і прочитав таке: [247]

"Хто з тобою ділить свято, ділить голод, небезпеки

І стоїть на кладовищі чи в палаці,— друг твій справжній.

То він же нам рідня. Нехай хтось розчеше йому гриву, а інший ноги обмие". Озирнувшись довкола, пандити побачили верблюда й зацікавилися: "Хто ж це такий?" Тоді третій з них глянув у книгу й сказав: "Швидкий рух дгар-ми. Отож це Дгарма — бог справедливості". Четвертий мовив: "Коли так, то треба нашого улюбленця прив'язати до Дгарми". І вони прив'язали осла до шиї верблюда, а хтось побачив це й розказав хазяїнові вухатого. Той спересердя надавав розумникам стусанів, і вони повтікали.

От пішли пандити далі і згодом опинились біля річки, на якій плавав лист палаші, схожий на човник. Один із них мовив: "Зараз цей лист припливе, і ми переправимось на той бік",— та й стрибнув на листок, що саме прибився до берега. Другий побачив, що приятеля понесла вода, і, миттю вхопивши його за чуба, прорік:

"Коли всьому загрожує загибель,

Розумний половину віддає.

А рештою завершує він діло,

Було б нестерпно втратить все".

І, виголосивши це, відрубав йому голову.

Після цього, помандрували вони вже втрьох. У якомусь селі люди привітали їх і запросили до себе в гості, кожного — в окремий дім. Одного з них пригостили довгою локшиною з маслом та цукром, а він сказав: "Хто має справу з довгими сутрами, загине",— і, відмовившись від їжі, пішов. Другого стали частувати великими млинцями, а той кинув такі слова: "Кожний, хто затіває надто велике діло, довго не проживе",— і пішов геть. Третього хазяїн пригостив смачною ватиною — дірчастим пирогом з рисового борошна й тертого машу (тобто дрібних бобів). Та пандит, [248] не доторкнувшись до їжі, мовив: "Де дірок багато, нещастя множаться". Наговоривши людям таких мудрощів, вичитаних з книжок, оті троє брахманів, охлялих від голоду, затюканих жителями села, подалися у рідні краї". Той, що знайшов золото, мовив: "Ось

ти, необізнаний з життєвим досвідом, не послухався моєї поради, тому й біда на тебе звалилась. Як-то кажуть:

*Хто знає шастри назубок, та відкида людські знання,
Того на кпини й сміх беруть, немов пандита-дурника".*

Той, що тримав на голові колесо, вислухав його і сказав: "Е, та хіба ж у цьому причина?! І ті, хто має здоровий глузд, часто гинуть, скошені лихою долею, а безголові живуть на радість своєму роду:

*Що незахищене стоїть, те доля захищає.
А що захищене надійно, з волі долі гине,
Забуте богом і людьми нерідко виживає,
Частенько пропада залишене й доглянуте.*

А також

*Того, хто мав стократний глузд,
Повісили донизу головою.*

*Хто мав тисячократний глузд,
Того волочать у пилюці.*

*А я, вдоволений своїм здоровим глуздом,
На хвилях прохолодних бавлюсь".*

Той, що знайшов золото, спитав: "Та як же це так?", і приятель розповів.

Оповідка п'ята

"В якомусь озері жили дві рибини. Одну з них звали Шатабуддгі — Сторозумна, а другу — Сахасрабуддгі — Тисячорозумна, і дружили вони з жабою Екабуддгі — Сама собі на умі. Частенько сиділи вони втрюх у прибережній воді, втішаючись красномовством. Одного разу при заході сонця, коли водяні жителі вже скінчили розмову, до того озера прийшли рибалки, тримаючи в руках сіті, а на головах кошики з рибою, і почали перемовлятися [249] між собою: "Хоч це озеро й мілкувате, але, видно, в ньому водиться багато риби. Прийдемо сюди завтра вдосвіта". Поговорили вони так і пішли додому, а засмучені рибини стали раду радити... Жаба занепокоїлась: "О Шата-буддгі й Сахасрабуддгі, ви обидві чули, що сказали рибалки. Як тепер бути — тікати чи залишатися? Розпорядіться, де голову прихилити?" Вислухавши її, Сахасрабуддгі засміялася й мовила: "О люба приятелько, чого ти злякалася? То все пусті балачки. Недарма кажуть:

*Страшні, підступні наміри зміюк, падлюк і харцизяк
Не завжди ж бо збуваються, тому й тримається ще світ.*

Вони сюди не прийдуть, а коли й прийдуть, то я силою свого розуму тебе врятую, бо знаю багато способів плавання в воді". І тоді озвалася Шатабуддгі: "Правду сказала шановна, воістину Тисячорозумна. Справедливо мовиться:

*В світі цім нема нічого, що б не переважив розум.
Розумом своїм Чанак'я переміг оружних Нандів.*

А також

*Куди ні вітер не проникне,
Ні промінь сонця золотий,
Туди проникне блискавично
Натхненна думка мудреця.*

З того, що тут говорили й що довелось почути, випливає: рідного краю, який заповідали нам предки, залишати не можна. Сказано ж:

*Не звідать щастя в небесах від ніжних приторків божеств,
Бо щастя — в рідному краю, хай навіть бідний буде він.*

Отож не треба залишати рідного краю. Я захищу тебе силою свого розуму!" Жаба на те відповіла: "Любі мої, хоч я і один розум маю, але тут не зостанусь — піду зі своєю родиною на інше озеро". І, як тільки споночіло, жаба зі своїми близькими поскакала до сусіднього водоймища.

А коли на світанку прийшли рибалки й закинули сіті, то в них потрапило чимало риби, черепах, жаб, раків та інших водяних жителів. Навіть Шатабуддгі й Сахасрабуддгі, хоч як вони спритно плавали, врятувались не [250] змогли і зрештою з усім своїм родом опинилися в сітях. На другий день задоволені мисливці забрали багатий улов і вирушили додому.

Саме в ту пору жаба Екабуддгі вистромила з озера голову і, вгледівши, що один рибалка несе на голові Шатабуддгі, а другий волочить по землі Сахасрабуддгі, бо вони були дуже важкі, прокумкала: "Ти бач, яка дивина!

*Того, хто мав стократний глузд,
Повісили донизу головою.
Хто мав тисячократний глузд,
Того волочать у пилюці.
А я, вдоволений своїм здоровим глуздом,
На хвилях прохолодних бавлюсь".*

Тому я й кажу: "На самому розумі далеко не заїхати!" Той, що знайшов золото, мовив: "Може, й так, але все одно треба прислухатися до дружніх порад. Хіба це завадить? Ти мене не послухав, бо хизуєшся своїми знаннями, та ще й жадібність тебе заїла. Добре про це сказано:

*Дядю любий мій, чудово, ти порад моїх не слухав,
А перлина ця на шиї — нагорода твоєї пісні".*

Той, що тримав на голові колесо, запитав: "Це ж про що?", і той, що знайшов золото, розповів.

Оповідка шоста

"В одному селищі жив осел на ім'я Уддгата, який був у домі пральника єдиною тягловою силою. Вдень він переносив вантажі, а по ночах пасся, де тільки хотів. На світанку, боячись, щоб не потрапити комусь до рук, Уддгата повертався додому, і хазяїн

прив'язував його на подвір'ї. Одного разу, блукаючи серед ночі полями, осел зустрів шакала й побратався з ним. Опецькуватий Уддгата і худющий шакал унадилися в город, де росли огірки. Досхочу понаїдавшись їх, вони вранці розбігались по своїх домівках.

Одної місячної ночі осел, стоячи посеред городу, в захваті мовив: "Поглянь, брате мій, поглянь, яка чудова ніч — зараз я, мабуть, заспіваю пісню! Ти тільки порадь, яким голосом її виводити?" А той йому у відповідь: "Чого це тобі раптом закортіло пісню співати?" Раз ми вдалися до [251] такого недостойного діла, як крадіжка, то краще вже мовчати! Бо сказано:

*Не варто красти кашлюну, а соні йти сторожувать,
Слабким — солодке смакувать, якщо вони бажать жити.*

Крім того, твоя пісня не буде милозвучна і здалеку нагадує гудіння раковини. А тут на городі сторожі сплять, вони попрокидаються і вб'ють тебе чи заберуть із собою, отож наминай мовчки напоєні амрітою огірки. Не лізь не в своє діло!" А осел йому на те: "Ти так говориш, тому що живеш у лісі і тебе ніколи не тягло до співу. Кажуть:

*Як місяць розсіва пітьму й притислась любка до плеча,
Амріта струменить до вух, яку народжують пісні".*

Шакал промовив: "Усе це, братику, так, але ти співати не вмієш. Ти тільки ревеш, то навіщо ж себе занапащати?" Осел уперся: "Тьху на тебе, дурню! Хіба я в співах не пет-раю? То послухай, у чому їх суть:

*Сім нот, октави три,
Дієзів двадцять сім,
Усього п'ятдесят
І вісім звуків є.
Три паузи,
Дієзів шість
І рага двадцять шість,
І сорок почуттів!
Усього сто вісімдесят і п'ять
У музиці частин,
Крім тих, що в ведах,-
їх визначив Бгарата.
Через гармонію цих складових
Боги і люди втіху тут знаходять.
Трьохокий подолав Раваку
Під звуки, видобуті з жил.*

Чого ж ти, брате, вбив у голову, що я нічого не тямлю в музиці, і не даєш мені співати?" Шакал сказав: "Коли [252] так, любий, то співай собі на здоров'я, а я біля воріт огорожі стану й стежитиму за сторожами. Співай, скільки тобі заманеться". Так вони й поклали. Осел заревів не своїм голосом і навіть незчувся, як сторожі попрокидалися і, скрегочучи зубами, почали дубасити його палицями по чому попало,

аж поки знесилений співак повалився на землю. Потім прив'язали йому до шиї ступу з діркою і самі знову полягали спати. А осел, коли минув біль, миттю схопився на ноги, бо така вже осячча порода. Сказано ж

Собаки, коні й віслюки недовго відчують біль:

Удар дубця відчутний їм, гай-гай, недовше мухурти.

Потім осел із ступою на шиї проломив огорожу, а шакал, побачивши його, зареготав і мовив:

"Дядю любий мій, чудово, ти порад моїх не слухав,

А перлина ця на шиї — нагорода твоєї пісні".

Отак і ти, шановний, не послухав мене, хоч я тебе попереджав". А той, що тримав колесо, озвався: "Твоя правда, друже. Неспроста кажуть:

У кого розуму нема і хто порад не визнає,

Той смерть свою зустріне так, як стрів її Мантхара-ткач".

Той, що знайшов золото, спитав: "Це ж як?", і у відповідь почув таке.

Оповідка сьома

"В одному селищі жив ткач Мантхара. Якось, коли він працював за ткацьким верстатом, у нього поламалися всі прядильні кілочки. Ткач узяв сокиру й подався до лісу, щоб зрубати підходящу деревину. Йдучи берегом моря, він побачив велике дерево шиншапу й подумав: "Оце саме те, що я шукаю. З цього дерева можна буде настругати чимало гарних кілочків",— і замахнувся на нього сокирою. Але в ту мить з дупла дерева пролунав голос: "О, це дерево моя оселя й фортеця, я в ньому щасливо живу, бо його пестить прохолодний вітер і ніжно обіймають морські хвилі". Ткач сказав: "Що ж мені робити? Без дерева моя сім'я загине з голоду. Переселись в інше місце, а я [253] його зрубаю". Той, що в дереві сидів, мовив: "Ти мене втішив! Проси все, що хочеш, тільки не чіпай цього дерева".

Тоді ткач сказав: "Ну, то я піду додому, пораджуся зі своєю жінкою і другом, а коли повернуся, ти підтвердиш свою обіцянку". Погодився на це той, що жив у дереві, і ткач поспішив додому. Йдучи селом, він зустрів свого приятеля цирульника й розповів йому про все, а потім запитав: "Друже, скажи, що б мені попросити в того деревного жителя? Я оце й прийшов з тобою порадитися". Той йому відповів: "Знаєш, любий, ти попроси в нього царство, і нехай зробить так, щоб ти сам був раджею, а я твоїм міністром. І тоді ми зазнаємо щастя на цьому і на тому світі. Як-то кажуть:

Як справедливо діє цар, досягне слави на землі

Й змагатись зможе в небесах із божествами тридцятьма".

Ткач мовив: "Ну, от і добре, тільки я піду ще пораджуся зі своєю господинею". Цирульник на те відповів: "О друже, це всупереч усім шастрам — з жінками радитися. Нездарма кажуть:

Годуй і одягай жінок, прикраси щедро їм даруй,

Продовжуй з ними рід людський, лише порад їх не сприймай.

*Де шельма, жінка чи дитя володарюють при дворі,
Держава сходить нанівець — Бгаргава мудрий так повча.
Радіє доти чоловік, у славі й почестях живе,
Допоки він не на гачку, не слуха потайки жінок.
Жінки своєкорисливі, про щастя дбають лиш своє.
їм люд немилий, навіть син, якщо їм щастя заступа".*

Ткач сказав: "Ні, я все-таки піду й пораджуся з нею, бо вона мені завжди вірна. Я нічого не роблю без її відома". От прийшов він додому й повідав своїй дружині: "Люба моя, сьогодні я подолав одного духа, і він хоче подарувати нам те, що ми з тобою побажаємо. Подумай, чого нам бракує. Мій приятель цирюльник порадив попросити в нього царство". Жінка відповіла: "О сину благородного батька, ну який же розум у тих голярів? Не слухай його порад! Кажуть так: [254]

*Мудрець не слухає порад панегіристів, співаків,
Цирюльників і хлопчаків, невігласів та жебраків.*

Правити царством нелегко, великий тягар лягає на плечі раджі — тут і мир, і війна, і походи, і обережність, і пильність, і лицемірство, і союзництво з іншими країнами та ще багато чого. Отож усе це не дає щастя людині. Бо

*Як зажадаєш царювать, до бід готуйся, що поллють,
Немов із глечика вода у час помазання на трон.*

А також

*Не варт бажати царства нам. Воно приносить лихо,-
У ліс прогнали Раму й потоптали Палі,
Поневірянь зазнали діти Панду,
Геть винищено Врішні, і позбувся трону Нала,
Був Саудаса змушений тікати,
Равана, цар Ланки, зазнав насмішок,
Було Арджуну вбито,— все це через царство.
Якщо брати, сини й рідня тебе за царство ладні вбить,
Тоді про царювання ти і гадки навіть не плекай".*

І тоді ткач сказав: "Твоя правда, господине. Але, все ж таки, що нам у нього попросити?" Вона відповіла: "Ти завжди тчеш одну штуку полотна, і завдяки цьому ми сплачуємо всі борги. Так-от, попроси в нього ще пару рук і одну голову, щоб виготовляти дві штуки полотна. Одна буде, як і раніше, для сплати боргів, а друга принесе нам достаток на радість усім твоїм родичам. Таким чином, ти і цьому, й тому світові догоджатимеш". Почувши це, він дуже зрадів і мовив: "Гаразд, вірна своєму чоловікові, добре! Слушна твоя порада, дружинонько! Так я й зроблю!" Потім пішов він до того дерева й попросив його жителя: "О, коли ти хочеш наділити мене тим, що я бажаю, то дай мені, будь ласка, ще дві руки й одну голову". І тільки-но він це промовив, як зразу ж став чотирирукий і двоголовий. Ось прямує задоволений ткач додому, а люди з усіх боків кричать: "Он ракшас іде!" А потім, хто палицями, хто камінням, а хто просто кулаками, забили його до смерті. Тому я кажу: [255]

У кого розуму нема, і хто порад не визнає,

Той смерть свою зустріне так, як стрів колись Мантхара-ткач".

І мовив той, що тримав колесо: "Істинна правда! Люди, які на неподобне та незбутнє зазіхають, самі себе на посміховище виставляють. Недарма ж кажуть:

Хто помислить про незбутнє, недосяжного прагне,

Той, мов мертвий, білий стане, як отець Самашармана".

Той, що знайшов золото, запитав: "А як це було?", і той, що з колесом на голові, розповів.

Оповідка восьма

"В невеличкому місті жив дуже скупий брахман, якого звали Свабгавакріпана. Він мав горщик, куди щоразу зсипав залишки ячного борошна, і вішав ту посудину над своїм ліжком, щоб не випускати її з очей. Одного разу вночі він подумав: "Коли цей горщик буде наповнений ущерть і настане голод, я продам його за сотню рупій, а на ті гроші куплю дві кози, які даватимуть кожні півроку приплід, і таким чином розведу ціле стадо. Потім за цих кіз придбаю корів, за корів — буйволиць, а за буйволиць — кобил, а вони мені приведуть багато коней, тоді я продам коней і матиму багато золота, а за те золото зведу будинок на чотири покої. Потім прийде в мій дім якийсь брахман і віддасть мені за жінку свою дочку-красуню, підходящу за віком, і від неї в мене буде син, якого я назву Самашар-маном. Згодом, коли він уже повзатиме, я сяду під стіною стайні з книжкою в руках і розмірковуватиму над нею. А Самашарман, побачивши мене, сповзе з материних колін, рачки полізе до мене і опиниться біля самих кінських копит. Розгнівавшись, я гукну своїй жінці: "Забери дитину!" А вона, заклопотана хазяйством, не почує моїх слів; тоді я встану й копну її ногою". Брахман так замріявся, що спросоння вдарив ногою по горшку й розбив його. Борошно посипалось на Свабгавакріпану, і він увесь побілів. Тому я й кажу: [256]

Хто помислить про незбутнє, недосяжного прагне,

Той, мов мертвий, білий стане, як отець Самашармана".

Той, що знайшов золото, мовив: "Ото ж бо й воно! Такий гріх, як у тебе, породжується невситимою жадобою до наживи. Кажуть:

Хто з жадоби діло робить, а про наслідки не дбає,

Пожере того жадоба, як пожерла скнару Чандру".

Той, що тримав колесо, спитав: "Це ж як?" І той, що знайшов золото, розповів.

Оповідка дев'ята

"В одному місті правив цар на ім'я Чандра, син якого полюбляв забавлятися з мавпами, і тому володар тримав цілу зграю цих тварин, добре їх годував, доглядав, і вони всі були дуже ситі. Ватажок мавпячої зграї знався на повчаннях Аушанаса, Бархаспатья та Чанак'ї, діяв згідно з ними і наставляв на це своїх підданих. При тому самому палаці

жила також отара баранів, на яких їздили юні царевичі. Один з тих баранів через жадібність свого язика безстрашно забігав на кухню й пожирав усе, що потрапляло йому на очі.

А кухарі хапали посуд, який був під руками — глиняний, мідний, з білого металу — і щосили лупцювали його. Споглядаючи це, ватажок мавп подумав: "Ой, хоч би сварка між кухарями та баранами не окошилась на мавпах! Кухарі зозла шпурляють у того ласолюбного барана чим попало. Вони спересердя можуть його і головешкою уперіщити, а кудлатий від найменшої іскринки спалахне. Потім він, весь у вогні, забіжить у стайню, що неподалік від кухні, підпалить сіно, якого там повнісінько, і коні зазнають тяжких опіків. А в книзі Шаліхотри про лікування тварин сказано, що в коней опіки від вогню лікують з допомогою мавпячого жиру. Треба щось робити!" Дійшовши такої думки, він скликав усіх мавп і нишком сказав їм:

*"Якщо чвари затівають
Барани і кухарі,
То від їхніх чвар нікчемних
Зазнають і мавпи втрат. [257]
Ось чому той дім, де чвари
Без причин спалахують,
Геть усім, хто хоче жити,
Обминають подалі слід.*

*А також
Від чвар палаці дивні гинуть,
Дурні слова руйнують дружбу,
Владики ниці гублять царства,
Діла безумні — людську славу.*

Так-от, щоб нам усім не опинитися в пастці, треба негайно залишити цей палац і тікати в ліс". Мавпи зневажливо прослухали його слова й з усміхом мовили: "Ти, шановний, мабуть, на старості літ уже зовсім з розуму вижив, що таке плетеш. Сказано ж:

*В слона беззубого із рота
Тече постійно слина.
Ніколи думкою не зблисне,
Ані мале, ані старе!*

Ми не збираємось відмовлятися від чудових, мало не на самій амріті зготовлених, різноманітних страв, які подають нам своїми руками царські слуги. Що нас у тому лісі чекає? Кислі, гіркі та грубі плоди на деревах!" Очі ватажка мавп затуманилися сльозами, і він закричав: "О тупоголові! Невже ви не розумієте, який плід готує вам нинішня розкіш? Сік зрілих плодів, що ви ними ласуєте зараз, невдовзі може стати для вас отруйним! Не хочу я бути свідком загибелі свого роду і тому сам піду до лісу. Бо ж кажуть:

Щасливий, хто не бачить,

*Як вірний друг страждає,
Як дім його грабують,
Як гинуть рід і рідний край".*

Після цього ватажок залишив зграю й подався в ліс. А на другий день, коли баран заскочив на кухню, аби пожитися там, кухар, нічого не маючи під рукою, щоб приборкати нахабу, схопив тліючу головешку і вдарив його по спині. Миттю спалахнула на ньому вогна. Він, бекаючи, побіг щодуху у стайню і ну качатись по землі, завалений [258] сіном, яке одразу ж зайнялося, і вогонь перекинувся на коней, а ті від тяжких опіків стали у муках помирати. Декотрі з них, наполовину обпечені, порвавши пута, повибігали надвір і з іржанням почали гасати по місту, лякаючи людей. Тоді стривожений цар скликав лікарів, обізнаних з настановами Шаліхотри, і сказав: "Повідайте мені, чим можна вилікувати коней від опіків?" А ті, помудрувавши над ученими книгами, мовили: "В цьому випадку, як радить шановний Шаліхотра,

*Як тільки жиром мавпячим
Попечену помазати рану,
Вона безслідно пропадає,
Немов нітьма при сході сонця.*

Коли вдатись до такого лікування, то рана швидко загоїться". Цар послухав їх і спішно наказав винищити всіх мавп. Що тут казати? Накинулися царські слуги на бідолашних з дрючками та каменяками і повбивали їх. А мавпячий ватажок, дізнавшись, що весь рід його загинув, страшенно зажурився, втратив смак до їжі і, блукаючи по лісах, розмірковував: "Як би відомстити отому підлому цареві за таке неподобство? Правду ж кажуть:

*Той вважається нікчемним, хто зі страху чи з природи
Здатен споглядати спокійно, як із родака збиткують".*

Одного разу ватажок мавп, змучений спрагою, підійшов до озера, порослого лотосами. Огледівшись довкола, він побачив на березі сліди якоїсь людиноподібної істоти, що вели в озеро, і подумав: "Мабуть, тут у воді живе злий демон. Візьму я лотосову стеблинку і з відстані питиму воду". Тим часом посеред озера показався ракшас із разком перлин на шиї і проричав: "Гей, ти, кожного, хто п'є з цього озера, я повинен з'їсти. Але не було й немає такого хитруна, який би додумався пити воду так, як ти, і це мене тішить. Проси, що твоїй душі заманеться!" Ватажок мавп запитав: "А скількох ти можеш з'їсти?" Ракша йому відповів: "Тих, що в воду вступають, я пожираю сотнями, тисячами і навіть десятками тисяч, а на суші мене й шакал подолає". Ватажок мавп йому сказав: "У мене з царем непримиренна ворожнеча. Якщо ти даси мені своє намисто, я силою слова розпалю в душі царя [259] жадібність, і він з усім своїм почтом увійде в воду". Той повірив йому, віддав намисто і мовив: "Коли це можливо, друже, то так треба й зробити!" Велитель мавп, почепивши собі на шию намисто, став ганяти по селах і палацах, а стрічні люди питали його: "Де це ти, мавпячий ватагу, так довго пропадав? І звідкіля в тебе таке намисто, блиск якого затьмарює саме Сонце?" Велитель мавп відповідав їм: "В одному лісі є велике озеро, яке створив сам Кубера, що

роздає багатство, і кожний, хто в нього зануриться в день, присвячений Сонцю, тоді, коли воно лише наполовину підніметься над обрієм, то вийде відтіля, з ласки Кубери, у такому ж намисті". Цар, почувши про диво, покликав ватажка мавп і спитав: "Слухай, велителю мавп, це правда? А далеко те озеро з перлинами?" Ватажок мавп відповів: "Про те свідчить намисто на моїй шиї. Якщо і ти хочеш мати таке саме, пошли когось зі мною, і я покажу, куди йти". Вислухавши його, цар прорік: "Та я й сам з усім своїм почтом піду і дістану перлинне намисто". Ватажок мавп сказав: "Так, царю, і треба зробити!"

От зібралися всі родичі й слуги царя, що задумали роздобути коштовність, і рушили в дорогу. А велитель мавп, як бувало й раніше, зручно примостився на колінах в самого царя, який сидів у паланкіні. Недарма кажуть:

Слава тобі, о богине Бажання!

Навіть багатих примушуєш ти

Справи вчиняти нікчемні й мерзенні

Й по неприступних блукати краях.

А також

Хто має сотню рупій, тисячі бажає,

Хто має тисячу, сто тисяч хоче,

У кого завелось сто тисяч, прагне царства,

Якщо вже править царством, жадає небом править.

Он випадають зуби вже, тьмяніє зір і слабне слух,

Сивіє в старця голова, жадання ж не старіє в нім.

Аж на світанку подорожани добулися нарешті до того озера, і ватажок мавп сказав цареві: "О божественний, поталанить лиш тим, хто ступить у воду тоді, коли сонце зійде наполовину. Саме тієї миті нехай усі твої люди й занурюються в озеро. Потім підеш і ти, а я побреду за тобою і покажу те місце, де бачив багато намиста". Коли [260] шукачі багатства увійшли в воду, їх усіх поглинув ракшас. Цар нетерпляче спитав ватажка мавп: "Чому вони так довго не повертаються?" А той хутко вистрибнув на дерево й відповів йому: "О підлий правителю, весь твій почет проковтнув ракшас. Це я розквитався за те, що ти винищив рід мій. Тепер іди собі. Не дав я тобі ступити в те пекло тільки тому, що ти повелитель! Кажуть:

Що ж, за добро плати добром, за утиск утиском плати.

Не бачу в тому я гріха, якщо за зло платити злом.

Так-от, ти мій рід вигубив, а я твій". Убитий горем цар поплентався додому тією ж самою дорогою, якою прибув до озера. Коли він зник з очей, з води виліз ракшас і радісно мовив:

"Ось так я знищив ворогів, собі товариша придбав,

Зберіг намисто і напивсь через лotosове стебло".

Тому я й кажу:

Хто в жадобі діло робить, а про наслідки й не дбає,

Пожере того жадоба, як пожерла скнару Чандру".

А потім той, що знайшов золото, ще додав: "О друже, відпусти мене, і я піду собі додому",— а той, що тримав колесо, мовив: "О приятелю мій, у гурті й біда півбіди. Як же ти мене покинеш у такій печалі? Кажуть:

*Хто друга кидає в біді, стає немилосердно злим,
Невдячністю відповіда, напевно в пекло попаде".*

Той, що знайшов золото, мовив: "Це справді так, коли є можливість допомогти, а якщо це людині не до снаги? Ніхто неспроможний порятувати тебе. До того ж, дивлячись на твоє перекошене від болю обличчя, я починаю розуміти, що коли я зараз же не піду звідси, то й мені лиха не минути. Бо

*Із виразу твого лиця я бачу, мавпо, ти в біді,
Твій хвіст Вікала прикусив,— хто вирветься, той буде жить".*

Той, що тримав колесо, запитав: "А як саме?", і приятель йому розповів. [261]

Оповідка десята

"В якомусь місті правив цар на ім'я Бгадрасена, який мав дочку Ратнаваті, що славилася і розумом, і красою. Та ось один ракшас надумався її викрасти. Щоночі він приходив і втішався з нею, але ніяк не міг забрати дівчину з собою, бо її дуже пильно охороняли. А вона, віддаючись йому, чомусь страшенно тремтіла. Так минав час. Одного разу ракшас прийшов і став у закутку покою. І тоді царівна сказала своїй подрузі: "Поглянь, люба, з першими сутінками завжди приходить сюди отой Вікала і терзає мене. Може, ти знаєш, як спекатися цього бузувіра?" Почувши такі слова, ракшас подумав: "Мабуть, сюди ще хтось унадився, аби вкрати її, та не може. Ось я перекинуся в коня і, стоячи в табуні, побачу, яку подобу й силу він має". Ракшас так і зробив. А тим часом у палац пробрався конокрад і, вибравши того коня, в якого перетворився ракшас, бо, видно, вважав його найкращим, вискочив на нього верхи. І тоді ракшас подумав: "Напевно, він і є той самий Вікала, який, вважаючи мене злодієм, розлютився і прийшов сюди, щоб убити мене. Як же повестися?" Поки він так розмірковував, конокрад вправив йому в рот вудила й щосили вперіщив його батогом. Той, перелякавшись, помчав галопом, а злодій, коли вже опинився далеченько від палацу, став натягувати повіддя, щоб зупинити коня, проте він летів усе швидше й швидше. Конокрад утямив, що його намагання марні, і подумав: "Нема ніде таких коней, які не слухалися б вудил. Це, мабуть, ракшас у вигляді коня! Отож як побачу десь пухку землю, відразу ж там упаду, бо інакше живим не залишусь". І, покладаючи всі надії на своє божество, він ухопився за гілляку дерева вата, повз яке мчав на коні, та й повис на ньому. Роз'єднавшись, кінь і вершник до глибини душі зраділи, що тепер зостануться живими.

Так випало, що саме на тому дереві жила мавпа, колишня ракшасова приятелька. Побачивши переляканого ракшаса, вона гукнула: "Гей, друже, чого ти відмахуєшся, наче від бджоли? Це ж, людино, твоя їжа, то проковтни її!" Той, почувши голос мавпи, знічено спинився, прибрав свого попереднього вигляду й повернув назад. Злодій,

зметикувавши все, розгнівано вхопив мавпу за хвіст і прикусив зубами. А та подумала, що конокрад перевершив силою самого ракшаса, змружила від нестерпного болю очі й з переляку не промовила більше ані слова. Ракшас [262] озирнувся і, побачивши незвичайне видовище, виголосив таку шлоку:

*"Із виразу твого лиця я бачу, мавпо, ти в біді,
Твій хвіст Вікала прикусив,— хто вирветься, той буде жить".*

І по тих словах він помер. Отож відпусти мене додому. А тобі доведеться залишитися тут і пожинати плоди своєї жадібності".

Той, що тримав колесо, мовив: "О, нема на те причини, за велінням долі трапляється з людьми і добре, й лихе. Кажуть:

*Хоча міцну фортецю мав Равана
І Ушанаси дар — вояцтво й зброю,
І океан служив за рів з водою,
А все одно загинув з волі Долі.
А також
Сліпець, горбун, тригрудая царівна
Хоч і не праведно себе вели,
Але мети своєї досягли,
Розпорядилася так ними Доля".*

Той, що знайшов золото, спитав: "Як саме?", і той, що тримав колесо, розповів.

Оповідка одинадцята

"Стоїть на земному крузі в Уттарапатсі, в північних краях, місто, що зветься Мадгупурам, де правив колись цар на ймення Мадгусена. І, на нещастя, цариця народила йому тригруді дівчинку, а він, дізнавшись про це, сказав доглядачеві жіночих покоїв: "Слухай-но, візьми оту тригруді й занеси далеко в ліс, куди ніхто не ходить". Вислухав царя доглядач і мовив: "Відомо, великий держав-че, що народження тригруді дівки передвіщає страшне лихо, але все ж таки слід покликати брахманів і спитати їх, щоб не порушити порядку, заведеного в обох світах. Бо

*Хто не соромиться питать, старається запам'ятать,
У того ум, мов лотос той, в промінні сонячнім зроста. [263]
А також
Якщо чогось не знаєш ти, докладно розпитати слід,-
Колись, питаючи, брахман з ракшасових лабет звільнивсь".*
Раджа спитав: "А як це сталося?", і доглядач розповів.

Оповідка дванадцята

"О божественний, в одному лісистому краї жив ракшас на ім'я Чандокарма. Якось блукаючи лісом, він зустрів брахмана і, вискочивши йому на плечі, звелів: "Ану, чеши

уперед, до озера!" Той злякався і поніс його. Раптом брахман помітив, що в ракшаса такі ніжні ноги, як нутро лотоса, і він спитав: "Чому це в тебе такі ніжні ноги?" А той озвався: "Це все через те, що я дав обітницю ніколи не торкатися обмитою ногою землі". Почувши таке, брахман одразу зметував, яким способом можна позбутися халепи. Коли вони дісталися до озера, ракшас мовив: "Чуєш, брахмане, поки я робитиму обмивання й поклоня-тимусь богам, ти не смій нікуди відходити, стій біля води". Брахман подумав: "Ось він богам помолиться, а тоді з'їсть мене. Треба швидше тікати звідси, поки цей водяник не став мені на спину мокрими ногами",— і накивав п'ятами. А ракшас, боячись порушити обітницю, не зміг вискочити брахманові на спину. Ось тому я й кажу:

*Якщо чогось не знаєш ти, докладно розпитати слід,-
Колись, питаючи, брахман з ракшасових лабет звільнився".*

Вислухавши розповідь доглядача жіночих покоїв, раджа скликав брахманів і мовив: "О брахмани, в мене три-груда дочка народилася, а це ж передвіщає лихо, то порадьте мені, що з нею робити?" Ті сказали: "О божественний, зволь вислухати нас:

*Якщо народиться дочка без чогось, або з зайвим чимсь,
То чоловіка смерть чека, не тільки смерть, але й ганьба.
Якщо тригруда вже найшлась, то батькові її грозить
Загибель прикра і швидка, у цьому сумніву нема. [264]*

Тому, о божественний, тобі не можна дивитись на неї, а коли її хтось візьме за жінку, то треба, не гаючись, вигнати молоде подружжя з країни. Якщо так учиниш, то ні на цьому, ні на тому світі провини не буде". Раджа вислухав їх і звелів повсюди оголосити під барабанний дроб: "Хто візьме за жінку тригруду царівну, той матиме сто тисяч золотих і буде вигнаний з країни!" Чимало води збігло, поки про це оголошували, проте ніхто не бажав одружуватися з тригрудою. Тим часом дівчину ховали від людського ока й пильно охороняли в якійсь криївці. Там вона й стріла розквіт юності.

А в тому місті жив сліпий, який ходив з горбатим повожатим Мантхаракою. Одного разу почули вони барабанний дроб і надумалися так: "Треба доторкнутись до того барабана на знак згоди, тоді, якщо нам поталанить, і дівчина буде наша, і сто тисяч золотих придбаємо. При таких грошах ми житимем у розкоші. А коли через ваду царівни нам доведеться смерть прийняти, то й шкодувати не буде за чим — доволі набідувались на цьому світі. Сказано ж:

*Сором'язливість і благородство,
Стійкість перед натиском нещасть,
Щиросердість і любов до близьких,
Шастр знання і світлий розум,
Ніби у наставника богів,
Твердість віри, чистота звичаїв,-
Все оце доступне людям,
Тим, які живуть в достатку".*

Потім сліпий пішов до барабана, доторкнувся до нього і мовив: "Гей, візьму я ту

дівчину за жінку, якщо раджа віддасть її мені!" Тоді царські слуги доповіли раджі: "О божественний, сліпий чоловік доторкнувся до барабана. То яке буде розпорядження? Що слід робити?" І раджа сказав:

*"Недоторканний чи сліпий, прокажений чи глухий
Із віном дівку хай бере й геть з краю рідного іде".*

За царевим наказом стражники привели його на берег річки, по законному обряду віддали йому тригрудку дівчину із ста тисячами золотих, посадили на корабель і сказали мореплавцям: "Одвезіть цього сліпого з жінкою та горбатим повожатим у чужий край і висадіть їх в якомусь місті". Як сказали мореплавцям, так вони й зробили. А ті троє купили будинок і стали в ньому щасливо жити собі, поживати. Сліпий здебільшого валявся на лежанці, а горбатий порався в господі. Але по якомусь там часі в тригруді з горбатим стався гріх. Правду кажуть: [265]

*Якщо вогонь бува, як лід,
А повня в небі — мов огонь,
Морська вода — неначе мед,
То і порядні всі жінки.*

І ось одного дня тригруда сказала горбатові: "О любий, якби нам цього сліпого зі світу звести, то ми удвох жили б собі щасливо. Може б, ти знайшов десь такої отрути, від якої він не зміг би очей розплющити?" І от, блукаючи містом, горбатий наткнувся на мертву чорну змію. Він на радощах приніс її додому і сказав тригруді: "Ось, голубко, роздобув я чорну змію. Ти посічи її на дрібні шматочки, змішай їх із сухим імбиром і, оскільки сліпий нічого не бачить, дай йому цього м'яса замість риби, яку він дуже любить. Сліпець тоді відразу ж гине". Вона розпалила вогонь, порубала чорну змію на маленькі шматочки, поскладала в горщик і поставила його на вогонь. Потім шанобливо сказала своєму чоловікові: "Ось, любий мій, я тобі рибки принесла, яку ти завжди просиш, і поставила її варити. А ти візьми ложку й помішуй, щоб вона не пригоріла, поки я щось інше робитиму".

А в того від радості аж слина покотилася. Він швидко підвівся, взяв ложку й почав мішати м'ясо. Та ось від чудодійної пари, що здійснювалася з отруйного м'яса, в сліпого сповзла з очей полуда. Він сприйняв це як велике благо й заходився розтирати очі аж до сліз. Ну, а коли сліпий став зрячий, то відразу ж побачив, що в молоці не риба, а шматки чорної змії варяться. Він подумав собі: "Та що ж це таке? Жінка сказала, що в молоці риба, а тут плавають шматки чорної змії! Невже наміряється тригруда вбити мене? А може, це витівки горбаня або когось іншого?!" Отак поміркувавши, він удав, що, як і раніше, нічого нічого не бачить.

*Недоторканний чи сліпий, прокажений чи глухий
Із віном дівку хай бере й геть з краю рідного іде. [266]*

Тим часом повернувся горбань і без ніякої остороги почав з тригрудою обніматися, цілуватися та всіляко втішатися. А удаваний сліпець, як побачив це, прожогом зіскочив з лежанки і, не маючи під рукою ніякої підходящої зброї, розгнівано вхопив горбаня за обидві ноги, нап'явся, розмахнувся і вдарив свою милу в саме серце. І ось від того

могутнього удару третя грудь у неї сплюснулася і вбгалилася всередину, а горбатий, що саме головою влучив у тригрудку, став стрункий.

Тож я й кажу:

Недоторканний чи сліпий, прокажений чи глухий

Із віном дівку хай бере й геть з краю рідного іде".

І сказав той, що знайшов золото: "Воістину так! Добро за велінням долі твориться, і справедливі слова людини мають збуватися. Але як не крути, а тобі судилось померти. До того ж:

Народжена з одного лона,

Але коли голів є дві,

Що пожирають різну їжу,

Загине, ніби птах Бгаранда".

Той, що тримав колесо, запитав: "Як же це так?", і той, що знайшов золото, розповів.

Оповідка тринадцята

"Жив на якомусь озері птах Бгаранда, що мав одне воло, але дві голови. Одного разу, коли він ходив берегом моря, хвилі викинули до його лап дивний плід, сповнений чарівної амріти. Птах сказав: "Я його з'їм. Ой, чимало мені довелося скуштувати винесених морськими хвилями плодів з амрітою. А цей, мабуть, неабиякий на смак. Може, він із чарівних небесних дерев париджати або харичандани? Напоєний амрітою плід міг також непомітно впасти з якогось іншого дерева за велінням долі". Поки одна голова так мовила, друга уважно слухала, а тоді сказала: "Коли це правда, то дай і мені шматочок, щоб і я відчула той смак на язиці!" Усміхнувшись, перша голова їй відповіла: "Та в нас же з тобою спільне воло і єдиний апетит! То [267] навіщо ж кожній ковтати? Краще вже нехай одна вдовольниться їжею!" Але поласувавши плодом, вона, віддала рештки його другій голові. А та зраділа й почала обіймами та поцілунками виявляти свої почуття. Відтоді друга голова повсякчас відчувала заздрість і голод. Та ось одного разу першій голові трапився плід, напоєний отрутою. Друга голова побачила це і мовила: "О жорстока, нікчемна істото, ти завжди нехтуєш іншими! Ось ухопила отруйний плід і тримаєш! Із ненависті до тебе я його з'їм!" Суперниця їй сказала: "Дурненька, не смій цього робити! Якщо ти його з'їси, то ми обидві загинемо". Тому я й кажу:

Народжена з одного лона,

Але коли голів є дві,

Що пожирають різну їжу,

Загине, ніби птах Бгаранда".

Той, що тримав колесо, мовив: "Воістину так! Ну, то йди собі додому, а я тут залишуся. Неспроста ж кажуть:

Не слід солодке їсти одному,

Не слід не спать, коли всі інші сплять.

Не слід виходить в мандри одному,

Не слід багатства одному шукать.

А також

Хоч попутник і паскудний у дорозі попадеться,

Все ж корисний: краб-попутник врятував життя брахману".

Той, що знайшов золото, запитав: "А як же це?" І той, що тримав колесо, розповів.

Оповідка чотирнадцята

"В одному селищі жив брахман, котрого звали Брахма-датта. Коли він зібрався йти в село у якійсь там справі, мати йому сказала: "Чого це ти, синку, сам-самісінький у дорогу вирушаєш? Знайди собі попутника. Він на те мовив: "Не бійся, матусю, ця дорога спокійна, а йду я сам лише тому, що справа того вимагає!" Тоді мати пішла до ставка, впіймала краба і сказала: "Ну, синочку, коли так, [268] то візьми з собою за попутника оцього краба і йди вже". Вислухавши материні слова, брахман поклав краба в коробочку з камфорою, сховав її в торбину та й подався собі.

У дорозі, зморений спекою, він ліг під деревом і заснув. А з дупла вилізла чорна змія й стала підкрадатися до нього. Почувши запах камфори, вона залізла через дірку в торбину і від жадібності проковтнула коробочку з камфорою, але краб, який сидів там, упнувся своїми клішнями їй у горлянку. Коли брахман прокинувся, то побачив біля себе мертву змію і здогадався: "Це краб її задушив!" Він дуже зрадів і подумав: "Авжеж, правду сказала моя мати — не можна йти в дорогу без попутника. Воістину золоті слова мовила вона — завдяки їм краб урятував мене від чорної змії.

Як добре сказано:

У дії наших заклинань, відвіданнях святих купань,

Зв'язках з брахманом, віщуном від почуттів залежить все".

По цих словах брахман попростував своєю дорогою. Ось тому я й кажу:

Хоч попутник і паскудний у дорозі попадеться,

Все ж корисний: краб-попутник врятував життя брахману".

А потім чоловік, що знайшов золото, діставши дозвіл того, який тримав колесо, пішов до своєї домівки.

На цьому закінчується п'ята тантра, що має назву "Несподівані діяння".

І на цій п'ятій тантрі, що називається "Несподівані діяння", закінчується книга, яку створив достойний Вішнушарман під назвою "Панчатантра".

Ось і завершується на цьому "Панчатантрака" — книга про здоровий глузд.

СЛОВНИК ІМЕН І НАЗВ

Авангі — одне з шістнадцяти великих царств стародавньої Індії; столиця його —

місто Удджайїні.

аджа — коза, призначена для жертви.

Амараваті — столиця Індри, місто-фортеця, посеред якого стоїть блискотливий палац Вайджаянта.

Амбіка — зменшене ім'я Амби, дружини Шіви.

амріта — напій безсмертя.

анджалі — молитовно складені долоні; ознака шаноби, вітання.

анекашакті — букв, "всемогутній".

антахпур — жіноча половина палацу, гарем.

Арджуна — один з п'яти братів, головних героїв великої індійської епопеї "Махабгарата", хоробрий воїн.

артхашастри — твори, що трактують питання держави, політики, економіки.

Аушанас — одне з імен мудреця Шукри, наставника й лікаря асурів і даїтьїв, супротивників богів-девів.

ашадг — місяць індійського календаря, від середини червня до середини липня.

Ашваттхаман — один з персонажів великої індійської епопеї "Махабгарата".

бабуль — широко розповсюджене в Індії дерево, що йде на паливо та виготовлення сільськогосподарського знаряддя.

балакхільї — легендарні мудреці-пігмеї, які оточують колісницю бога Сонця.

Балі — цар з роду асурів, у країні якого всі люди були щасливі. Боги злякалися, що ніхто не віритиме їм і не приносить жертв, тому й вирішили знищити Балі. Зглянувшись на їхнє благання, Вішну, знаючи про щедрість і великодушність Балі, від якого жоден прохач не виходив невдоволеним, обернувся на карка брахмана й попросив у нього стільки землі, скільки зможе покрити за три кроки. Балі погодився, і тоді Вішну, набравши свого істинного вигляду, за два кроки покрити землю й небо, а за третім — поставив ногу на голову Балі і скинув його в пекло. [372]

баньян — могутнє гіллясте дерево з численним повітряним корінням.

Бархаспатья — ім'я стародавнього мудреця, автора трактату про політику; назва однієї з давніх шкіл індійського матеріалізму.

Бгагаван — звертання до бога.

Бгаргава — власне ім'я; потомок Бгрігу, одного з прародителів.

Бгаттаріка — богиня-покровителька.

Бгаума — одне з імен Парваті, дружини Шіви.

Бгішма — один з персонажів великої індійської епопеї "Махабгарата", знавець політики.

бгут — привид, дух.

бетель — засіб, що освіжає і дезинфікує рот; широко розповсюджений в Індії та інших країнах Південної Азії.

білий парасоль — символ царської влади.

блага мінливі — за уявленнями індусів земне життя і все пов'язане з ним ілюзорне.

боги-покровителі — складовою частиною імені кожного індуса є імення того чи

іншого бога, до якого й звертаються як до покровителя.

божий суд — різновид судової процедури в середньовічній Індії, за якою того, на кого падає підозра в злочині, могли опустити на тривалий час у воду, примусити взяти в руки розпечене залізо і т. п.; вважалося, що в разі непричетності до вчиненого злочину, він не постраждає.

Брахма — верховне божество в індуїзмі; абсолютний дух, що породжує все суще.

брахмани — вищий стан стародавнього й середньовічного індійського суспільства, що переважно охоплює жерців.

брахмаракшас — тобто брахман серед ракшасів, злих духів; дух брахмана, який негідно поведився за свого життя.

брахмачарин — брахман, який проходить етап учнівства, що починається з церемонії посвячення, після [373] якого йому надається право носити священний шнур.

Бріхаспаті — стародавній мудрець, втілення мудрості; з його ім'ям пов'язана назва однієї з давніх шкіл індійського матеріалізму.

Бріхатспхіг — власне ім'я, букв, означає — "огузкуватий".

Вадава -одна з іпостасей бога Вішну, всепоглинаючий вогонь у вигляді коня, що криється в глибині океану.

Вайкунтха — рай Вішну.

Вайнатейя — син Вінати, прародительки пернатих, божественний коршун Гаруда.

Вайнья — заклинатель.

еайраг'я — відкидання світу, зречення сімейних і соціальних обов'язків.

Вайшравана — букв. — "прославлений", епітет Кубери, бога багатства.

Валлабгінатх — ім'я божества чи святого.

Вангала — стародавня назва Бенгалії.

Вараручі — давньоіндійський поет, драматург і граматист, персонаж багатьох фольклорних та літературних сюжетів.

Варуна — один з найдавніших богів індійської міфології, бог океану.

Васава — одне з імен Індри.

Васанта — бог весни.

Васу — група молодших божеств у давньоіндійській міфології.

Васудева — ім'я батька бога-пастуха Крішні.

Васушакті — власне ім'я, букв.— "дуже багатий".

Ватсьяяна — ранньосередньовічний індійський мислитель, автор "Камасутри", трактату про кохання.

Вачаспаті — власне ім'я, букв, означає "повелитель мови", автор творів про право.

Вершитель кінця — епітет Ями, бога смерті.

Вібгутунда — власне ім'я, букв, означає — "пузатий".

Відура — автор книги політичних афоризмів, т. зв. "Відураніті".

Віз Праджапаті — назва сузір'я.

Віз Рохіні — назва сузір'я.

Вікала — букв.— "вечір", "сутінки"; в "Панчатантрі" використано персоніфіковано,

як ім'я вдаваного духу.[374]

Вікрамадітья — букв.— "сонце доблесті", популярний герой фольклору, ідеал справедливого царя.

Вікрамарка — одне з імен-епітетів царя Вікрамадітї.

Віна — музичний щипковий інструмент з додатковим резонатором у верхній частині грифа.

Вінарава — власне ім'я, букв, означає "мелодія віни".

Вінаяка — букв.— "проводир", епітет бога Ганеші.

Вірата — один з персонажів великої індійської епопеї "Махабгарата", цар країни матсьїв.

Вірінчі — одне з імен бога Брахми.

віта — звідник, нахлібник.

Вішвакарман — один з ведичних богів, здібний майстер.

Вішну — одне з найвищих божеств (поряд з Брахмою і Шівою) в індуїзмі і брахманізмі, бог-охоронець.

Вішнугупта — ім'я Чанак'ї, автора політико-економічного трактату "Артхашастра".

Вішнушарман — гаданий автор "Панчатантри".

В'яса — ім'я мудреця, якому приписується авторство великої індійської епопеї "Махабгарата" і упорядкування священних книг стародавніх індійців.

Ганапаті — букв.— "проводир ганів", духів, що становлять почет Шіви; син Шіви й Парваті, бог мудрості, вченості, ремесел та мистецтва.

гандгарви — напівбоги, небесні музиканти; зображують їх у вигляді істот з тілом, верхня частина якого людська з крилами, нижня — кінська, а обличчя їхні схожі на пташині.

Гандіва — ім'я лука Арджуни, одного з героїв великої індійської епопеї "Махабгарата".

Ганеша — Ганапаті, бог, покровитель наук, мистецтв, ремесел і торгівлі, нищитель перепон; зображують його у вигляді товстуна зі слоновою головою.

Гаруда — божественний коршун, на якому літає бог Вішну.

гетера (ганіка) — в стародавній і середньовічній Індії був дуже розвинений інститут гетеризму, що становив об'єкт багатьох сатиричних творів.

Гірі — гора; також — Гімалаї.

Говінда — букв. — "той, що шукає корів", епітет бога Вішну; ім'я стародавнього мудреця.[375]

граматика — в давнину і в ранньому середньовіччі була найважливішою з наук.

гунджаса — чагарник з червоно-чорними ягодами.

Гурджара — стародавня назва Гуджарата.

дайтьї — разом з асурами в давньоіндійській міфології протистоять богам-девам.

дарбга — жорстка трава.

дауварика — брамник.

Дашаратха — персонаж великої індійської епопеї "Рамаяна", батько її героя Рами.

Двіта — букв, означає "другий" або "двійка".

Дгарма -бог справедливості.

дгарма — сукупність релігійно-правових законів, що визначають спосіб життя; справедливість.

дгарма царя — коло обов'язків царя: турбуватися про народ, захищати країну, дотримуватися справедливості і т. п.

Дгармараджа — бог смерті Яма, букв.— "вершитель справедливості".

дгармашаstra — правовий трактат, такий як "Закони Ману" та ін.

Дгаум'я — ім'я головного жерця роду пандавів, героїв великої індійської епопеї "Махабгарата".

Дгрітараштра — персонаж великої індійської епопеї "Махабгарата", глава роду кауравів.

Деві — богиня; може бути епітетом богинь Парваті, Лакшмі і Сарасваті.

Джайміні — індійський філософ, основоположник філософії міманса.

джамбу — рожева яблуня; також — священне дерево, що росте на міфічній горі Меру. Його плоди виростають завбільшки з слона, а досягаючи, падають на схили гори й розбиваються; з їхнього соку утворюється річка, води якої дають безсмертя.

джанапада — царство, держава.

Джанардана — букв. — "збуджуючий", епітет бога-пастуха Крішні.

Джахнаві — епітет річки Ганги.

джняпака — наставник, учитель; глашатай.

дигамбара — секта джайнів, представники якої не носять ніякого одягу, боячись позбавити життя якоїсь із комах, що ненароком опиняться в його складках.[376]

динарій — золота монета.

Діті — одна з прародительок усього суцього, мати даїтїв і асурів.

Дрона — персонаж великої індійської епопеї "Махабгарата", умілий воїн, що навчав воєнного мистецтва основних героїв епосу, юнаків з ворогуючих родів Пандавів та Кауравів.

другий чоловік -тобто коханець.

Дурга — букв.— "нездоланна"; ім'я дружини Шіви.

Дурйодгана — один з головних персонажів великої індійської епопеї "Махабгарата", втілення підступності, умілий воїн.

Еката — одиниця, одиночка.

за колишнього життя — згідно з індуїзмом усі живі істоти зазнають переродження. Кожне наступне народження викликає зміну зовнішності й статусу залежно від кількості добрих і лихих справ тієї чи іншої душі за колишнього життя.

Індра — цар богів у давньоіндійській міфології, бог грози.

індроподібний — тут у значенні — той, що справедливо чинить.

їздова тварина — у кожного з богів індійської міфології є тварина, на якій він їздить; у Вішну, наприклад, це божественний коршун Гаруда.

йог — подвижник, аскет; чаклун, чарівник.

Йогешвара — букв.— "повелитель йогів", епітет бога Шіви.

йогічний сон — стан трансу.

йоджана — міра довжини, близько 15 км.

калакута — смертельна отрута, вивержена з надр Молочного океану під час збивання її богами-девами та їхніми родичами-супротивниками асурами.

каліюга — юги — космічні епохи, на які поділяється період існування всесвіту між пралай — світовими катаклізмами; *каліюга* — остання з них, що триває 432 000 років.

Калінді — одна з кількох назв річки Ямуни.

Кама — бог кохання.

Камандакіянітішастра — трактат про політику, написаний мудрецем Камандакі і являє собою переробку "Артха-шастри" Каутільї.

камашастри — твори про кохання.[377]

канчука — взагалі — обладунок, броня; тут — коротка жіноча кофтинка.

капалика — подвижник, що належить до однієї з шівайських сект, члени якої поклонялися Шіві в його найстрашнішій іпостасі Бгайрази. Так, для здійснення всіх бажань капаликам належало їсти з чаші, зробленої з людського черепа, та ін.

Карала — букв.— "жахлива", "страшна"; один з епітетів богині Дурги, дружини Шіви.

карма — сукупність добрих і поганих вчинків, сподіяних за колишніх народжень; визначає статус людини і взагалі будь-якої істоти в теперішньому народженні.

Карна — один з персонажів "Махабгарати", народився в бойовому обладунку. *Картар* — творець.

кортика — назва місяця індійського календаря, від середини жовтня до середини листопада.

Картікея — букв.— "народжений від Кріттік", шести небесних дів, персоніфікованих як сузір'я Плеяд; епітет бога війни Сканди.

каурі — дрібна черепашка, використовується як розмінна монета.

каустхуба — чарівний камінь, що його Вішну носить на грудях.

Кешава — букв.— "волохатий", епітет бога Вішну.

кімарита — подія, що відбулася, повідомлення про подію.

"*Кіратарджунія*" — епічна поема, в основі сюжету якої лежить один з епізодів "Махабгарати", написав її поет Бгараві в VI ст.

кірати — назва стародавнього племені.

Крітанга — букв.— "той, що чинить кінець", епітет бога смерті.

Крішна — букв.— "чорний"; ім'я бога-пастуха, що вважається земним втіленням бога Вішну.

Кубера — бог багатства.

Курма — черепаха, одна з іпостасей Вішну.

Куру — стародавній цар, предок суперницьких родів Кауравів і Пандавів, розбрат яких ліг в основу сюжету великої індійської епопеї "Махабгарата".

кшапанака — буддистський або джайнський чернець.[378]

кшатрії — воїнський стан в давньоіндійському суспільстві.

Лакшмі — богиня щастя, багатства і краси.

Лінгам — філософ Шіви, об'єкт поклоніння.

лінгаят — член шіваїтської секти, об'єктом поклоніння якої є лінгам.

Мадана — букв.— "п'яний", епітет бога кохання Ками.

Мадгу — ім'я асура, який хотів знищити Брахму.

Мадрі — ім'я другої дружини Панду, батька п'яťох братів, героїв великої індійської епопеї "Махабгарата".

майна — індійський шпак.

майя — концепція ілюзорності світу і особливо земного життя.

макара — міфічна тварина, що живе у воді, здебільшого в океані, може ототожнюватися з крокодилом, дельфіном і т. п.

Малая — гірський хребет у Південній Індії, на верховинах якого росте багато сандала.

мангуста — звірок, що його індійці часто тримають у своїх домівках для захисту від змій.

Мандгата — легендарний цар; його ім'я часто вживають у виразах, подібних до нашого — "За царя Гороха".

мантри — магичні формули, заклинання.

Ману — один з прародителів, іменем якого названо давній звід звичаєвого права "Закони Ману".

Марути — ведичні боги вітру й бурі, друзі й союзники Індри.

матангі — жінка з племені матангів, які, подібно до чандалів, стояли на дуже низькому кастовому рівні.

Махакала — букв.— "великий час", іпостась Шіви у вигляді всепоглинаючого часу.

Махашвара — букв.— "великий бог", епітет Шіви.

Махіларон'я — стародавнє місто в Південній Індії.

млечхи — варвари.

Муладева — популярний фольклорний герой, ловкач і хитрун.

Намучі — асур, який сперечався з Індрою за владу. Індра обіцяв, що не вб'є Намучі ні вдень, ні вночі, ні мокрою, ні сухою зброєю, але, вибравши момент у присмерку, тобто ні вдень, ні [379] вночі, він убив його палицею, покритою морською піною, тобто ні мокрою, ні сухою.

Нанда — назва династії, що правила в царстві Магадга з 364 по 334 р. до н. є.

Нарада — мудрець, автор кількох гімнів "Рігведи". В індійській міфології нерідко відігравав роль посередника поміж богами та людьми.

Нараяна — букв.— "той, що рухається на водах", епітет, застосовуваний і до Брахми, який народився в лотосі, і до Вішну, що лежить на змієві Шеші посеред океану.

Нахуша — батько царя Яяті, перетворений прокляттям мудреця Агастї на змія; йому приписують створення першого театру на землі.

Нищитель перепон — епітет бога Ганеші.

нірвана — буддійське вчення про досягнення віруючим найвищого стану, коли він звільняється від усіх земних пристрастей і страждань.

Нітішастра -твори про політику і житейську мудрість.

ньягродга — фігова пальма.

пандави — п'ятеро братів, героїв великої індійської епопеї "Махабгарата".

пандит — учений.

Паніні — великий індійський учений-граматист і поет, приблизно 2-1 ст. ст. до н. є.

Панчатантрака — одна з назв "Панчатантри".

Парашара — автор зводу законів, т. з. "Парашарасмрити".

Парваті — дружина бога Шіви, букв.— "гірська".

Парджанья — бог грози й бурі.

паривраджака — прочанин, паломник.

париджата -дерево в раю Індри; вважалося, що в того, хто сидить під ним, зникають усі турботи.

Патала — підземне царство.

патола — рід вибивної тканини.

Пауластья — одне з імен ракшаса Равани, ворога Рами, героя великої індійської епопеї "Рамаяна".

Пінгала — автор трактату про віршування, приблизно 2 ст. до н. є.

піппал — вічнозелене, високе дерево з розкішною кроною і великими жовтими чи рожевими квітами, схожими на дзвоники.

пішачі — в народних повір'ях — злі духи, рід демонів; духи убивць.[380]

побажай-дерево — одне з дерев, що ростуть у раю Індри, кальпаврикша.

Повелитель вод — епітет Океану.

Повелитель дня — Сонце.

Повелитель ночі — епітет Місяця.

Повелитель прикрашених

каптуром — тобто Шеша, повелитель зміїв.

прадештар — розпорядник, церемоніймейстер.

пралая — кінець світу, космічна катастрофа, коли, начебто, увесь світ буде знищено вогнем і водою, на небі зійдуть дванадцять сонць, потім їх обляжуть хмари, що метатимуть вогонь. *пулінди* — плем'я, що живе в лісах.

пурохіта — верховний жрець.

пустаки — книги, записані на пальмовому листі.

п'ять початкових елементів — тобто земля, вода, вітер, вогонь і простір.

Радга — кохана бога-пастуха Крішні.

ракшас -демон, уособлення лихого сили.

Рама — герой великої індійської епопеї "Рамаяна", якого вважають земним втіленням бога Вішну.

Раху — ім'я асури, що намагався вкрасти чашу з амрітою, напоєм безсмертя. Сур'я (Сонце) і Чандра (Місяць) помітили це і направили на нього Вішну. Той метнув своїм

бойовим диском і відрубав йому голову. Оскільки Раху встиг пригубити амріти, його голова стала безсмертною і мандрує в світовому просторі. Прагнучи помсти, вона час від часу намагається проковтнути Сонце або Місяць, чим нібито й пояснюється сонячне та місячне затемнення.

Рукміні — ім'я першої дружини бога Крішні.

Сагара — Океан.

самахартар — скарбник.

самнітдгатар — герольд.

санда — дерево, з якого добувають запашну олію, виготовляють ліки та різні вироби.

Сандх'я — богиня сутінок.

сансара — круговорот земного буття.

Сатъяврата — букв.— "вірний істині", "правдивий", епітет Бгішми.

сидга — великий успіх; процвітання.

син Дгарми — епітет Юдгіштхіри, старшого з п'яťох братів, героїв "Махабгарати".[381]

Сіддгешварі — повелителька, яка володіє чарівними силами, епітет богині Дурги.

Сіпра — річка, на якій стоїть місто Удджайїні.

сказання про Бгаратів — тобто велика індійська епопея "Махабгарата".

"*Скарб у лотосі*" — епітет Брахми чи Будди.

Смара — букв.— "спогад", епітет бога кохання Ками.

смарти — брахмани, послідовники індуської ортодоксії.

субгашита — букв.— "добре сказано", жанр короткого ліричного вірша; афоризм, сентенція.

Суварнадеїпа — букв.— "Золотий острів"; припускають, що в давнину індійці так називали Бірму.

Суматі — букв.— "великорозумний".

Сур'я — бог Сонце.

сутри -давньоіндійські священні, юридичні й наукові книги.

тамала — пальма з темною корою.

тантра — ткацький верстат, утік і основа; частина книги, розділ.

тиртха — власне дорога, шлях, переправа; місце священних купань; видатні особи.

Трикута — назва гори.

три світи — небо, земля і підземний світ.

трита — трійка; цифра три.

Уграшакті — букв.— "жорстокодушний".

Уттаранатха — букв.— "північний шлях", назва північної частини Індії.

Ушанас — наставник даїтьїв, автор трактату про політику.

халахала — смертельна отрута.

Хара — "руйнівник" і водночас "творець", епітет бога Шіви.

харичандана — різновид сандала, дерева з особливим ароматом.

Хіраньякашіну — цар асурів, який завоював усі три світи і зайняв трон Індри.

хранителі світу — група молодших божеств — покровителів десяти сторін світу (північ, північний схід, північний захід, схід, захід, південний захід, південний схід, південь, зеніт, надир).

чайтра — місяць індійського календаря, від середини березня до середини квітня.

чакра — бойовий диск, зброя Вішну. [382]

Чанак'я — див. Вішнугупта.

чандала — недоторканий, низькокастовий.

Чандіка — букв.— "люта", іпостась Парваті, дружини Шіви; поклоніння їй пов'язане з кривавими жертвоприношеннями.

Чандра — Місяць.

чарпаті — букв.— "чотириногий"; рід ліжка, рама на чотирьох ніжках, затягнута мотузкою сіткою.

чатурмандала — чотири кола.

Шакра — епітет Індри.

шала — гіллясте дерево, тик.

Шамбара — уособлення засухи.

Шамбгу — букв.— "могутній", епітет бога Шіви.

Шамбу — букв.— "доброзичливий", епітет Шіви.

Шанкха — власне черепашка, атрибут Вішну, черепашка, що провіщає перемогу.

Шарада — букв.— "та, що грає на віні"; епітет Сарасваті, богині красномовства.

шастра — науковий твір.

шветамбара — букв.— "одягнений у біле"; назва основної секти джайнізму — релігійно-філософського вчення, що виникло в 6 ст. до н. е. в Індії. Шветамбари носять біле вбрання, на відміну від них представники іншої секти — дигамбари взагалі нічого на себе не надягають. Іноді дигамбарів називають кшапанакми.

Шіва — бог-руйнівник і водночас творець.

шлока — двовірш; основний епічний розмір ануштубг.

шравака — послухник, учень.

шраддга — поминання предків.

шатрїя — брахман, який здійснює жертвоприношення.

Шрі — богиня щастя, дружина Вішну.

шудра — назва нижчого, четвертого стану давньоіндійського суспільства; до нього належать селяни і всі ті, хто обслуговує вищі три стани.

Шукра — наставник асурів і даїтьїв.

Якші — лісовики, супутники бога багатства Кубери, охоронці скарбів. Зображуються у вигляді карликів з витріщеними очима.

Яма — бог смерті.